Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Філологічний факультет
Кафедра української мови

Наталія ВЕНЖИНОВИЧ
Ольга ПИСКАЧ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА
МОРФОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів українського відділення
філологічного факультету

Ужгород 2022

УДК 811.161.2
ББК 81.411.1-2
В – 29
П – 34

Венжинович Н.Ф., Пискач О.Д.
Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Ґражда, 2022.

Рецензенти:

***А.М. Поповський**, доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, професор кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара;*
***В.Ф. Баньої**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».*

Рекомендовано до друку на засіданні Редакційно-видавничої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 3 від 10 травня 2022 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 5 від 12 травня 2022 р.)

Навчально-методичний посібник призначений для проведення практичних занять із морфології сучасної української літературної мови. У ньому подано вузлові теоретичні питання, завдання для самостійної роботи, різноманітні вправи, тести, а також детальні зразки морфологічного аналізу. Базова та допоміжна література є орієнтиром і для науково-дослідної роботи студентів. Посібник буде корисним не тільки для студентів, але й для вчителів-філологів і всіх тих, хто цікавиться проблемами морфології сучасної української літературної мови.

ISBN 978-966-176-101-7

© Венжинович Н. Ф., Пискач О. Д., 2022
© Видавництво «Ґражда», 2022

ЗМІСТ

Вступні зауваження……
Література до курсу….

І семестр

Заняття № 1–2.
Тема: Загальні питання морфології……..
Заняття № 3.
Тема: Частини мови і принципи їх класифікації….
Заняття № 4.
Тема: Іменник. Загальна характеристика й лексико-граматичні ознаки іменника…
Заняття № 5.
Тема: Граматичні категорії іменників. Категорія роду
Заняття № 6.
Тема: Категорія числа іменників
Заняття № 7.
Тема: Категорія відмінка іменника
Заняття № 8–9.
Тема: Словозміна іменника
Заняття № 10.
Тема: Прикметник. Загальна характеристика прикметника і його значеннєво-граматичні ознаки
Заняття № 11.
Тема: Міра й інтенсивність ознаки якісних прикметників, засоби їх вираження
Заняття № 12–13.
Тема: Словозміна і правопис прикметників. Морфологічний аналіз прикметників
Заняття № 14.
Тема: Числівник. Загальна характеристика числівника як частини мови
Заняття № 15.
Тема: Семантичні та структурні розряди числівників
Заняття № 16.
Тема: Словозміна числівників і зв’язок їх з іменниками
Заняття № 17.
Тема: Займенник. Загальна характеристика займенника як частини мови
Заняття № 18.
Тема: Відмінювання, вимова, правопис, морфологічний аналіз займенників

ІІ семестр

Заняття № 1.
Тема: Дієслово. Загальна характеристика дієслова як частини мови
Заняття № 2.
Тема: Граматичні категорії дієслова. Категорія виду
Заняття № 3.
Тема: Перехідні й неперехідні дієслова. Зворотні дієслова. Категорія стану
Заняття № 4.
Тема: Категорія часу дієслів
Заняття № 5.
Тема: Категорія способу дієслів. Рід, особа й число дієслів
Заняття № 6.
Тема: Дієвідміни дієслів
Заняття № 7.
Тема: Дієприкметник

Заняття № 8.
Тема: Дієприслівник
Заняття № 9–10.
Тема: Прислівник
Заняття № 11.
Тема: Прийменник
Заняття № 12.
Тема: Сполучник
Заняття № 13–14.
Тема: Частки
Заняття № 15–16.
Тема: Вигук 183
Заняття № 17.
Тема: Підсумкова контрольна робота
Схеми і зразки морфологічного аналізу
Тестові завдання

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У пропонованому навчально-методичному посібнику вміщено вузлові питання, рекомендовану літературу й систему вправ для практичних занять із морфології сучасної української літературної мови відповідно до типової та робочої програм.

Свідоме і глибоке оволодіння морфологічною структурою української мови та основними поняттями морфології є важливим фактором поглибленої комплексної лінгвістичної підготовки сучасного філолога. Таке можливе лише за наявності ґрунтовних теоретичних знань із морфології, а також вироблених умінь і навичок морфологічного аналізу.

Автори взяли до уваги як досягнення українського мовознавства в цій галузі, так і висвітлення окремих питань у найновіших підручниках та посібниках для вищої школи.

Завдання посібника – допомогти студентові зорієнтуватися у великому потоці наукової літератури, відшліфувати навички проведення морфологічного аналізу слів. Усе це сприятиме підвищенню якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів, спроможних успішно виконувати завдання освіти й виховання.

Вправи до кожного з занять добиралися переважно з таких праць: Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ. Київ: Вища школа, 1995; Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови: збірник вправ і завдань. Львів: Світ, 1996; Пономаренко В.М. Уроки морфології в школі: У 2 ч. Київ: Партнер, 1999; Ніколаєнко І.О., Терновська Т.П., Ужченко В.Д. Збірник вправ і завдань з української мови. Київ: Освіта, 1997; Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник вправ: навч. посіб. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010 та ін.

Завдання для контрольних робіт добиралися за такими виданнями: Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.; Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 294 с.; Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Київ: Академія, 2001. 150 с.; Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 322 с. та ін.

У посібнику частково використані матеріали з методичних розробок «Морфологія сучасної української літературної мови» Т. Розумик, Н. Венжинович (Ужгород, 2002).

Завдання до практичних занять І семестру підготувала О.Д. Пискач, ІІ семестру – Н.Ф. Венжинович.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

БАЗОВА:

1. Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. 524 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
4. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. 264 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 584 с.
8. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
9. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
10. Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. 390 с.

ДОПОМІЖНА:

1. Авдєєва С. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. В. Винниченка*. Вип. 2. Ч. І. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2000. С. 3–14.
2. Авраменко О., Блажко М. Українська мова та література: довідник. Ч. І. Київ: Грамота, 2021. 496 с.
3. Азарова Л.Є., П'яст Н.Й., Радомська Л.А. Українська мова. Складні вживання (найновіші рекомендації): навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2010. 90 с.
4. Азарова Л.Є., Сосинович Е.С. Дієприслівники в українській мові: статус, функціонування: монографія. Вінниця: Універсум-Вінниця, 2005. 124 с.
5. Алпатов В.М. О разных подходах к выделению частей речи. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 37-46.
6. Андрусишин О. Дієприкметники в українській науково-технічній термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2011. № 709. С. 31–34.
7. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
8. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук. Київ, 2007. 260 с.
9. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: монографія. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 415 с.

10. Батюк Л. І. Вивчення незмінюваних іменників. *УМЛШ*. 1978. № 10. С. 77–81.
11. Бацевич Ф. Прагматика винятковості: частки ***ЛИШЕ (ЛИШ)*** і ***ТІЛЬКИ*** в сучасному українському мовленні. *Дивослово*. 2009. № 9. С. 32–35.
12. Бевзенко С. П. До питання про модальні слова в українській мові. Наук. зап. Ужгород. у-ту. Т. 37. 1959. С. 188–191.
13. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.
14. Безпояско О.К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника. *Мовознавство*. 1995. № 2–3. С.9–12.
15. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). Київ: Наук. думка, 1991. 172 с.
16. Безрук Л.П. Категорія числа речовинних іменників в аспекті семантики. *Мовознавство*. 1982. № 4. С. 33–36.
17. Бондаренко Л. В. Транспонований потенціал віддієслівних часток. *Південний архів. Філологічні науки*: зб. наук. пр. Вип. XXI. Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. С. 71–75.
18. Бондарко А.В. Теория морфологических категорій. Ленинград, 1976. 255 с.
19. Вакула Г. Категорія істот і неістот в українській мові: автореф. дис... канд. філ. наук. Харків, 1965. 19 с.
20. Васильченко В.М. Внутрішня форма відносних прикметників. *Система і структура східнослов'янських мов*: міжкаф. зб. наук. праць. К., 1998. С. 167–171.
21. Васильченко В.М. Специфіка словотвірної мотивації відносних прикметників. *Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С.92–96.
22. Венжинович Н., Пискач О. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Ґражда, 2017. 232 с.
23. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця XX – початку XXI ст. Житомир: Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с.
24. Винницький В.М. Коренева акцентуація суфіксальних прикметників. *Мовознавство*. 1991. № 6. С.19–25.
25. Винницький В.М. Про одну тенденцію в наголошуванні суфіксальних прикметників. *Культура слова*: міжвідомчий зб. Київ, 1993. Вип. 44. С.52–56.
26. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.
27. Вихованець І.Р. Відмінкова парадигма українських прикметників. *Українська мова*. 2003. №1. С. 46–50.
28. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок. *Мовознавство*. 1994. №1. С.25–30.
29. Вихованець І.Р. Морфологічні і семантичні відмінки. *Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур*: збірник наукових праць. Київ, 1998. С.13–17.
30. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 13–18.
31. Вихованець І.Р. Принципи категорійної граматики української мови. *III Міжнародний конгрес україністів (26-29 серпня 1996 р.). Мовознавство*. Харків, 1996. С. 177–181.
32. Вихованець І.Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації. *Мовознавство*. 1983. № 2. С. 65–71.
33. Вихованець І.Р. Родовий відмінок: центр чи периферія відмінкової системи? *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 10–16.
34. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови. *Мовознавство*. 1988. № 2. С. 44-51.
35. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ, 1987. 232 с.

36. Вихованець І.Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*: зб. наук. праць. Серія: Філологія. Вінниця. 2000. Вип. 2. С. 3–6.
37. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функціонально-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків). *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград, 2001. Вип. 31. Серія: Філологічні науки (мовознавство). С. 13–16.
38. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
39. Вихованець І.Р. Частиномовний статус дієприкметників. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 54-60.
40. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Рад. шк., 1982. 209 с.
41. Вовк П.С. Сучасна українська літературна мова. Рухомий наголос в іменниках і дієсловах: навч. посіб. Київ, 1996. 80 с.
42. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови: навч. посіб. Київ, 1998.
43. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 1976. 375 с.
44. Гальона Н.П. Функції модальних часток. *УМЛШ*. 1990. № 11. С. 23–28.
45. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
46. Гаценко І.О. Лексична характеристика звуконаслідувальних слів української мови. *Наука і сучасність*: збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Київ: Логос, 2003. Т. 37. С. 162–169.
47. Герасимчук В.А. Майже все про числівник. Київ, 1995. 121с.
48. Глазова О.П. Українська мова: підручник для 6 класу загальнооосвітніх навчальних закладів. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
49. Глазова О.П. Українська мова: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. 2-ге вид., переробл. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 256 с.
50. Глібчук Н.М., Добосевич У.Б. Сучасна українська мова. Морфологія. Практикум: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 486 с.
51. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1982. 248 с.
52. Головин Б.Н. К вопросу о сущности грамматической категории. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 117-124.
53. Городенська К.Г. Власне-прислівникова й транспозиційна сфера ступеньованих прислівників з первинною якісно-означальною семантикою. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Філологія. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 41–43.
54. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
55. Городенська К.Г. Проблема статусу та обсягу категорії стану дієслова. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. Філологія. Переяслав-Хмельницький, 2003. Спец. випуск. С. 10–16.
56. Городенська К.Г. Синтаксична сфера компаративних і суперлативних прислівників міри й ступеня. *Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*: Sbornik článků. 3. Olomoucke symposium ukrajinistů 24 – 26. srpna 2006. Olomouc, 2006. 1 část. S. 53–58.

57. Городенська К.Г. Синтаксичні позиції ступеньованих прислівників з первинною локативною семантикою. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. Вип. 2. С. 6–11.
58. Горпинич В.О., Бодик О.П. Українська морфологія: збірник вправ. Краматорськ, 2005. 159 с.
59. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 000 тис. слів / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк / відп. ред. Н.Ф.Клименко. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.
60. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників). Київ, 1965. 112 с.
61. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1978. 207 с.
62. Грищенко А.П. Прикметник у структурі словосполучення і речення. *УМЛШ*. 1986. № 7. С. 39–45.
63. Грищенко А.П. Якісні прикметники в історії української мови. *Мовознавство*. 1978. № 1. С. 49–57.
64. Грищенко Л.Ю. Іменники з вихідною формою множини в сучасній українській мові. *Система і структура східнослов'янських мов*: міжкаф. зб. наук. праць. Київ, 1998. С.175–178.
65. Гуйванюк Н.В., Кардащук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: навчальний посібник. Львів: Світ, 2005. 304 с.
66. Гуменюк І. Вигуки у процесі реалізації кваліфікативної модальності висловлення. *Українознавчі студії*. 2005–2006. № 6–7. С. 94–100.
67. Даниленко А. До генетико-функціональної природи родового відмінка в українській мові. *Харківське історико-філологічне товариство*. Збірник. Нова серія. Харків, 1994. Т. 3. С.137–154.
68. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2005. 20 с.
69. Даценко І. Б. Історія формування прислівників місця української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. 19 с.
70. Дегтярев В.И. Категория числа в славянских языках. Ростов-на-Дону, 1982. 320 с.
71. Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія: збірник вправ. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 372 с.
72. Дзендзелівський Й.О. Прономіналізація в українській мові. *УМЛШ*. 1955. № 1. С. 14–20.
73. Докулил М.К вопросу о морфологической категории. *Вопросы языкознания*. 1967. № 6. С. 3-16.
74. Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. Київ: Вища школа, 1987. 352 с.
75. Дудко І.В. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові. Київ: Довіра, 2011. 232 с.
76. Дудко І.В. Неозначені займенники у лінгвофілософському аспекті категорії неозначеності. *Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С.49–56.
77. Еляшевська О. До питання про категорію числа іменників у сучасному українському мовознавстві. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія філол. 2004. Вип. 4. Ч.І. С.134–139.
78. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

79. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификации. *Вопросы теории частей речи: На материале языков различных типов*. Ленинград: Наука, 1968. С. 7–32.
80. Жовтобрюх М. А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. [3-є вид.]. Ч. І. Київ: Вища школа, 1965. 423 с.
81. Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови. *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 18–22.
82. Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції. *Мовознавство*. 1993. № 3. С.3–13.
83. Загнітко А., Каратаєва А. Словник часток: матеріали і статті: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонДУ, 2012. 382 с.
84. Загнітко А.П., Данилюк І.Г., Ситар Г.В. Українські прийменники: інвентар і структура. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 12. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 41–47.
85. Загнітко А.П. Категорія особи: статус, структура і семантика. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди*: матеріали Всеукр. наук. конф. «Актуальні проблеми категорійної граматики». Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 16–27.
86. Загнітко А.П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника. *Мовознавство*. 1987. № 2. С. 62–67.
87. Загнітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці. Київ: НМК ВО, 1989. 63 с.
88. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови. Київ: Вища школа, 1991. 77 с.
89. Загнітко А.П. Рід іменників з основою на м'який приголосний. *УМЛШ*. 1987. № 2. С. 28–31.
90. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.
91. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
92. Загнітко А.П. Типологія семантико-синтаксичних відношень. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Вып. 3. Донецьк: ДонДУ, 1997. С. 22–34.
93. Загнітко А.П. Українські прийменники: Синхронія і діахронія: пробний зошит. Донецьк: ДонНУ, 2003. 162 с.
94. Загнітко А.П. Функції граматичних форм роду іменників. *УМЛШ*. 1990. № 6. С. 50–54.
95. Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 34. Ч. 1. Львів, 2004. С. 3–10.
96. Загнітко А. Частки в системі службових частин мови: типологійний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 104–115.
97. Задорожний В.Б. Становлення наголосу прикметників із суфіксом -к- в українській літературній мові. *УМЛШ*. 1990. № 12. С. 59–61.
98. Зубенко К.В. Логіко-семантичний принцип класифікації частин мови в європейському мовознавстві XIX–початку XX ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філологічні науки. 2013. № 14 (3). С. 151–157.
99. Зубенко К. Когнітивний принцип класифікації частин мови у мовознавстві 40-х рр. – кінця XX ст. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Лінгвістика. 2014. Вип. 21. С. 29–32.
100. Івченко М.П. Числівники української мови. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1955. 143 с.

101. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 540 с.
102. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб.; за ред. С. О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 558 с.
103. Карпенко Ю.О. Друга відміна іменників. *УМЛШ*. 1964. № 11. С. 29–34.
104. Карпенко Ю.О. Ступені порівняння прикметника в українській мові. *УМЛШ*. 1960. № 1. С. 7–13.
105. Карпенко Ю.О., Фащенко М.М. Третя відміна іменників. *УМЛШ*. 1974. № 11. С. 17–24.
106. Карпенко Ю.О. Четверта відміна іменників. *УМЛШ*. 1972. № 10. С. 23–33.
107. Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 76–80.
108. Кобилянський Б.В. Залишки коротких прикметникових форм у сучасній мові. *УМЛШ*. 1970. № 6. С. 83–84.
109. Ковалик І.І. Слова з конкретним і абстрактним значенням. *УМЛШ*. 1977. № 4. С. 37–41.
110. Ковальов В.П. Експресивне використання деяких морфологічних категорій у художній літературі. *УМЛШ*. № 11. С.28–32.
111. Костусяк Н. Категорія відмінка як визначальна міжрівнева категорія іменника. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 37–47.
112. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк: Вежа, 2002. 179 с.
113. Крижанівська Н.О. Короткі форми прикметників в сучасній мові. *УМЛШ*. 1960. № 1. С. 13–19.
114. Крижанівська О. Давноминулий час в українській мові: статус, особливості функціонування. Функції вторинних часток у питальних реченнях. *Наукові записки*. Вип. 80. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 142–147.
115. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. Москва: Наука, 1978. 115 с.
116. Курилович Е. Очерки по лингвистике: сб. статей. Москва: Изд-во иностр. л-ры, 1962. 456 с.
117. Курманбаев Н. М. Происхождение грамматических категорий. Алма-Ата. 1981. 128 с.
118. Курносова Н.О. Про знаковий статус вигуків. *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 67–68.
119. Курс сучасної української літературної мови: (1. Вступ, 2. Лексика, 3. Фонетика, 4. Морфологія, 5. Наголос) / За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 1. 518 с.
120. Кутня Г. До проблеми аналізу дієслівної категорії стану в сучасній українській літературній мові (традиції та новаторство в морфологічних студіях). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2010. Вип. 50. С. 416–421.
121. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
122. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника. *Мовознавство*. 1973. № 3. С. 12–23.
123. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. 2-ге вид., уточнене й доп. Вінниця: Поділля-2000, 2003. 464 с.
124. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія: В 2-х ч. Київ: Вид-во Київ. ун-ту. 1961. Ч.І. 172 с.; 1964. Ч. 2. 159 с.
125. Кушлик О. Своєрідність лексико-граматичної природи часток. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. Тернопіль, 1999. С. 211–214.

126. Кущ Н. Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Вип. 14. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 90–95.
127. Кюнцлі Р. В., Пискач О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навч. посіб. Львів: НВФ «Українські технології», 2010. 262 с.
128. Леонова М. В. Система семантичних категорій іменника. *УМЛШ*. 1980. № 12. С. 21–27.
129. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
130. Лінгвістичний аналіз: Методичні розробки для студентів українського відділення філологічного факультету / укл.: Г.І.Вовченко, А.М.Галас, О.Д.Пискач, Т.М.Розумик, І.В.Сабадош. Ужгород, 2012. 31 с.
131. Лозова Н.Є., Фридрак В.Б. Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку: словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2007. 168 с.
132. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наук. думка, 2000. 370 с.
133. Лялька О. Труднощі вивчення відмінкових форм у системі функціональної граматики українські мови. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 191–198.
134. Марчило Л.М. Історія форм майбутнього часу дієслова в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.
135. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1995. 16 с.
136. Матвіяс І.Г. До питання граматичної варіативності української мови. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2005. № 32. С. 2-4.
137. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ: Рад. шк., 1974. 184 с.
138. Матвіяс І.Г. Курс сучасної української літературної мови: Морфологія: посіб. Київ: Рад. шк., 1962. 164 с.
139. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенника в українській мові. Київ, 1962. 131 с.
140. Мацьків П.В. Наголос і морфемна структура іменника. *Мовознавство*. 1994. № 1. С.34–40.
141. Мацько Л.І. Вигуки іншомовного походження. *Культура слова*: зб. статей. Київ, 1984. Вип.7. С. 39–43.
142. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові: навч. посіб. Київ: КДПІ ім. О. Горького, 1981. 130 с.
143. Мелащенко Ю.Б. Предикативні форми на **-но, -то** у лінгвістичній термінології. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2001. Вип.4. С. 261–264.
144. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. Ленинград: Наука, 1978. 387 с.
145. Мизина К.И. Числительные украинского язика: автореф. дисс... к. филол. н.: 10661. Днепропетровск, 1968. 20 с.
146. Микитюк О.Р. Формування української граматичної термінології. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. за ред. проф. А.М. Поповського. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2011. Вип. 10. С.176–183.
147. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка. Москва: Просвещение, 1981. 254 с.
148. Мозгунов В.В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 22 с.
149. Морфологічна будова сучасної української мови. Київ, 1975. 208 с.

150. Мухин А.М. Части речи и синтаксические единицы. *Вопросы теории частей речи: На материале языков различных типов*. Ленинград: Наука, 1968. С. 158–176.
151. Наконечна Л.Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
152. Недбайло Л.И. Грамматическая категория числа в современном украинском языке: автореф. дисс. …канд. филол. наук: 10.02.01. Київ, 1968. 21 с.
153. Ніколашина Т. Порівняльно-уподібнювальні прислівники синтаксичного ступеня адвербіалізації у сучасній українській літературній мові. *Наукові записки*. Вип. 31. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. С. 118–120.
154. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ: НАН України Інститут української мови, «Мовознавство», 1997. 231 с.
155. Олійник О.Б., Шинкарук В.Д. , Гребницький Г.М. Граматика української мови: навч. посіб. для студ. вузів. Київ: Кондор, 2007. 543 с.
156. Панов В.М. О частях речи в русском языке. *Науч. докл. высш. шк. филол. науки*. 1960. № 4. С. 3–14.
157. Пасічник І.А. Категорія валентності предикативних прикметників. Луцьк, 2006. 183 с.
158. Паулини Э. К вопросу о сущности частей речи. *Slovo a slovesnost*. 1978. № 3/4. С. 255–258.
159. Педченко С.О. Модальні частки в сучасному лінгвістичному витлумаченні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Вип. 4. Київ: НПУ, 2008. С. 37–40.
160. Піддубська І. Реалізація периферійного значення форм умовного способу. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 7. Донецьк: ДонНУ, 2001. С. 51–56.
161. Піддубська І.В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2001. 19 с.
162. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: навч. посіб. Київ: Київ. пед. ін-т, 1978. 107 с.
163. Плющ М.Я. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія: підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. 2-ге вид., доповн. Київ: Слово, 2010. 328 с.
164. Плющ М.Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення: автореф. дис... д. філол. н.: 10.02.01. Київ, 1983. 48 с.
165. Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ. Київ: Вища школа, 1995. 284 с.
166. Плющ М.Я. Орудний порівняння в українській мові. *УМЛШ*. 1977. № 4. С. 29–36.
167. Плющ М.Я. Референційні аспекти семантики займенників. *Проблемні питання синтаксису*: зб. ст. ЧДУ. Чернівці, 1997. С. 3–6.
168. Плющ М.Я. Функціональна співвідносність називного і кличного відмінків за значенням особи. *Мовознавство*. 1983. № 6. С. 36–42.
169. Решетова Л.В. Категория падежа в языках разных систем. Ташкент, 1982. 136 с.
170. Рожанківський Р. Видові перфективи двовидових безпрефіксних дієслів чужомовного походження на -ува(ти). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2007. № 593: Проблеми української термінології. С. 22–25.
171. Розумик Т., Венжинович Н. Морфологія сучасної української літературної мови: методичні розробки практичних занять для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Патент, 2002. 75 с.

172. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів. Ч. 1. Київ: Рад. шк., 1964. 234 с.
173. Самійленко С.П. Типи відмін іменників в українській мові та провідні фактори їх становлення. *Мовознавство*. 1977. № 1. С. 30–40.
174. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
175. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
176. Сердюк А.М., Сигеда П.І. Про складні випадки вживання категорії роду іменників у сучасній українській мові. *Актуальні питання слов'янської філології*: міжвуз. зб. наук. статей. Київ – Бердянськ, 1997. Вип. 3. С.79–84.
177. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 34–44.
178. Симонова К.С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 7. С. 47–49.
179. Сич В.Ф. Присвійні займенники в сучасній українській мові. *УМЛШ*. 1982. № 2. С. 39–43.
180. Сікорська О. Форми наказового способу в неімперативному використанні. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 18. Донецьк: ДонНУ. 2009. С. 53–57.
181. Скаб М. Синтаксичні зв'язки і формально-синтаксичні позиції вокатива в сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. 1996. Вип. 9. С.106–110.
182. Скаб М.С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції. *УМЛШ*. 1990. № 1. С.64–66.
183. Соколова С.В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
184. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
185. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / отв. ред. Н.Г. Озерова. Киев: Наук. думка, 2003. 536 с.
186. Стадній А.С. Нові конотативні значення дієслів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі засобів масової інформації). Вінниця: ВНТУ, 2014. 132 с.
187. Суник О.П. Вопросы общей теории частей речи. *Вопросы теории частей речи: На материале языков различных типов*. Ленинград: Наука, 1968. С. 33–48.
188. Суник О.П. Общая теория частей речи. Москва, Ленинград: Наука, 1966. 131 с.
189. Супрун А.Е. Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1969. 232 с.
190. Сучасна українська літературна мова / А.П. Медушевський, В.В. Лобода, Л.М. Марченко, М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 1975. 398 с.
191. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. 7-е вид., стереотип. Київ: Вища шк., 2009. 429 с.
192. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид., перероб. Київ: Либідь, 2005. 399 с.
193. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 85–103.
194. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах іменних граматичних категорій). *Мовознавство*. 2006. № 1. С. 41–64.

195. Темник Г.Д. Функціональна граматика української мови: завдання та наукові теорії створення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 39. С. 107–109.
196. Тимченко М.П. Якісні відіменникові прикметники у функціональних стилях. *Мовознавство*. 1979. № 4. С. 77–82.
197. Тронь К.Л. Нестягнені форми прикметників в українській мові. *УМЛШ*. 1972. № 7. С. 33–35.
198. Український орфографічний словник: Близько 155000 слів. [Вид. 3-тє, переробл. і доп. / відп. ред. В.М. Русанівський] Київ: Довіра, 2005. 1069 с.
199. Франчук В.Ю. Перехід відносних прикметників у якісні. *УМЛШ*. 1964. № 12. С. 21–25.
200. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів / А.П. Загнітко, К.М. Виноградова, І.Г. Данилюк, Н.Г.Загнітко та ін. Донецьк: Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 209 с.
201. Фурса В. Новітні тенденції родового розмежування іншомовних невідмінюваних іменників. *Дивослово*. 2014. № 9. С. 41–43.
202. Фурса В. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2005. 348 с.
203. Христіанінова Р.О. Рід як класифікуюча категорія іменника. *Актуальні проблеми слов'янської філології*: Міжвуз. зб. наук. статей «Лінгвістика і літературознавство». Вип.УІІІ. Київ: Знання України, 2003. С. 128–135.
204. Чак Є.Д. Складні питання граматики та орфографії. Київ: Рад. шк., 1978. 127 с.
205. Чапля І.К. Прислівники в українській мові. Харків, 1960. 123 с.
206. Чернецький В.К. Числові іменники в сучасній українській мові. *УМЛШ*. 1978. № 10. С. 29–36.
207. Чолкан В. До питання про морфологічний статус частки. *Південний архів. Філологічні науки*: збірник наукових праць. Вип. 14. Херсон: Айлант, 2002. С. 194–196.
208. Чучка П.П. Чому не «*всіми*», а *всіма*? *УМЛШ*. 1972. № 7. С. 82–84.
209. Шванюк В.М. Збірні іменники у морфологічній системі сучасної української літературної мови. *Науковий вісник Ізмаїльського держ. пед. інституту*. Вип.1. Ізмаїл, 1997. С.86–89.
210. Шевельов Ю. З проблематики формування українського числівника як частини мови. *Третій Міжнародний конгрес україністів*. Харків, 1996. С. 94–98.
211. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.
212. Штонь О. Семантика відносних прикметників, утворених від іменників-назв металів. *Дивослово*. 1997. № 8. С.23–25.
213. Юносова В.О. Про складні випадки словозміни іменників чоловічого роду ІІ відміни. *Про деякі актуальні питання української мови і методики її викладання в педвузі*: збірник наукових статей. Бердянськ, 1995. С.86–96.
214. Юносова В.О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній український літературній мові. Київ: Знання України, 2003. 125 с.
215. Ющук І.П. Українська мова. Київ: Либідь, 2005. 640 с.
216. Ярошевич І. Дієприкметник і дієприслівник в українській мові: поняттєво-термінологічний аспект. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 676. С. 86–89.
217. Ярошевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 44–54.

МОДУЛЬ 1

Заняття № 1-2

Тема: Загальні питання морфології (4 год.).

Контрольні питання:

1. Предмет, обсяг і завдання граматики.
2. Морфологія як окремий розділ граматики, її зв'язок з іншими розділами мови.
3. Граматична форма.
4. Граматичне значення слова. Співвідношення лексичного і граматичного значення у слові.
5. Засоби вираження граматичних значень в українській мові.
6. Граматичні категорії. Типи морфологічних категорій.
7. Морфологічна парадигма.

Опрацюйте літературу:

1. Авдєєва С. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 2. Ч. І. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. С. 3–14.
2. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 221–240.
3. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 5–9.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 7–12.
5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 9–20.
6. Докулил М. К вопросу о морфологической категории. *Вопросы языкознания*. 1967. № 6. С. 3–16.
7. *Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 3–14.
8. Сигеда П.І., Сердюк М.Г. Морфологічна парадигматика і дієслівна парадигматика в сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1992. № 3. С. 23–27.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 272–281.
10. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 5–16.
11. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 110–112; 377–378.

Виконайте практичні завдання:

---

* *Сніжинкою позначено літературу для обов'язкового опрацювання*.

Вправа 1. Випишіть зі «Словника лінгвістичних термінів» Д.І. Ганича й І.С. Олійника визначення таких понять: *граматика, граматична будова мови* (с. 52), *граматична категорія, граматична форма слова* (с. 53), *граматичне значення* (с. 87), *грамема* (с. 54).

Вправа 2. Із поданих речень випишіть аналітичні та аналітично-синтетичні граматичні форми і вкажіть, із яких компонентів вони складаються. Визначте їхні граматичні значення.

1. Сім струн я торкаю, струна по струні, нехай мої струни лунають, нехай мої співи літають по рідній коханій моїй стороні. І, може, де кобза найдеться, що гучно на струни озветься, на струни, на співи мої негучні (*Леся Українка*). 2. Україно! Ти для мене диво! І нехай пливе за роком рік, буду, мамо, горда і вродлива, з тебе дивуватися повік (*В. Симоненко*). 3. Гей, поки б'ється в хвилях злив доби сієї лютий вітер, так треба грому дужих слів, що загули б в литаврах літер! (*Є. Маланюк*). 4. Верни до мене, пам'яте моя, нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному (*В. Стус*). 5. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці (*Л. Костенко*).

Вправа 3. Визначте граматичні значення слів і засоби їх вираження.

Партою, підкажи, наберуть, йому, вмивається, більш урочисто, найкращої, святковий, перо, писали б, надійшли, прийшла, настрою, аудиторій, викладачеві, мені, тобою, сніданок, скласти, нехай збере, полюбили б, дочці, у руці, крикнув, допомагати, жінки, було взяло, навчимо, він.

Вправа 4. З'ясуйте, як зміняться граматичні значення слів зі зміною наголосу. Кілька слів уведіть у контекст.

Думки, вирізати, моря, прислухатися, нитки, насипати, руки, скликати.

Вправа 5. Визначте тип поданих граматичних форм і розподіліть їх на групи: а) синтетичні (прості); б) аналітичні (складені); в) аналітико-синтетичні. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення виділених слів.

Співаю, буду творити, друзі, кращий, нехай скаже, поезією, більш вдалий, ***ґердан,*** його, турне, гірше, взяти, зрозумів би, ***ґражда,*** будете фотографувати, принесімо, Соломіє, на долоні, поні, найбільш вразливе, хай запросить, їси, ***зодчий***.

Вправа 6. Під які граматичні категорії підводяться наведені ряди слів? Які граматичні значення виражають відмінкові й особові закінчення? Які ще засоби вираження граматичних значень, окрім закінчень, представлені в поданих граматичних формах слів?

1. Синок – ялиночк-а – добр-о, ніжн-ий – корисн-у – прекрасн-е, перш-ий – перш-ою – перш-е, приніс – принес-л-а – принес-л-о, він – вон-а – вон-о.
2. Свят-о – свят-а, урочист-е – урочист-і, відбува-єть-ся – відбу- ва-ють-ся, одн-а – одн-і, наш-ою – наш-ими.
3. Дуб – дуб-а – дуб-у – дуб-ом – на дуб-і – дуб-е, шість – шість-ох – шість-ом – шість-ома.
4. Сильн-іш-ий, більш вдалий, менш відомий, ви-щ-ий, ниж-ч-ий.
5. Готу-ю – готу-єш – готу-є, м-и – в-и – вон-и.
6. Сид-иш – сид-и, працюва-в – працюва-в би.
7. Здобува-в – здобува-ю – здобуватим-у, буду здобувати.
8. Їсти – з'-їсти, бурч-а-ти – бурк-ну-ти, скликати – склúкати, підбити – підби-ва-ти.
9. Косити (траву), не знати (втоми), налити води, спати (в ліжку), йти до школи.
10. Будувати – будувати-ся, малювати – малювати-ся, асфальтувати – асфальтувати-ся.

Вправа 7. Наведіть морфологічні парадигми поданих слів. Охарактеризуйте кожну з них за кількістю граматичних форм. Прокоментуйте вплив лексичного значення слів на повноту кожної морфологічної парадигми. Чи впливають інші фактори на обсяг морфологічної парадигми слова?

Поле, козацтво, двері, хобі, старий, український, писати, цвісти, щедро.

Вправа 8. Поясніть лексичне і граматичне значення виділених у тексті слів, мовні засоби їх вираження.

Зразок:

Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет. Тремтіла річечка рогізна, човни ховала в очерет (*Л. Костенко*).

Гроза «грім і блискавка з дощем або градом, що переважно супроводиться великим вітром» (СУМ, ІІ, 173). Лексичне значення виражене основою *гроз-*. Граматичні значення: словоформа *гроза* – жіночого роду, однини, називного відмінка. Засіб вираження цих значень у словоформі – флексія *-а*.

Те, що не знав і Соломон

Існування світу і людей – це історія Любові.

І кожний одержує стільки любові, скільки може вмістити його серце. Кожному випаде своя **дещиця** цієї сили, що надає життю цінності, **робить** його вартісним. Але навіть тим, хто керує світом і умами **людськими**, не завжди вдається владарювати над **своїм** почуттям. «Не думайте, що ви можете керувати **любов'ю**, – зауважує Халіл Джебран, – бо любов, якщо вважатиме вас гідними, керуватиме вами».

Воістину – з любові починається пізнання, бо насправді пізнаємо лише **те**, що любимо. Для когось кохання – це **гарна** пригода, для когось – шлях, **вимощений** каменями самопожертви, для когось – Боже осяяння. Це – жнива для голодного, **чиста** вода для спраглого, сонце для того, хто **змерз**, нездоланна енергія життя (*М. Дочинець*).

Заняття № 3

Тема: Частини мови і принципи їх класифікації (2 год.).

Контрольні питання:

1. Гомогенна (за одним критерієм) і гетерогенна (за кількома критеріями) класифікація мовних одиниць за частинами мови.
2. Засади загальноприйнятої (традиційної) класифікації: морфологічний, синтаксичний і лексико-семантичний принципи.
3. Слова самостійні й службові. Станівники, модальники і вигуки як особливі лексико-граматичні розряди.
4. Характеристика кожної з частин мови за сукупністю ознак.
5. Перехідні явища в системі частин мови.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 241–251.
2. Алпатов В.М. О разных подходах к выделению частей речи. *Вопросы языкознания*. 1986. № 4. С. 37–46.

3. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 10–14.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 12–28.
5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 20–31; 236–250.
6. *Данилюк І. Проблема класифікації частин мови: досягнення і перспективи. URL: www.philology.kiev.ua/php/.../197_200.pdf
7. Мудринич С.Ю. Типологія частин мови в українській та англійській мовах. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С.197–200.
8. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификации. *Вопросы теории частей речи*: На материале языков различных типов. Ленинград: Наука, 1968. С. 7–32.
9. *Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 3–13.
10. *Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 76–80.
11. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 14–19.
12. Мудринич С. Ю. Типологія частин мови в українській та англійській мовах. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С.197–200.
13. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 281–285.
14. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 23–29.
15. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 788–789.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Із наведених вище джерел, позначених сніжинкою, випишіть визначення поняття «частина мови».

Вправа 2. З'ясуйте частиномовну належність кожного слова поданого тексту. На які критерії ви спиралися?

Степ, степ, степ…

Безмежний, неосяжний, для чужих – небезпечний, для своїх – рідний. І Тапур наче змінився, наче пробудився після сну. Аж розквітло його засмагле лице, зробилося привітним, мовби добрим. Випроставшись у сідлі, він вдихав на повні груди сухе степове повітря, мружив очі… Чи нахилившись із сідла, зривав кущик полину, розтирав його між пальцями, вдихав гіркий і терпкий присмак. Сте-еп… Його, Тапурів, степ озивався до нього полином, тим полином, дух якого не можна забути доти, доки живеш на білому світі. Нема для степовика бентежнішого запаху, аніж запах полину. Коли скіф вирушає в далеку дорогу, то бере із собою пучечки сухого полину і там, у чужих краях, вдихне степове зілля і ніби вдома побуває. А воїну, котрий помирає від ран, дають наостанку понюхати полин. «Щоб і на тім світі, – кажуть йому, – степ свій не забував».

Мружачись до сонця, Тапур із посмішкою на губах мчить до білої кибитки, що везе його великий скарб, і яку пильно охороняє відбірна сотня. «Людоловом мене обізвала, – думає він про свою полонянку і тішиться подумки. – Ха! Я і є людолов, бо я – володар степу.

Умію коней ловити і людей умію ловити. Бо тільки сильний стає людоловом, а слабак – рабом. А таких гарних, як дочка архонта, я ладен ловити все життя» (*В.Чемерис*).

Вправа 2. Визначте частини мови, систематизуйте словоформи за частинами мови. Виділені слова охарактеризуйте за схемою: 1) словоформа, 2) частина мови, 3) лексичне значення (використайте СУМ), 4) частиномовне (категорійне) значення, 5) провідні граматичні ознаки, за якими словоформа кваліфікується як приналежна до певного класу слів.

Зразок аналізу:

Я, що прийшла у **світ** не для корид,
Що не люблю юрби і телекамер,
О як мені упікся і обрид
Щоденний спорт – боротися з биками! (*Л. Костенко*).

Іменники: *світ, корид, юрби, телекамер, спорт, биками*; **прикметник**: *щоденний*; **займенники**: *я, що*; **дієслова**: *прийшла, люблю, упікся, обрид, боротися*; **прислівник**: *як*; **прийменники**: *у, для, з*; **сполучник**: *і*; **частки**: *не, о*.

(У) **світ** – іменник, лексичне значення – «сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт; суспільство» (СУМ, IX, 84, 87); частиномовне значення предметність; провідні граматичні ознаки – має категорії роду, числа, відмінка; поєднується зі словом *прийшла* зв'язком керування і виступає обставиною місця.

Варіанти:

I. Ластівки на сонці, ластівки на сонці,
як **твої** зіниці в **радісних** очах...
Зацвіли ромашки **десь** на горизонті,
й **пахнуть** поцілунки, як китайський чай... (*В.Сосюра*).

II. Не **цвітуть** на вікнах герані –
Сонний символ **спокійних** буднів.
Ми **весь** час **стоїмо** на **грані**
Невідомих шляхів майбутніх (*О. Теліга*).

III. Отак мій **край** лежить вві сні –
Мій край, **покинутий** синами,
Край, **де панують** вороги,
Катують, глумляться над **нами** (*Олег Ольжич*).

IV. У серці **я відчув сьогодні**
Зелений шум лісів,
Гірські потоки буйноводні
І пісню **журавлів** (*А. Патрус-Карпатський*).

Вправа 3. Визначте у поданих реченнях, до якої частини мови належить кожне слово, враховуючи перехідні явища в системі частин мови. Складіть речення зі словами, які перейшли в іншу частину мови, вживши їх у первинному значенні. Поясніть зміни, зумовлені частиномовною транспозицією.

1. Ми любимо тих, що знали нас молодими (*Л. Костенко*). 2. При зародженні любові закохані говорять про майбутнє, при зникненні – про минуле (*А. Моруа*). 3. На стежці не видно було ні живої душі (*І. Нечуй-Левицький*). 4. В одному департаменті служив один чиновник (*М. Гоголь*). 5. Прошу вибачити за неможливий почерк... Інакше не можу написати, бо пишу лежачи (*Леся Українка)*. 6. Край лісу таємничо біліють стовбури осик та беріз (*Леся*

Українка). 7. А з неба місяць так і сяє (*Т. Шевченко*). 8. Люди знай їздили по шляху: настала саме гаряча пора возовиці (*Панас Мирний*). 9. Дипломат – людина, «можливо» якої означає «ні», на відміну від жінки, «можливо» якої означає «так» (*Елберт Хаббард*). 10. Лиха година! Такого піджака загубити! (*О. Довженко*).

Вправа 4. Визначте, що об'єднує і розрізняє слова поданих груп. Зі словами двох-трьох груп складіть речення, відзначивши спільне і відмінне у цих словах, виявлене в контексті.

Далекий, даль, далина; пустий, пустище, пустиня, пустир; живучий, живучість, жити; високий, вись, висота, височина, високість; пуховий, пуховик; сім, сімка; два, двійка, двійня; розміняти, розмін, розмінний; заробити, заробіток, заробітний; спостерігати, спостереження, спостережливий; косити, косовиця, кісьба; молотити, молотіння, молотьба, молотник.

ІМЕННИК (12 год.)

Заняття № 4

Тема: Загальна характеристика й лексико-граматичні ознаки іменника (2 год.).

Контрольні питання:

1. Загальна характеристика іменника як частини мови: визначення, семантичні ознаки, морфологічні категорії, синтаксична роль і словотвірні особливості.
2. Лексико-граматичні розряди іменників: конкретні й абстрактні іменники, назви істот і неістот; власні й загальні назви; матеріально-речовинні, збірні та одиничні (сингулятивні) іменники. Граматичні показники в межах кожного з розрядів.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 253–260.
2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 16–19.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 50–53.
4. Вихованець І.Р. Таїна слова. Київ: Рад. шк., 1990. 284 с.
5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 37–47.
6. Дзюба М. Епонімічні найменування в українській науковій термінології. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 55–63.
7. Ковалик І.І. Словотворча будова збірних та одиничних іменників у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання слов'янського мовознавства*. 1958. Кн.6. С. 18–50.
8. *Леонова М.В. Система семантичних категорій іменника. *УМЛШ*. 1980. № 12. С. 21–27.
9. *Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 24–34.
10. Лисенко В. Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: Проблеми української термінології. 2009. № 648. С. 66–70.

11. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 286–295.
12. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 60–70.
13. Чак Є. Барви нашого слова. Київ: Рад. школа, 1989. 176 с.
14. Чак Є. Мандрівка в Країну слова. Київ: Веселка, 1986. 167 с.
15. Шванюк В. М. Збірні іменники у морфологічній системі сучасної української літературної мови. *Науковий вісник Ізмаїльського держ. пед. інституту*. Ізмаїл, 1997. Вип. 1. С. 86–89.
16. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 217–218.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Проаналізуйте виділені іменники з погляду категорії конкретного / абстрактного. Зазначте відмінності у лексичних значеннях цих слів.

1. Тут я почуваю, що мене затягає в *болото* міщанського життя (*В. Еллан-Блакитний*). 2. Просвистіли ситі крижні над утомленим *болотом* (*М. Рильський*). 3. Були роки, що горе нам несли – голодні весни, чорні переднівки. Були роки, що з хатньої долівки вели на *трясовиння* кабали (*Д. Павличко*). 4. Струхлявілий бур'ян всуміш з глиною западається під ногами, як *трясовиння* (*Ірина Вільде*). 5. Ти мене гуцулом називала, та не знала, що в душі гуцула словом ніжним ти *вогонь* роздула (*Д. Павличко*). 6. Приснилась ти мені, щасливим я збудився, на ранішні *вогні* весело подивився (*Д. Павличко*). 7. Звістка про скасування «Життя і слова» була мені сумна не тільки з загальних, але й з особистих причин: зникало *поле* для моєї праці (*Леся Українка*). 8. Одна хвилинка темного горя – і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво – і золоте *поле* махнуло крилами аж до країв синього неба (*М. Коцюбинський*). 9. Розклада весна *багаття* по обочах і садах. Зеленіє Підкарпаття, ліс обновою запах (*Д. Павличко*). 10. На верболозах скакали рожеві відблиски *багаття*, що його розіклали косарі (*Г. Тютюнник*).

Вправа 2. Укажіть на вживання абстрактних іменників у множині. З'ясуйте, чи змінює їхню семантику форма множини.

1. Виростаю з любовей минулих у кохання запізні й пісні, і чуття, що, здається, поснули, не вовтузяться більше в мені (*В. Коротич*). 2. Десь ти живеш на призабутім березі моїх змілілих пам'ятей (*В. Стус*). 3. Всі мої добра були в Суботові (*П. Загребельний*). 4. Крізь ґвалт ганьби, крізь глум ослав ідуть – княгині, йдуть – пречисті, ідуть... (*І. Світличний*). 5. Ти йшла, Україно, крізь терори і мор, крізь гулагів засніжені хвищі, і душі незнищенний собор воскресав із руїн попелища (*І. Колодій*). 6. Йдеш так до правди, до суті життя, обплетений кілометрами філософій (*І. Драч*). 7. Заборони мені чути, повний світлих гармоній дисонансний мій час! (*І. Муратов*). 8. Ні, тільки щастям можу я назвать своє життя, в звичайностях – чудесне (*І. Жиленко*). 9. Мільярди щасть – розвіяні у прах (*В. Симоненко*). 10. Скільки зламано доль, скільки зрад пережив наш терплячий народ!? (*Г. Білоус*).

Вправа 3. Знайдіть у реченнях збірні іменники. Якими засобами виражається в них категорія збірності?

1. Лише на волах козацтво походжає (*Л. Костенко*). 2. Ми, дітлашня, просто падали від реготу (*О.Гончар*). 3. Падало жовте листя, а здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат (*М. Коцюбинський*). 4. Шапка верховинця ріжката, а капелюх закосичений пір'ям (*С. Пушик*). 5. Галява скраю переходить в куп'я та очерети… (*Леся Українка*). 6. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знову здіймалося з місця (*М. Коцюбинський*).

7. Полонянки встигли вже помитися, попричісувати волосся і так-сяк довести до ладу своє пошарпане вбрання (*Б. Лепкий*). 8. На вулиці кружляє гайвороння (*Гр.Тютюнник*). 9. Під спів піхоти сходить вечір... (*Б.-І. Антонич*). 10. З житнього виспілого колосся я хотів би почати слово своє (*М. Сингаївський*).

Вправа 4. Визначте випадки, коли речовинні іменники вживаються замість однини у множині. З'ясуйте, чи змінює їхню семантику форма множини.

1. У Мар'їнці стоять кукурудзи (*В. Стус*). 2. Пахнуть сонцем дині стиглі, хмелем б'ють меди скажені (*Б. Олійник*). 3. У боргах, як у шовках (*н. тв.*). 4. Цвітуть бузки, садок біліє і тихо ронить пелюстки (*М. Рильський*). 5. Мазь терпентинова є сумішшю ефірних масел, бальзамів, смол, що містяться в живиці смереки (*із журн.*). 6. Бреду обніжками і житами. Кругом волошки, дикий мак, а гони вбік – біжить ланами, переливається байрак (*М. Драй-Хмара*). 7. А над тобою зводився з легень солодкий дух померлих тютюнів, солодкий чад всіх слів, які ти знала (*В. Коротич*). 8. Холодних очей твоїх синя вода, що бачать гостріше і далі, і навіть любов твоя буде тверда, як бронза, рубін і емалі (*Олег Ольжич*). 9. Закуті в мідь, бетони й чавуни вселюдські мрії, ніжні і прозорі (*Є. Плужник*). 10. Пшениці над нами стоголосі, і синіють ріки на зорі (*А. Малишко*).

Вправа 5. Проаналізуйте виділені іменники з погляду категорії істот / неістот. Назвіть способи вияву таких іменників у мовленні (лексичне значення, морфологічні ознаки). Серед виділених іменників визначте такі, в яких простежується послаблення морфологічної диференціації їх за ознакою істот і неістот, унаслідок чого виникають граматичні паралелізми.

1. Потім дяк знайшов десь у дзвініці дерев'яного *змія* (*І. Нечуй-Левицький*). 2. З нього [батька] можна було писати *лицарів, богів, апостолів*, великих *учених* чи *сіятелів,* – він годився на все (*О. Довженко*). 3. Не можна *нелюба* любити, бо нещасна доля із нелюбом жити (*Народна творчість*). 4. Лийся, дощику, навкруг – на *поля, баштан* і *луг*, на *мак*, на *пастернак* (*М. Стельмах*). 5. Ой, крикнув цар на свої *гайдуки*: візьміть *Байду* добре в руки (*Народна творчість*). 6. Мертвого *лева* і заєць скубає (*Народна творчість*). 7. Вона [Катря] миттю стрибнула з печі й побачила *табун* посипальників, що товпились біля порога (*Панас Мирний*). 8. Ой піду я у садочок та вирву *листочок* (*Народна творчість*). 9. Поїду в Київ, помолюся. Молитва, може, прожене *диявола* (*Т. Шевченко*). 10. Багіров пропонує: ...вибрати найміцніших *коней*, запрягти в один *віз* і тягти його до шосе (*О. Гончар*).

Вправа 6. Виявіть випадки вживання власних назв у значенні загальних. Визначте ступінь переосмислення власної назви: повний перехід у загальну чи вживання на рівні мовлення. Зверніть увагу на граматичне значення числа аналізованих слів. Простежте за особливостями їхнього правопису.

1. Немає нині Тарасів в Україні ні для урядової, ні для опозиційної роботи (*С. Вовканич*). 2. Безмовні і скорботні – невідкриті Лаури і Беатріче (*І. Калинець*). 3. Я кажу: не було б донкіхотів, вже б давно посивіла земля (*Б. Олійник*). 4. На лобне місце прилітають – на купи тіл, відрубаних голів за Іванів Лютих і Петрів, Павлів (*Яр Славутич*). 5. Мілани і Парижі на її [Соломії Крушельницької] сліди молились (*В. Лучук*). 6. На відплату в повну міру півсела везуть в Сибіри (*Б. Олійник*). 7. По усіх по Вавілонах євшан-зілля хтось розвозить. І в бензинових колонах того чаду більш ніж досить (*І. Драч*). 8. Скільки їх було по сибірах, магаданах, печорах, їм за правду кулаком затикали роти (*Г. Білоус*). 9. Крізь хмари, крізь грози, крізь бурі, крізь грім, на вижовклі лози, де стелиться дим від тих україн, що усі – по світах старих домовин неоговтаний жах (*В. Стус*). 10. Народ вибрав президента, а не його команду і різних там порошенків, які прийшли до влади з єдиною метою – зайняти місце пінчуків-медведчуків (*Ю. Винничук*).

Вправа 7. Користуючись словником іншомовних слів та книгою І.Р. Вихованця «Таїна слова» (1990), з'ясуйте, з якими епонімами пов'язане походження загальних назв.

Варіанти:

I. Кольт, ловелас, маузер, кардан, кулон.
II. Дрезина, кашемір, мансарда, панама, пульман.
III. Бойкот, френч, каолін, шевйот, франт.
IV. Садист, хам, муза, панацея, фіакр.
V. Панама, форд, мерседес, альфонс, термін.
VI. Атлант, вулкан, цербер, геркулес, фортуна.

Вправа 8. Із поданого тексту випишіть усі іменники і подайте характеристику їх лексико-граматичних ознак за схемою: назва власна чи загальна, має конкретне чи абстрактне значення, позначає істоту чи неістоту; матеріально-речовинний, збірний чи одиничний іменник (сингулятив). Які граматичні показники виявляються в аналізованих іменниках?

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром і пастухами. Йому був добре знайомий і сей чагарник із обгризеними худобою та виродливо покрученими корчами, й далека околиця, що розпливалась невиразними контурами серед нічної темряви. Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився й озирнувся. Невиразною чорною плямою лежало сонне село у видолинку, і тільки в корчмі ясно світилось одиноке віконце й приковувало до себе Остапів погляд. Се одиноке світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом в його серці щось урвалось і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. Якась струнка сердечна бренькнула, зачеплена тим жалем, а з чагарів та з нив, таких рідних і милих – він се почув зразу, – натовпом знялись давні згадки дитинства, неясні, невиразні, але вимагаючі частини серця для землі, яку він покидав тепер навіки, може (*М. Коцюбинський*).

Заняття № 5

Тема: Граматичні категорії іменників. Категорія роду (2 год.).

Контрольні питання:

1. Категорія роду як елемент значення іменника. Значення категорії роду та способи її вираження. Рід як класифікуюча категорія.
2. Поділ іменників за родами в назвах істот та неістот (морфологічні, синтаксичні, лексичні та ін. засоби вираження).
3. Іменники «спільного» (непарного) роду. Зміст понять «парний рід», «спільний рід», «маскулізми» й «фемінативи».
4. Родова диференціація невідмінюваних іменників. Рід абревіатур. Хитання в значенні роду.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 260–265.

2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 52–72.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 85–92.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 37–47.
5. Загнітко А.П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника. *Мовознавство*. 1987. № 2. С. 62–67.
6. Загнітко А.П. Рід іменників з основою на м'який приголосний. *УМЛШ*. 1987. № 2. С. 28–31.
7. Загнітко А.П. Функції граматичних форм роду іменників. *УМЛШ*. 1990. № 6. С. 50–54.
8. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 51–63.
9. *Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ: Рад. школа, 1974. С. 25–41.
10. Сердюк А.М., Сигеда П.І. Про складні випадки вживання категорії роду іменників у сучасній українській мові. *Актуальні питання слов'янської філології*: міжвуз. зб. наук. статей. Київ – Бердянськ, 1997. Вип. 3. С.79–84.
11. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 295–303.
12. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 50–60.
13. Фурса В. Новітні тенденції родового розмежування іншомовних невідмінюваних іменників. *Дивослово*. 2014. № 9. С. 41–43.
14. Христіанінова Р.О. Рід як класифікуюча категорія іменника. *Актуальні проблеми слов'янської філології*: міжвуз. зб. наук. статей «Лінгвістика і літературознавство». Вип. VIII. Київ: Знання України, 2003. С. 128-135.
15. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 552–553.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Визначте рід наведених іменників. На основі яких ознак (семантичних, морфологічних, синтаксичних та ін.) встановлюємо рід іменника?

Варіанти:

І. Біль, цвіль, туш, кріль, кужіль, промінь, степ, Дніпро, абажур, син, узбережжя, обличчя, зілля, життя, знання.

ІІ. Аромат, боєць, верф, горобець, слоненя, білченя, немовля, листя, драже, дівча, адреса, тінь, любов, тюль, толь.

ІІІ. Межа, мережа, хаща, задача, леді, юнь, лань, жаль, звичай, відстань, вежа, пожежа, поезія, злива, спрага.

ІV. Життя, ледащо, поле, цеце, Петро, Галина, президія, сирота, читання, видавництво, листя, вогнище, дріб, нежить, насип.

V. Лист, край, завкафедри, земля, піч, честь, вість, путь, доповідь, ніч, рандеву, кінь, Микола, дядько, дріб.

Вправа 2. Згрупуйте подані іменники у 2 колонки: чоловічого і жіночого роду. З'ясуйте їх значення і походження за етимологічним словником та словником іншомовних слів.

Фланель, бязь, вуаль, біль, лінь, бемоль, контроль, госпіталь, діагональ, акварель, путь, пастораль, гантель, вентиль, герань, дирижабль, емаль, мозоль, готель, кітель, спектакль, спіраль, нежить, цитадель, тюль, рись, вертикаль, бінокль, паралель, дуель, деталь, пістоль, бешамель, кахель, віолончель, бандероль, дактиль, водевіль, жерміналь.

Вправа 3. До поданих іменників доберіть прикметники, узгоджуючи їх у роді.

Авеню, Ай-Петрі, конферансьє, ДАІ, цунамі, рефері, торнадо, торі, аташе, кюре, ДПА, міс, протеже, ЗМІ, альма-матер, поні, бандероль, дріб, путь, нежить, шампунь, покуть, ступінь, Умань, біль, рукопис, ярмарок, криза, розкіш, тюль, барель, адрес, тунель, псалтир, папараці, МЗС, ЗНО, ЮНЕСКО.

Вправа 4. Від поданих слів утворіть іменники жіночого роду. Охарактеризуйте лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості іменників. Поясніть, від яких іменників не утворюються відповідники жіночого роду.

Аспірант, бондар, бойко, вершник, виборець, виконавець, геній, директор, друкар, журналіст, завідувач, засновник, інженер, керівник, китаєць, лемко, майстер, мандрівник, німець, очільник, патріот, переможець, підприємець, пілот, плавець, поет, професор, психіатр, речник, рятувальник, священик, внук, свекор, син, скрипаль, співак, старець, стельмах, султан, фахівець, філолог.

***Зразок*: *Бібліотекар – бібліотекарка, робітник – робітниця*.**

Вправа 5. Від поданих слів утворіть назви осіб чоловічої та жіночої статі за місцем проживання: Алупка, Бердянськ, Біла Церква, Високопілля, Вінниця, Гадяч, Джанкой, Донецьк, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Калуш, Київ, Кременець, Кривий Ріг, Лисичанськ, Луганськ, Полтава, Харків, Рівне, Моршин, Одеса, Луцьк, Суми, Умань, Ялта, Мелітополь, Чернівці, Ніжин.

Вправа 6. Визначте рід невідмінюваних іменників. З'ясуйте їх лексичне значення за тлумачним словником або словником іншомовних слів.

Гінді, ревю, факсиміле, хіпі, чичероне, галіфе, фрау, протеже, каное, хобі, регбі, фрикасе, салямі, легато, портьє, рантьє, міс, цеце, кольрабі, боа, фламінго, маорі, макао, мачо, кюре, імпресаріо, денді, саго, міледі, кюрасо, табу, каберне, шоу, сопрано, бренді, торнадо, Онтаріо, Монако, Колорадо, Сочі, Делі, Перу, Віші, Кіліманджаро,Токіо, Конго, Капрі, ДАІ, МВС, МВФ, СБУ, АРК, ЦВК, НБУ, ООН, УТ, ТСН.

Заняття № 6

Тема: Категорія числа іменника (2 год.).

Контрольні питання:

1. Однина і множина в граматиці й одиничність і множинність в об'єктивній дійсності. Визначення категорії числа і її граматичні ознаки. Залишки форм двоїни в українських іменниках.
2. Іменники, що вживаються у формах обох чисел. Принцип розчленованості – нерозчленованості як основний у назвах рахованих предметів.
3. Однинні іменники (singularia tantum), суть їх значень. Основні групи однинних іменників.
4. Множинні іменники (pluralia tantum), їх семантичні групи та граматичні ознаки.

5. Кількісні (числові) іменники.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 265–268.
2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 72–91.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 85–92.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 63–69.
5. Дегтярев В.И. Категория числа в славянских языках. Ростов-на-Дону, 1982. 320 с.
6. Еляшевська О. До питання про категорію числа іменників у сучасному українському мовознавстві. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія філол. 2004. Вип. 4. Ч. І. С.134–139.
7. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 45–52.
8. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. Київ: Рад. шк., 1974. С. 12–18.
9. Недбайло Л.И. Грамматическая категория числа в современном украинском языке: автореф. дисс. …канд. филол. наук. Киев, 1968. 21 с.
10. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 303–305.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 67–71.
12. *Чернецький В.К. Числові іменники в сучасній українській мові. *УМЛШ*. 1978. № 10. С. 29–36.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 795–796.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. З’ясуйте граматичну категорію числа у поданих іменниках. Визначте взаємозв’язки між категорією числа та належністю іменника до певного лексико-граматичного розряду (конкретного, абстрактного; речовинного, збірного, одиничного; власного, загального).

Варіанти:

І. Сир, шовк, азот, повітря, картоплиння, картопля, волосся, волосина, сивина, глибінь, жовтизна, біг, ходьба, каяття, малеча, маля, апарат, апаратура, земляцтво, земляк, Коцюбинський, Львів, Англія, Африка, Всесвіт, зверхність, дзвін, часопис «Дзвін», епос, робота, душа, гуаш.

ІІ. Масло, ситець, вуглець, суша, океан, гарбузиння, гарбуз, колосся, колосок, білизна, далеч, синь, переписування, перепис, запис, виробництво, комаха, комашня, біднота, рідня, родич, Шульжук, Полтава, Франція, Америка, замок, доброта, думка, аспірин.

ІІІ. Борошно, вельвет, кремній, вакуум, квасолиння, квасоля, листя, листок, старість, старий, широта, блакить, мірка, міряння, міра, молодь, молодик, молодняк, професура, професор, мошкара, церква, Біла Церква, Європа, європеєць, Чумацький Шлях, шлях, хлорофіл, зграя, Косач, Іван.

Вправа 2. Укажіть, чи всі подані форми множини іменників є корелятивними до форм однини. Які показники вираження цього (система відмінкових форм, синтаксичні зв'язки, словотворчі засоби, наголос)?

Діти, люди, селяни, громадяни, гордощі, радощі, хитрощі, дівчата, хлопці, хлоп'ята, телята, сестри, моря, женихи, будинки, пісні, бурі, зорі, хвилювання, шимпанзе, леді, сироти, школи, книги, кенгуру.

Вправа 3. Випишіть зі словника десять слів, у яких форма однини та форма множини в називному відмінку збігаються (як напр.: *провалля, знання*). Які засоби вираження грамеми числа в таких іменниках?

Вправа 4. Випишіть у три колонки іменники, що вживаються 1) в однині та множині, 2) лише в однині; 3) лише в множині. Подайте характеристику значень грамем у кожній із цих груп.

1. Міркуймо над тим, що робити, аби позбутися грабель – як національного знаку, – вже неодноразово хитро розставлених на наших історичних шляхах (*С. Вовканич*). 2. Прозорий страх обмацує ворота – чи можна людям в хату увійти? (*Л. Костенко*). 3. Він був, як вітер, як роса на босі ноги в жнива (*Б. Бойчук*). 4. Любії мої! Все збираюся написати довгого листа і все ніяк не зберуся... більше через лінощі (треба б було хоч сим відсвяткувати Великдень) (*Леся Українка*). 5. Розпач душить Білоконя й ненависть така, аж хата стугонить і сіни (*О. Довженко*). 6. Торгуємо усім, чим тільки можна, – словами, дровами, життям, сукном (*Є. Плужник*). 7. Кожен видатний твір літератури замикає собою довгу низку подоланих труднощів (*Я. Парандовський*). 8. Закладини обов'язково освячувалися ритуальним обідом: на умовному покуті господиня застеляла скатертину і розставляла спеціально приготовлені страви (*В. Скуратівський*). 9. Звикли до правди мої вуста, нащо їм чорне вино лукавства (*Л. Костенко*). 10. Яке то велике щастя, що іще в живих незгасла обителька, незрадлива колиска материзни – батькова хата, де були радощі й жалі, злагоди та клопоти, пахло сіном і рутою-м'ятою, духмянились паляниці, а по святах жовтіли пухкі паски (*В. Скуратівський*).

Вправа 5. Визначте число іменників у поданих парах. З'ясуйте, як пов'язана категорія числа з лексичним значенням слів. За потреби користуйтесь тлумачним словником.

Право – права, джинс – джинси, біль – болі, висота – висоти, Косач – Косачі, сир – сири, сила – сили, шах – шахи, сандал – сандалі, потужність – потужності, ноша – ноші, вершок – вершки, лік – ліки, пісок – піски, масло – масла, корал – коралі, лапка – лапки, шум – шуми, емаль – емалі, вода – води, фреон – фреони, перегін – перегони, злидень – злидні, гольф – гольфи, окуляр – окуляри, лов – лови, папір – папери, жито – жита, олія – олії, метал – метали, Тобілевич – Тобілевичі.

Вправа 6. Випишіть із наведеного тексту однинні іменники і з'ясуйте їх семантику.

Наснилося, з розлуки наверзлося,
з морозу склякло, з туги – аж лящить.
Над Прип'яттю світання зайнялося –
і син біжить, як горлом кров біжить.
Мов равлики, спинаються намети,
а мушля в безсоромності цноти
ніяк не знайде барви для прикмети
твоїх надсад, твоєї німоти.
І шклиться неба висліпла полуда –
тверда труна живих, як живчик, барв.
Бреде зоря – сновида і приблуда –

одержаний задурно щедрий дар.
А човен побивається об здвиги
повсталих хвиль, твердих, немов стовпці.
...Підтале чорновиддя зелен-криги
займається світанком на щоці (*В.Стус*).

Заняття № 7

Тема: Категорія відмінка іменника (2 год.).

Контрольні питання:

1. Категорія відмінка в системі іменних граматичних категорій.
2. Склад та ієрархія відмінків. Центр, напівпериферія і периферія відмінкової системи. Відмінки і прийменники.
3. Вираження суб'єктних, об'єктних і обставинних відношень як зміст категорії відмінка.
4. Значення кожного з відмінків. Первинні і вторинні функції.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 268–276.
2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 20–52.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 54–85.
4. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 25–30.
5. Вихованець І.Р. Морфологічні і семантичні відмінки. *Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 13–17.
6. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. Київ, 1987. 232 с.
7. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функціонально-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків). *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченк*а. Кіровоград, 2001. Вип. 31. Серія: Філологічні науки (мовознавство). С. 13–16.
8. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 69–74.
9. Дубовик С.Г. Лінгвістичні основи вивчення категорії відмінка іменника на засадах функціонального підходу у вищій школі. URL: http://www.eprints.zu.edu.ua/940/1/04dsgvsh.pdf
10. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській мові. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1961. 52 с.
11. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 52–80.
12. Лялька О. Труднощі вивчення відмінкових форм у системі функціональної граматики української мови. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 191–198.
13. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Київ. пед. ін-т, 1978. 107 с.
14. Плющ М.Я. Орудний порівняння в українській мові. *УМЛШ*. 1977. № 4. С. 29–36.

15. Плющ М.Я. Функціональна співвідносність називного і кличного відмінків за значенням особи. *Мовознавство*. 1983. № 6. С. 36–42.
16. Решетова Л.В. Категория падежа в языках разных систем. Ташкент, 1982. 136 с.
17. Скаб М. Синтаксичні зв'язки і формально-синтаксичні позиції вокатива в сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. 1996. Вип. 9. С.106–110.
18. *Скаб М.С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції (Навчально-методичний аспект). *УМЛШ*. 1990. № 1. С. 64–66.
19. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 305–308.
20. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 75–81.
21. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 75–76.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Випишіть із наведеного тексту іменники, визначте відмінок і поясніть значення відмінкових форм.

У хаті гули мухи, мов два рої бджіл у вулику, і коли махнула руками Варка коло столу, то вони знялися і почали по вікнах дражнити сонце...

А воно освітило хату і подушки на полу чорні розкрило, що аж дишуть, здається, важко, бо хата мала, стара і в кутках мокра: літо пройшло, а на покуті як стояв ще з зими заплаканий Микола-чудотворець, то й зараз іще сльози ті не висохли; рушник на святому старий, давно пратий і квітками з пшениці та плетеними хрестиками обтиканий...

На сволоці, мальованому жовтою та зеленою фарбою, лежить дві-три книжки, а проти них, на поколупаній грубі, тістом примазаний, висить портрет Шевченка: Варка хотіла помазати грубу, та вмазала йому кожуха, і Опанас тоді сварився і наказував ніколи не займати, що не вміє...

Коли всі з хати розійшлися, то Варка плакала, вмиваючи Шевченка, і приказувала:

– За вас, діду, і мені од Опанаса попало... (*Григорій Косинка*).

Вправа 2. З'ясуйте первинні і вторинні значення відмінкових форм іменників у поданих словосполученнях. Із п'ятьма словосполученнями придумайте речення.

Сади похилились, Сосюра-поет зачаровує, школа відремонтована; запах троянди, ремонт взуття, чекати відповіді, не спати від хвилювання, жити біля моря; мамі не віриться, подякувати друзям, піти назустріч долі, матеріал на пальто, приїхати в гості; вийти в люди, думати про майбутнє, чекати добу; покрити лаком, співає соловейком, будинок з балконом, події за кордоном, приїхати автомобілем, бігти селом, стати студентом; розумітися в математиці, жінка в окулярах, грати на баяні, відпочивати в лісі, народитися в травні, роман у віршах, ім'я по батькові.

Вправа 3. З'ясуйте, якими засобами виражені відмінкові форми виділених слів і яке значення вони виражають.

1. Не Дніпра рокочуть **хвилі** – сплески океанові: то співають на могилі **«Заповіт»** у Каневі. То не грім хмарину вразив зблисками грозовими – **«Заповіт»** гримить Тарасів всього світу мовами (*Д. Білоус*). 2. Тиша в морі... Ледве-ледве колихає море **хвилі.** 3. Ні долі, ні **волі** у мене нема, зосталася тільки надія одна. 4. Час, моя пісне, по волі буяти. 5. Всі наші сльози тугою палкою опадуть на **серце** – **серце** запалає... (*Леся Українка*). 6. Із **поля** дівчина утомлена прийшла ... (*М. Рильський*). 7. Тільки вийду на **поля:** «Шу-шу-шу» – шумить здаля (*Т. Коломієць*). 8. Я ті **зерна** буду берегти – щедре поле з них заколосує... (*Ю. Петренко*).

9. У нас нема **зерна** неправди за собою (*Т. Шевченко*). 10. А байбак спинився в ярузі, стиснув лапки у журбі: «Отакі бувають **друзі!»** – сумно мовив сам собі. 11. Чого це в долині простягнена стрічка? І зовсім не стрічка це, **друзі,** а річка. 12. Жовтодзьобий горобець впав серед **подвір'я** (*М. Пригара*). 13. Моїй сім'ї довелось розширяти **подвір'я** за рахунок саду (*В. Перепелюк*). 14. Білі мухи налетіли – все **подвір'я** стало біле (*М.Рильський*).

Вправа 4. Установіть значення кожної з відмінкових форм іменника.
Зразок:
Несе Полісся в кошиках гриби.
За болотами причаїлись Охи (*Л. Костенко*).

1. *Полісся* – наз. в., суб'єктне значення.
2. *В кошиках* – місц. в., обставинне значення.
3. *Гриби* – знах. в., знач. прямого об'єкта.
4. *Охи* – наз. в., суб'єктне значення.
5. *За болотами* – оруд. в., обставинне значення.

Варіанти:

І. Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги (*Д. Павличко*).

ІІ. Прилетіли коні – ударили в скроні.
Прилетіли в серпні – ударили в серце.
Ударили в долю, захмеліли з болю,
Захмеліли з болю – наїржались вволю.
Отакі-то коні – сльози на долоні (*М. Вінграновський*).

ІІІ. Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.
Ой, біжи, біжи, досадо, не вертай до хати.
Не пущу тебе колиску синову гойдати (*В. Симоненко*).

Заняття № 8–9

Тема: Словозміна іменника (4 год.)

Контрольні питання:

1. Сучасна система типів іменникового відмінювання. Визначення відмін та груп. Правопис відмінкових закінчень.
2. Парадигми іменників I, II, III, IV відмін та пояснення їх відмінкових форм. Варіанти відмінкових закінчень, їх значення. Омоформи в межах іменникових парадигм однини та множини.
3. Іменникова парадигма прикметникового типу.
4. Відмінювання множинних іменників.
5. Особливості наголошування відмінкових форм іменників.
6. Словотвір іменників.
7. Морфологічний аналіз іменників.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М. , Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 276–307.
2. Батюк Л.І. Вивчення незмінюваних іменників. *УМЛШ*. 1978. № 10. С. 77–81.
3. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 103–120.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 74–88.
5. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників). Київ, 1965. 112 с.
6. Карпенко Ю.О. Друга відміна іменників. *УМЛШ*. 1964. № 11. С. 29–34.
7. Карпенко Ю.О. Четверта відміна іменників. *УМЛШ*. 1972. № 10. С. 23–33.
8. Карпенко Ю.О., Фащенко М.М. Третя відміна іменників. *УМЛШ*. 1974. № 11. С. 17–26.
9. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 80–107.
10. Лозова Н.Є., Фридрак В.Б. Дзвона чи дзвону? або ***-а (-я)*** чи ***-у (-ю)*** в родовому відмінку: Словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2007. 168 с.
11. *Самійленко С.П. Типи відмін іменників в українській мові та провідні фактори їх становлення. *Мовознавство*. 1977. № 1. С. 30–40.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 308–326.
13. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 81–137.
14. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 74–75.
15. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. С. 73–97.
16. *Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. С. 96–133.
17. Юносова В.О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній український літературній мові: монографія; НАН України. Ін-т укр. мови. Київ: Знання України, 2003. 125 с.
18. Юносова В.О. Про складні випадки словозміни іменників чоловічого роду ІІ відміни. *Про деякі актуальні питання української мови і методики її викладання в педвузі*: збірник наукових статей. Бердянськ, 1995. С.86–96.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Визначте, які іменники належать: 1) до системи чотирьох відмін; 2) до іменникової парадигми прикметникового типу (деад'єктиви); 3) до групи з нульовою парадигмою відмінювання; 4) до парадигми множинних лексем.

Варіанти:

І. Лящ, кагор, злидні, радіо, звичай, тюль, аспірин, боа, сестра, Прилуки, конвалія, ведмежа, сучасність, зебу, успіх, пекар, дояр, палац, ворота, вість, серце, паша, ампула, купе, деталь, інжир, Галина Омельченко, перила, шапка, рондо, ООН, совість, щирість, ас, помиї, орля, порода, Карпати.

II. Лівша, пахощі, спиртне, індича, роль, сіни, гість, крос, кури, Порфирій, Олена Хмара, Ірина Станко, Олексій Шутко, період, тесляр, обійми, какао, совеня, сутінки, панно, окуляри, Ольга Кобилянська, вуз, льотчик, радощі, зустріч, простір, Кіліманджаро, Баку, НАТО, пійло, ім'я.

III. Крига, жабо, мазь, вовченя, кінь, Татри, ясла, інтерв'ю, полонина Рівна, Говерла, Ярослава Стецько, Анна Зегерс, вимога, хитрощі, Ольга Домбровська, Токіо, спокій, добро, гріх, східці, дитина, біда, вежа, мрія, поза, сорока, рагу, станція Роздільна, болгарин, ромб, піаніно, спалах, нетрі, мораль, Тиса, ланкова, двері, набережна, адажіо, гроші.

Вправа 2. У межах поданих вище іменників, що входять до певної відміни, встановіть відміну і групу.

Вправа 3. Іменники *дочка, книжка, кулька, миска, гра, кухня, поверхня, сосна, сукня, війна, домна, копальня, лазня, мітла, шабля, арфа, догма, пальма, шайба, арка, марка, булла, ванна, вілла, панна* напишіть у формі родового відмінка множини і поясніть правопис.

Вправа 4. Від поданих іменників утворіть форми родового відмінка однини і поясніть їх правопис.

Петро, вокзал, гурт, дуб, гектар, епітет, жанр, роман, бліндаж, гараж, портфель, аврал, стрибок, загс, гвинт, ніж, хокей, Буг, малюнок, Дунай, Ужгород, вид, синтаксис, коридор, Іртиш, Красний Лиман, Житомир, вальс, алмаз, апарат, блок, пояс, термін, акт, камінь, клин.

Вправа 5. Випишіть словосполучення, у яких правильно утворено форму родового відмінка в іменниках чоловічого роду.

Відкриття рахунку – відкриття рахунка; до акту додається – до акта додається; вручення диплому – вручення диплома; пам'ятного знаку – пам'ятного знака; до призначеного терміну – до призначеного терміна; структурного підрозділу – структурного підрозділа; переїхати до Нового Бугу – переїхати до Нового Буга; направити до Львову – направити до Львова; політичного блока – політичного блоку; незаперечного факту – незаперечного факта; працівники апарату – працівники апарата; важливого об'єкта – важливого об'єкту; своєчасного контролю – своєчасного контроля; ділового папера – ділового паперу.

Вправа 6. Поставте іменники у форму місцевого відмінка однини, вкажіть варіанти. З'ясуйте, чи змінюється форма при використанні різних прийменників (*в, на, по, при*).

Проект, бік, будинок, документ, край, селище, місто, море, стіл, пальто, журнал, ворота, адреса, сусіди, доповіді, вікна, конференція, річка, серце, факультет, університет, довідник, службовець, протокол, інструкція, положення, установа, статут, звіт, контроль, мета, гриф, діяльність, ліквідація, апарат.

Вправа 7. З'ясуйте, слова яких частин мови субстантивувалися в наведених реченнях. Розкрийте лексичне значення та граматичні ознаки цих слів.

1. Ох, не повчайте молодих! Нехай побудуть молодими. 2. А той обкопує хліб, де треба іншому бігти з водою. 3. В переможних боях теж бувають полеглі. 4. Одні казали, що не ступить ворог, що треба землю захищать свою. 5. А перший, зберігаючи поставу, усе ж таки заквапився іти (*Із творів Л. Костенко*). 6. Розтерзані, зацьковані, убиті підводяться і йдуть чинити суд… 7. Рідні, не будьте за правду озлоблені. 8. Я тебе не сприймаю за істину, бо таких, мабуть, зовсім нема. 9. У весняному сумі ночей я чекаю тебе, моя мила. 10. І стала ти в сімнадцять літ вдовою, хоч наречений твій ще й не зустрів тебе (*Із творів В. Симоненка*).

Вправа 8. Зробіть повний морфологічний аналіз виділених у реченні іменників за схемою:

1. Словоформа в тексті.
2. Назва частини мови.
3. Категорійне (частиномовне) значення.
4. Початкова форма.
5. Назва власна чи загальна.
6. Речовинний, збірний чи одиничний іменник – якщо є.
7. Назва істоти чи неістоти.
8. Назва конкретного чи абстрактного предмета.
9. Рід, засоби його вираження.
10. Число, засоби його вираження.
11. Відмінок, засоби його вираження.
12. Відміна, група.
13. Повна чи неповна парадигма.
14. Синтаксична роль у реченні.

Зразок:

Я не прожив **дитинства**, як дитя:
Дні юності війна пошматувала... (*В. Коротич*).

1. Дитинства.
2. Іменник.
3. Предметність.
4. Дитинство.
5. Загальна назва.
6. –
7. Назва неістоти.
8. Абстрактний.
9. Середній рід, *-о*.
10. Родовий відмінок, *-а*.
11. Однина, *-о*.
12. Друга відміна, тверда група.
13. Неповна (дефектна) парадигма.
14. Прямий додаток.

1. Ліс помирився з нами й провадив далі своє **життя**, життя **кохання**, народження, росту (*В. Винниченко*). 2. На сусідньому **дубі** давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним **оком** сонно кліпав на це видовисько (*В. Шкляр*). 3. З-за високої мурованої **стіни** визирали гілки з червоними **яблучками** (*Г. Пагутяк*). 4. Ніхто не знає, що приховано в людській **душі**. І хто може знати, що ховається в **глибинах** норовистої гірської Ріки (*М. Дочинець*). 5. **Україно**, ти – бароко, а зійшла на **рококо** (*Д. Кремінь*). 6. Закони **буття** однакові для всіх – для тих, хто вдома чи на **чужині**, для юних і зрілих, для тих, хто на вершині або тимчасово в ямі (*Н. Доляк*). 7. Пахло свіжістю і **сріблом**, які бриніли навколо мільйонами ніжних звуків, просочувалися під шкіру усвідомленням того, що невдовзі на зміну теплу прийдуть холоднеча і **сум** (*В. Терлецький*). 8. Ввечері площі і вулиці старого **кварталу** – суцільне відкрите **кафе** (*М. Мишкало (Майкл)*). 9. Під тихими весняними **зорями** спали **Карпати** (*Т. Байда*). 10. Травнева ніч виливалась на землю, зараз яскраво-чорна, із сліпучими чистими **зорями** – ні **хмаринки** на небі (*Ю. Покальчук*).

МОДУЛЬ 2

ПРИКМЕТНИК (8 год.)

Заняття № 10

Тема: Загальна характеристика прикметника і його значеннєво-граматичні ознаки (2 год.).

Контрольні питання:

1. Загальна характеристика прикметника як частини мови. Семантичні, морфологічні та синтаксичні особливості прикметників.
2. Лексико-граматичні розряди прикметників.
   2.1. Якісні прикметники, їх значеннєві, морфологічні, словотвірні та синтаксичні ознаки.
   2.2. Значеннєві групи відносних прикметників та типові мотивації у їх сфері.
   2.3. Присвійні прикметники, їх словотвірна спеціалізація.
   2.4. Проміжні розряди прикметників. Семантичні процеси у межах якісних, відносних, присвійних прикметників.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 312–327.
2. Васильченко В.М. Внутрішня форма відносних прикметників. *Система і структура східнослов'янських мов*: міжкаф. зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 167–171.
3. Васильченко В.М. Специфіка словотвірної мотивації відносних прикметників. *Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ, 1998. С.92–96.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 121–133.
5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 89–103; 111–114.
6. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ: Наук. думка, 1978. С. 3–15.
7. Грищенко А.П. Прикметник у структурі словосполучення і речення. *УМЛШ*. 1986. № 7. С. 39–45.
8. Грищенко А.П. Якісні прикметники в історії української мови. *Мовознавство*. 1978. № 1. С. 49–57.
9. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 107–115.
10. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 326–335.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 140–198.
12. Тимченко М.П. Якісні відіменникові прикметники у функціональних стилях мовлення. *Мовознавство*. 1979. № 4. С. 77–82.

13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 526–527.
14. Франчук В. Ю. Перехід відносних прикметників у якісні. *УМЛШ*. 1964. № 12. С. 21–25.
15. Штонь О. Семантика відносних прикметників, утворених від іменників-назв металів. *Дивослово*. 1997. № 8. С.23–25.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Запишіть подані прикметники з іменниками, зазначеними в дужках. Поясніть лексичне значення прикметника в кожному випадку, доберіть синоніми.

Білий (хмара, гриб, сорочка, ліс, жінка, вірш, ворона, стіл, скатертина, хліб); гарячий (залізо, обробка, слід, вода, сонце, поцілунок, голова, сковорода, сльози, пора, робота); легкий (валіза, хмарка, повітря, завдання, рука, поведінка, ґрунт, хода, хліб, ноша); літній (день, вода, помешкання, сукня, людина, відпочинок, дощ, канікули, обличчя); важкий (бочка, колос, сумка, атлетика, вага, серце, хрест, шафа, кулак, промисловість, втрата, ґрунт, метал); короткий (сукня, справа, замикання, ланцюг, дорога, розум, пам’ять, вірш, пояс, звук); темний (хата, одяг, ліс, погляд, гай, розум, садок, хмара, діло, окуляри, очі).

Вправа 2. У поданих реченнях підкресліть прикметники, визначте, з якими іменниками вони узгоджуються. З’ясуйте граматичні ознаки прикметників (рід, число, відмінок, синтаксичну функцію).

1. Серце куди важливіше від зовнішності (*О. Романчук*). 2. Твої нинішні труднощі – наче сигнали, що заповідають майбутнє щастя (*Б. Ферреро*). 3. Дід говорить, що так співають лебедині крила (*М. Стельмах*). 4. Величезне невігластво – це найбільше зло: накопичення погано засвоєних знань ще гірше (*Платон*). 5. Саме найпростіші істини людина осягає найпізніше (*Л. Фейєрбах*). 6. Мова істини проста *(Платон*). 7. Найбільше щастя для композитора – написати звичайну пісню, яка через п’ять-десять років стане народною, а ім’я її автора забудеться (*Р. Штраус*). 8. Максимову душу завжди зворушували слова цього рядка вірша до самої глибини (*Іван Багряний*). 9. Дід був людина проста і малописьменна (*О. Довженко*). 10. Десь тихо, не видимі о́кові, подзвонюють журавлі, чистим струменем спадає згори жайворова пісня (*І. Цюпа*).

Вправа 3. Визначте, до якого лексико-граматичного розряду належать подані прикметники. Простежте за змінами в їхньому лексичному значенні. Уведіть 5 словосполучень у речення.

Орлиний дзьоб, орлиний ніс, орлиний зір; батьківські долоні, батьківська хата, батьківська любов; воскове обличчя, воскова свічка; вовче лігво, вовчий хвіст, вовча зграя, вовче хутро, вовчий апетит, вовчий погляд; шоколадна засмага, шоколадний торт; осина талія, осине дзижчання; ділова зустріч, ділова людина; заяча шапка, заячі вуха, заяча нора, заяча душа; картинна галерея, картинна зовнішність; ведмежа лапа, ведмежий барліг, ведмежа шуба, ведмежа послуга, ведмеже вухо; Шевченківська премія, Шевченкові твори, шевченківські місця, шевченківські вечори; металева деталь, металевий голос, металева стійкість; телячий хвіст, теляче стійло, телячі ніжності; кухарський ковпак, кухарів ковпак, кухарський шедевр; смарагдове намисто, смарагдова трава; зміїне жало, зміїна підступність; студентський квиток, студентське життя, студентів конспект, студентська рада; драматичний твір, драматична ситуація.

Вправа 4. Знайдіть випадки переходу прикметників з одного розряду в інший.

1. Золота осінь. В яскравому небі білосніжними айстрами пропливають хмари (*М. Стельмах*). 2. На вечорницях на краю лавки сидить, очі, на які солом’яний чуб спадає,

опускає, зітхає чогось (*В. Лис*). 3. Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї… (*О. Довженко*). 4. …Я вільно пишу кількома найсучаснішими мовами програмування, з дитинства займаюся лижами, важкою і легкою атлетикою, кінним спортом та альпінізмом (*Н. Сняданко*). 5. – Чому люди не літають?.. – оксамитовим голосом чи то запитує, чи то декламує вона (*І. Роздобудько*). 6. Ось і зараз: вона пронизала його рентгенівським поглядом і все зрозуміла (*М. Гримич*). 7. А на бабин вечір перед Різдвом бабі лишали варішку страви на столі (*М. Дочинець*). 8. Відтепер щороку гомонітиме оживаючий степ, пройнятий бархатною музикою моторів (*О. Гончар*). 9. Хлопці оточили невелике огнище, спинами відчуваючи сталевий холод чорної глибіні, огорнутої де-не-де порваним серпанком туману (*Г. Пагутяк*). 10. Спочатку моя дружина зібралася до Америки на якесь ліве запрошення влаштовувати таку ж ліву виставку своїх картин (*Ю. Винничук*).

Вправа 5. Підберіть правильні відповідники замість недоречно вжитих прикметників-паронімів. Поясніть.

Расовий режим, виборча посада, сердечна недостатність, шумний ефект, виборна ділянка, зимні пальта, музикальний вечір, музичний слух, абонентська плата, акціонерні внески, ароматизовані есенції, бокова стінка серця, болотяний ґрунт, вегетаційна нервова система, дощова осінь, драматична діяльність, дружне ставлення, ілюстративний журнал, вождь індійського племені, іноземний текст, писемне приладдя, питтєва вода, показний факт.

Заняття № 11

Тема: Міра й інтенсивність ознаки якісних прикметників, засоби їх вираження (2 год.).

Контрольні питання:

1. Граматична категорія співвідносної міри якості (ступені порівняння).
2. Ступені якості (форми суб'єктивної оцінки) прикметників:
   2.1. Прикметники зі значенням безвідносної міри якості предмета.
   2.2. Прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки якості предмета.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 327–330.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 133–143.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 104–111.
4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ: Наук. думка, 1978.
5. Карпенко Ю.О. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 41–48.
6. *Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 115–123.
7. Семененко Л.А. Аксіологічно значущі відхилення у функціонуванні форм компаратива / суперлатива в українському поетичному мовленні. *Культура народов Причерноморья*. 2008. № 142. Т. 2. С. 250–253.

8. Семененко Л.А. Розширення парадигми відносних прикметників у поетичному мовленні. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 82. Т. 2. С. 145–148.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 331–332.
10. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 154–180.
11. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 526–527.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Утворіть усіма можливими способами ступені порівняння прикметників. Поясність форми із суфіксом ***-ш-*** та ***-іш-***. Які прикметники можуть мати паралельні ступеневі форми? Прокоментуйте морфонологічні зміни.

Рідкий, грубий, дешевий, розумний, здоровий, тихий, дужий, високий, поганий, великий, добрий, відважний, складний, смачний, надійний, вагомий, щедрий, голосний, сердечний, міцний, густий, цілий, скупий, меткий, вірний, потужний, низький, солодкий, юний, барвистий, легкий.

Вправа 2. Випишіть прикметники, які не утворюють ступенів порівняння. З'ясуйте причину цього.

Гарний, білявий, відомий, премудрий, гнідий, синюватий, легкий, короткий, тонесенький, чорний, дорогий, готовий, русий, щирий, хворий, грамотний, живий, замалий, старший (лаборант), пахучий, охайний, порожній, молодший (продавець), слизький, талановитий, далекий, рідний.

Вправа 3. Випишіть оказіональні форми ступенів порівняння прикметників і з'ясуйте їх стилістичні функції.

1. Коли вже стільки тих падінь – не йму і я ганьби – як камінь, – за це гріхопадіння в дім, на дно – в найкамернішу з камер (*І. Жиленко*). 2. Мені здається, музика – космічна. Найбільш космічна із усіх мистецтв (*Л. Костенко*). 3. ...І все-таки змогли ви, пальчики малі, безсмертно поєднать в мелодію незриму таку земну любов і ту примхливу риму, яка земніша тим, чим далі від землі (*Л. Кульбак*). 4. Ти ж бо Полтава з Полтав. Українськішої нема (*І. Драч*). 5. Ожина стала ще ожіша (*М. Вінграновський*). 6. Життя солодше і денніший день, і дощ дощіший, і травніший травень, і ластів'їші в гніздах ластівки (*В. Затуливітер*). 7. У солов'їв дзвінкіші голоси, їх заспіви криштальніші й солодші. У заростях, сріблястих од роси, Вони лунають у травневі ночі (*В. Мисик*). 8. Баба Палажка, по-мойому, значно професоріша від самого професора (*Остап Вишня*). 9. Вростати в материк народу до найскелястіших порід. І бути щедрим, як природа, і роботящим, наче світ (*А. Глущак*). 10. Щораз твердіша мого серця мова, скупіший жест і рентгеніший зір (*Б. Нечерда*). 11. Я життю кажу – ти чудо, вже рясніше й не буває, більш джмелино й солов'їно, більш мурашно і зернисто (*В. Шимборська*). 12. Набувайся вдома, пташко, у віконце роззирайся, срібний голос має перстень, та срібніший у сльози (*І. Калинець*).

Вправа 4. Відредагуйте випадки порушення літературної норми. Поясніть.

Трохи дорогуватий, дуже задовгий, самий найдешевший, більш точніший, найспокійна відпустка, найневиліковніша хвороба, подвійніша плата, якнайблизькі стосунки, трохи чорнявий, самий чіткіший, дуже величезний, найбільш головніші правила, найпорожніша посудина, щонайдешевий одяг, найбільш відоміший, самий найточніший, менш вдаліший.

Вправа 5. Випишіть зі словників 10 фразем чи паремій, до складу яких входять прикметники. Розкрийте значення стійких висловів та охарактеризуйте граматичні ознаки прикметників.

Вправа 6. Знайдіть у поданих реченнях прикметники зі значенням безвідносної міри якості предмета та прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки якості предмета. З'ясуйте їх стилістичну роль.

1. І враз виникає здоровенний ведмідь у формі швейцара. 2. Микольцьо мешкав у малесенькій хатці з одним вікном і жив тим, що лагодив людям черевики. 3. – А мене в будинок престарілих візьмуть! – весело сказав Грицько. 4. У невеличкому вестибюлі за письмовим столом сидить мавпа з гарним бантом на голові і щось пише у великій книзі. 5. – Оброби і пошли до мене на сьомий! – наказує басовитий голос десь із глибини коридора. 6. В кухні, величезній і білій, було повно чорних круків. 7. Орфей аж мурчав від утіхи, вихиляючись під гаряченьким струменем. 8. Фантазія начепила на нього сріблястий пояс з вкрапленими синіми камінцями. 9. Фантазія наостанок кинула Орфеєві на плечі золотисту, з чорними плямами шкуру. 10. Він опинився у прегарній, розмальованій фресками з позолотою кімнаті, яка мала стрілчасте, мов у старовинному замку, склепіння (*Із творів Г. Пагутяк*).

Заняття № 12-13

Тема: Словозміна і правопис прикметників. Морфологічний аналіз прикметників (4 год.).

Контрольні питання:

1. Короткі й повні (стягнені й нестягнені) прикметники, сфера їх функціонування.
2. Тверда і м'яка групи відмінювання прикметників. Складні прикметники з другою частиною на *-лиций*.
3. Словотвірна структура й наголошування прикметників. Типові суфікси й префікси в якісних, відносних, присвійних прикметниках. Прикметники зі складними основами. Правопис складних прикметників.
4. Субстантивація прикметників.
5. Морфологічний аналіз прикметників.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 331–351.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 143–146.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 114–117.
4. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників). Київ, 1965. 112 с.
5. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ: Наук. думка, 1978.
6. Кобилянський Б.В. Залишки коротких прикметникових форм у сучасній мові. *УМЛШ*. 1970. № 6. С. 83–84.

7.*Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 123–127.
8. Крижанівська Н.О. Короткі форми прикметників в сучасній мові. *УМЛШ*. 1960. № 1. С. 13–19.
9.*Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 335–338.
10. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 198–235.
11. Тронь К. Л. Нестягнені форми прикметників в українській мові. *УМЛШ*. 1972. № 7. С. 33–35.
12. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 526–527.
13. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. С. 98–101.
14. *Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. С. 133–137.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. З'ясуйте функцію коротких форм прикметників. У яких випадках, на Вашу думку, вони є нормативними, а в яких авторськими оказіональними формами?

1. – Чуєте? – перекликання йде по світу. Славен час! 2. На народ наш подивіться! – він в усьому чорноброве, силою ж – це океан! 3. Гей, народи, всі до згоди! Мир – кому ж не ясномовен. 4. Мир для нас – завжди чудовен. 5. А коли ж хто із народів та одвернеться – на подив! – той для нас лише сміховен! 6. Сміх чудовен, красномовен... 7. Та світи ж ти їм дорогу Ясен місяць угорі (*Із творів П. Тичини*). 8. Там, де синь Дунай, там де зелен гай, а вже серця мого трудного, мамо, не займай (*А. Малишко*). 9. І шумить, і гуде, дрібен дощик іде (*Народна пісня*). 10. Пливе човен води повен, ніхто не спиняє (*Т. Шевченко*). 11. А як же бути людині? Де ж її крила діти? Де ж її райдуги скласти? Де ж її полиск подіти Золотен а чи сріблястий? (*І. Драч*). 12. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні червонобокі стоять до холодів (*Л. Костенко*).

Вправа 2. З'ясуйте, яку роль у наведених реченнях виконують повні та короткі форми прикметників.

1. І люди темнії, незрячі дива Господнії побачать. 2. Морозом очі окує, а думи гордії розвіє, як ту сніжинку по степу. 3. Я тепер згадав, згадав, та й жаль стало, що лихо минуло, молодеє лихо! (*Із творів Т. Шевченка*). 4. Ой ти, дівчино, ясная зоре! Ти мої радощі, ти моє горе. 5. Ти дала ще мені три недолі в наділ, три недолі важкі, невідступнії. 6. Я для геніїв грядущих поле дикеє орав. 7. Якби ти знав, як много важить слово, одне сердечне, теплеє слівце! (*Із творів І. Франка*). 8. Здається, тільки що промчалась тут біда, мов хуртовина грізная, раптова. 9. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила. 10. Горить моє серце, його запалила гарячая іскра палкого жалю (*Із творів Лесі Українки*).

Вправа 3. Запишіть словосполучення в родовому, давальному та орудному відмінках однини, поясніть правопис відмінкових закінчень іменників та прикметників.

Дружнє ставлення, довший день, безкрає поле, учорашня зустріч, свіжа паляниця, вища груша, краща площа, пекуча сльоза, гаряча каша, дружний колектив, вужча лінія, тутешній столяр, літній тесляр.

Вправа 4. Перепишіть слова, знявши риску. Поясніть правопис складних прикметників.

Науково/технічний, вісімнадцяти/градусний, лінгво/стилістичний, стилістично/забарвлений, суспільно/шкідливий, народно/поетичний, військово/повітряний, зовнішньо/політичний, культурно/освітній, літературно/мовний, мовно/літературний, обернено/пропорційний, індо/європейський, світло/захисний, яскраво/червоний, різко/виявлений, хронологічно/маркований, темно/сірий, торгово/кооперативний, суспільно/політичний, жовто/гарячий, всесвітньо/відомий, політично/зрілий, загально/демократичиий, вокально/інструментальний, близько/споріднений, єдино/кровний, суспільно/корисний, всесвітньо/історичний, внутрішньо/політичний, експериментально/дослідний.

Вправа 5. Утворіть за поданим зразком прикметники від наведених іменників за допомогою суфіксів -ськ- (-зьк-, -цьк-). Поясніть їхній правопис.

Зразок: *Грек – грецький*.

Чумак, боягуз, Кагарлик, Ніжин, матрос, Умань, студент, парубок, Дрогобич, Ятрань, Кавказ, Черкаси, альпініст, Прага, латиш, француз, гігант, Франкфурт-на-Майні, Прилуки, Чернівці, Чилі, Токіо, Золотоноша, солдат, Коростень, турист, Калуш, Буг, Виборг, Волинь, селянин, Запоріжжя.

Вправа 6. Утворіть від наведених слів присвійні прикметники чоловічого та жіночого роду.

Олексій, Олекса, свекруха, Ольга, Володька, Леська, Параска, теща, Сава, Марічка, студентка, Марко, дідуньо, Софія, Одарка, Михайло, Вікторія, Віталій, Катя, Тичина, Лука, Олег, токар, Терентій, невістка, Соломія, Микола, Шевченко, Дочинець, Яремчук, Забіла, Керита, Тимошенко.

Вправа 7. Утворіть складні прикметники від поданих словосполучень. Поясніть правопис і спосіб словотворення.

Зразок: Білий сніг > білосніжний (складно-суфіксальний спосіб).

Темний і зелений, будувати машини, м’ясні консерви, м’ясо і молоко, кінний спорт, машинний і тракторний, вічно зелений, сільське господарство, ніжний і рожевий, Далекий Схід, всесвітній і історичний , північний і східний, давно відомий, вище зазначений, озерний і болотний, в’єтнамський і український, тьмяний і жовтий, м’ясний і молочний, один день, смагляве лице, легкі крила, літературна мова, мова і література.

Вправа 8. Зробіть повний морфологічний розбір прикметників нижче наведеного тексту за такою схемою:

1. Словоформа.
2. Назва частини мови.
3. Категорійне (частиномовне) значення.
4. Початкова форма.
5. Розряд за значенням (якісний, відносний чи присвійний).
6. Ступінь порівняння (для якісних прикметників), засіб вираження.
7. Форма за флексією (повна – стягнена чи нестягнена, коротка), засіб вираження.
8. Рід, засоби його вираження.
9. Число, засоби його вираження.
10. Відмінок, засоби його вираження.
11. Група, показник.
12. Повна чи неповна парадигма.
13. Синтаксичні ознаки: зв’язок з іншими словами, синтаксична роль у реченні.

Містечко ніяк не прореагувало на приїзд **молодого** чоловіка із зовнішністю командировочного. Він нічим не вирізнявся: був не високим і не низеньким, не худим і не гладким, у міру **мовчазним** і в міру балакучим, поводився часом чемно, часом нахабно –

залежно від ситуації, тобто складав середнє арифметичне. За тиждень, проведений у містечку NN, він узяв собі за звичку час від часу прогулюватися вуличками, уважно придивляючись до всього, що відбувалося довкола. Мій читач, певно, тут заперечить: у малих **провінційних** містечках ніколи нічого не відбувається. Але хочу вас запевнити: ви глибоко помиляєтеся. Під маскою провінційної нудьги в маленьких провінційних містечках киплять пристрасті **голлівудівського** масштабу; тут можна дізнатися подробиці не **менш пікантні**, аніж у європейських нічних клубах; містечко обплутане своїми **внутрішніми** інтригами, наповнене своїми кривавими таємницями; на людей щомиті чигає смертельна небезпека. Більше того, все, що відбувається в маленьких містечках, має для їхніх мешканців **всесвітній** характер. Адже будь-яка подія – чи то вибори мера, чи клімакс директорки гімназії, а чи смерть улюбленого песика завідувачки перукарнею – стосується кожного особисто, чого ви не зустрінете у **великих** містах. А **повільний** ритм життя надає певної епічності і значущості всьому, що тут відбувається (*М. Гримич*).

ЧИСЛІВНИК (6 год.)

Заняття № 14

Тема: Загальна характеристика числівника як частини мови (2 год.).

Контрольні питання:

1. Місце числівника в системі частин мови.
2. Морфологічні ознаки і синтаксичні особливості числівників.
3. З історії числових назв.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 351–354.
2. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
3. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 142–144.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 151–157.
5. Герасимчук В.А. Майже все про числівник. Київ, 1995. 121 с.
6. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 118–124.
7. Івченко М.П. Числівники української мови. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1955. 143 с.
8. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 128–131.
9. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наук. думка, 2000. 370 с.
10. Супрун А.Е. Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1969. 232 с.
11. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 338–339.

12. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 237–238; 246–251.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 793–795.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 248, 250, 251** зі збірника М. Я. Плющ, О. І. Леути, Н. П. Гальони.

Вправа 1. Спираючись на працю Т. Лукінової «Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис)», підготуйте наукову доповідь на тему «Категорія кількості як елемент духовної культури українського народу».

Вправа 2. З'ясуйте частиномовне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну функцію виділених слів. На підставі цього визначте, до якої частини мови належить кожне з них.

Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (*Т. Шевченко*). 2. **Раз** мені приснилось, ніби край могили пасу я ягнята (*Т. Шевченко*). 3. **Десятки** учнів вітали широкоплечого чоловіка років **сорока** (М. Трублаїні). 4. Я знаю – **одній** людині життя віддавали **сотні** (*П. Скунць*). 5. **Тричі** мені являлася любов (*І. Франко*). 6. Ми – **двоє** крил І ти, і я. Ти – **двоєкрил**, Бо я – твоя (*І. Драч*). 7. Та прикро: час дає по **сто** літ дурням, а генію – якихось **сорок сім**, ще й тих **третину** роздарує тюрмам (*П. Скунць*). 8. Так ніхто не кохав. Через **тисячі** літ лиш приходить подібне кохання (*В. Сосюра*). 9. Крізь **сотні** сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку. Через **сто** зневір (*В. Стус*). 10. Говорили-балакали **дві** верби за селом. Потім тихо поплакали **дві** верби за селом (*Б. Олійник*).

Вправа 3. Серед слів із кількісним значенням підкресліть числівники.

Десяток, четверо, мало, сотня, шостий, раз, тисяча, пара, вісімсот, дюжина, п'ятірка, утричі, півтораста. двійка, кілька, двадцять п'ять, мільйон, половина, одиниця, дві восьмих, удвоє, десятка, мільярд, дев'яносто, кількадесят, тридцять другий, обидві, безліч, шістка, учотирьох, триста шістдесят сім.

Вправа 4. Доповніть стійкі вирази, дописавши числівники. Поясніть значення фразеологізмів.

... вода на киселі; ... раз відмір, а раз відріж, ... п'ятниць на тиждень; ... колесо до воза; бути на ... небі, …чоботи – пара, …мішків гречаної вовни, обминати …дорогою, в … очей дивитися, …через …, закласти … камінь, грати … скрипку, … ластівка, як на … конях.

Вправа 5. Оголосіть час. Поміркуйте, якими числівниками (порядковими чи кількісними) треба користуватися. Запишіть правильні форми.

7 год. 10 хв., 8 год. 45 хв., 18 год., 11 год., 19 год. 30 хв., 17 год. 40 хв., 9 год., 20 год. 25 хв., 12 год., 21 год. 15 хв.

Заняття № 15

Тема: Семантичні та структурні розряди числівників (2 год.).

Контрольні питання:

1. Розряди числівників за значенням: означено-кількісні (власне-кількісні, збірні, дробові), неозначено-кількісні.

2. Місце порядкових числівників у системі частин мови.
3. Структурні розряди числівників: прості, складні, складені.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник / за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 354–358.
2. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
3. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 144–149; 153–155.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 157–167.
5. Герасимчук В.А. Майже все про числівник. Київ, 1995. 121 с.
6. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 125–130.
7. Івченко М.П. Числівники української мови. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1955. 143 с.
8. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 131–136.
9. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наук. думка, 2000. 370 с.
10. Супрун А.Е. Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1969. 232 с.
11. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 339–345.
12. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С.238–245.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Знайдіть у тексті числівники, визначте їхні розряди за значенням. З'ясуйте, які граматичні ознаки властиві кожному з них.

І калина прийнялася, віти розпустила. І три літа на могилу дівчина ходила (*Т. Шевченко*). 2. І тридцять літ, і триста літ, зелені склавши крила, верба стояла край воріт і тихо говорила (*В. Коломієць*). 3. Двадцяте століття над прірвою хилить розбиті коліна (*М. Шевченко*). 4. Раптом неміцні двері зірвалися з петель, і до хати вдерлося кільканадцятеро ординців (*З. Тулуб*). 5. Бачу я навкруг велику землю, багато племен і народів, що прожили безлік віків, перемогли ворогів (*С. Скляренко*). 6. У 1867 році винахідник Шолс сконструював першу друкарську машинку (*Із журналу*). 7. Будуть жінки України ще плакати літ тридцять (*О. Довженко*). 8. Один батько годує п'ять синів, а п'ятьом синам важко прогодувати одного батька (*Народна творчість*). 9. Дитина до семи літ правду каже (*Народна творчість*). 10. Пані прийняла Євгена дуже чемно і здивувалася дуже, коли він заявив їй, що хотів би взяти у неї кількадесят лекцій гри на фортеп'яні (*І. Франко*).

Вправа 2. Запишіть подані числівники в п'ять колонок: 1) власне кількісні; 2) дробові; 3) збірні; 4) неозначено-кількісні; 5) порядкові.

Обоє, другий, чотири треті, багато, мільйон, семеро, двадцять другий, кільканадцять, вісімсот, перший, сорок вісім, півтораста, сім з чвертю, скількись, тридцятеро, дві тисячі

сьомий, двадцятеро, трохи, тридцять сьомий, вісімнадцять двадцятих, чимало, обидві, тисяча, чотирнадцятий, шістсот, п'ятнадцятеро, сімнадцять сотих, дев'ятнадцятий, кількасот, півтори, двадцять п'ять, багатенько, двохмільйонний, кільканадцятеро, дві тисячі триста, сорок перший, стонадцять, одна, дві десяті.

Вправа 3. Замініть числа словами в поданому тексті. Визначте відмінок числівників та їхню групу за значенням і будовою.

Ось декілька статистичних даних по Донецькій області за радянський період. У 1926 році тут проживало 64,1 % українців і лише 26,1 % росіян. Решту близько 10 % становили інші народи. У 1939 році українці становили 59 %, а росіяни – 31 %. Як бачимо, сталінський геноцид 30-х років дав свої наслідки. Результативними виявились і дещо м'якіші методи, які застосовувались у республіці пізніше. У 1989 році українців у Донецькій області налічувалось 50,7 %, а росіян – 43,6 %. За 63 роки відносна кількість українців в області зменшилась на 13,4 %, натомість кількість росіян зросла на 17,5 % (*В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький*).

Вправа 4. Поєднайте, де це можливо, збірні числівники з поданими словами. Двоє (сестра), троє (підручник), четверо (сани), шестеро (вікно), п'ятеро (учениця), десятеро (одесит), обидва (брат), обидві (книжка), обидва (око), обидва (двері), обидва (курча), двадщтеро (воїн), семеро (приятель), двоє (староста), четверо (дочка), п'ятнадцятеро (кінь), десятеро (лоша), двоє (чоботи), восьмеро (дівчина), троє (суддя).

Вправа 5. Поясніть відтінки значення слів *один, одна, одне, (одно), одні* у поданих прислів'ях.

1. Погода один день блисне, а сім днів кисне. 2. Від одного удару дерево не падає. 3. Вовк лисиці не рідня, та повадка одна. 4. Одна ластівка не робить весни. 5. Не одна сорока білобока. 6. Одним колесом не поїдеш. 7. Одні очі і плачуть, і сміються. 8. Один учитель краще, як дві книжки. 9. Одного поля ягоди. 10. Одна бджола меду не наносить (*Із кн. «Українські прислів'я та приказки»*).

Вправа 6. Запишіть подані числівники у три колонки: а) прості; б) складні; в) складені.

Варіанти:

І. Багато, кількасот, сто перший, обидва, півтора, дев'ятнадцять, дві соті, шестеро, дев'яносто, двадцять два, четвірко, сорок, тридцять, вісімдесят один, скількись, кільканадцять, три, двадцять п'ятий, чимало, стонадцять.

ІІ. Десять сотих, мільйон, одна десята, чотириста, десять, кількасот, сто двадцятий, стодвадцятимільйонний, півтораста, триста, шістнадцять, півтори, семеро, одна ціла дві десяті, десятий, чотириста сорок п'ять, п'ятдесят, п'ятий, трійко, тридцять один, тринадцять.

ІІІ. Чимало, півтораста, кількадесят, сімнадцятий, одна сьома, семеро, дев'ять, семитисячний, сім тисяч, кільканадцять, сімнадцять, двадцять сім, обоє, обидва, двадцять, два, двійко, двадцятий, другий, п'ять десятих.

Заняття № 16

Тема: Словозміна числівників і зв'язок їх з іменниками (2 год.).

Контрольні питання:

1. Основні типи відмінювання числівників.
2. Зв'язок числівників з іменниками.
3. Наголошування числівників.
4. Морфологічний аналіз числівників.

Опрацюйте літературу:

1. *Алексієнко Л.А. , Зубань О.М. , Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія: підручник; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 358–368.
2. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. 242 с.
3. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 149–153.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 172–181.
5. Герасимчук В.А. Майже все про числівник. К., 1995. – 121с.
6. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 130–132.
7. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017. С. 344 357.
8. Івченко М.П. Числівники української мови. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1955. 143 с.
9. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 136–143.
10. Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наук. думка, 2000. 370 с.
11. Супрун А.Е. Славянские числительные: Становление числительных как особой части речи. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1969. 232 с.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 345–351.
13. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 246–263.
14. Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. С. 137–140.

Виконайте практичні завдання:

Вправа 1. Запишіть числівники словами, провідміняйте словосполучення.

Варіанти:

І. 123 учні; 5678 гривень; кількасот осіб; півтора кілограма; 4,3 відсотка.

ІІ. 234 депутати; 6791 вкладник; стонадцять кілометрів; півтораста діб; 127,6 процента.

ІІІ. 340 гривень; 4 678 000 жителів; багато дітей; півтори години; 0,67 грама.

Вправа 2. Запишіть числа словами. Визначте відмінкові форми числівників.

Варіанти:

І. До 279 додати 63. Від 1464 відняти 128. Сума чисел дорівнює 608. Визначити добуток від множення 341 на 30. Від 3 112 383 відняти 11. Добуток від множення 384 на 5 дорівнює 1920. Із 125 учнями. Із 1270 спортсменами. Перед 2187 глядачами. Скільки разів 8 міститься в 56?

ІІ. До 5456 додати 195. Від 6789 відняти 342. Сума чисел дорівнює 549. Визначити добуток від множення 789 на 129. Від 127 896 відняти 5467. Добуток від множення 678 на 2

дорівнює 1356. Із 456 учасниками. Із 5678 жителями. Перед 123 потерпілими. Скільки разів 39 міститься в 663?

III. До 67 845 додати 236. Від 98 765 відняти 567. Сума чисел дорівнює 4567. Визначити добуток від множення 678 на 45. Від 564 398 відняти 879. Добуток від множення 238 на 3 дорівнює 711. Із 456 студентами. Із 3456 акціонерами. Перед 349 людьми. Скільки разів 5 міститься в 500?

Вправа 3. Поєднайте подані числівники з іменниками. Поставте наголоси. Поясніть, за якими критеріями добирають відповідні граматичні форми іменників.

Варіанти:

I. Один (стіл, книга, вікно, двері), чотири (учасник), дев'ять (львів'янин), сто двадцять три (теля), два з половиною (кілограм), півтора (місяць), двоє (ножиці).

II. Один (будинок, квартира, село, сходи), два (директор), десять (киянин), двадцять чотири (пташеня), два з половиною (метр), півтора (раз), троє (сани).

III. Один (клас, школа, весло, граблі), три (дзвінок), два (громадянин), сто двадцять три (горня), три з половиною (рік), півтора (місяць), четверо (ворота).

Вправа 4. Від поданих іменників утворіть форми називного відмінка множини. Поєднайте їх із числівниками *два (обидва, обидві), три, чотири*. Поставте наголос в іменникових словоформах. Поясніть зміни в наголошенні іменників.

Зразок: *о́зеро – озе́ра – два (три, чотири) о́зера*.

Дуб, товариш, книжка, сестра, перо, місто, явір, учитель, хустка, баба, вікно, село, берег, директор, голова, бджола, дерево, поле.

Вправа 5. Провідміняйте сполуки числівників з іменниками: 0,7 відсотка; півтора відра; 724 присітні; 392 роки; 227 гривень; 978 будинків; 1349 людей; 1450 днів.

Вправа 6. Проаналізуйте подані словосполучення з погляду їх нормативності. У випадку порушення норми відредагуйте.

Два фахівця, півтора вагона, дожити до сто семи років, з дев'яносто чотирма вихованцями, двоє ножиць, двоє мішків, двоє курей, півтора гривні, тридцятеро учнів, два мільярда, три селянина, обидвом учасникам, два громадянини, вісім цілих сім сотих кілометра, два з половиною вагона, два професори, півтора місяці, півтори тижні, сім десятих процента, двістітисячне військо, п'ятсотрічний ювілей, двохтисячний рік, обидвох синів, статисячний відвідувач, півтора десятки років, двомільйонний житель, шестидесятирічний ювілей, із сорокома студентами.

Вправа 7. Знайдіть у наведених реченнях числівники та проаналізуйте їх за такою схемою:

1. Словоформа в тексті.
2. Частина мови і її узагальнене лексичне значення.
3. Початкова форма і питання до неї. Питання до словоформи.
4. Розряд і група за значенням, показник значення.
5. Група за будовою.
6. Тип відмінювання і його характеристика.
7. Рід, число (якщо є).
8. Відмінок і засіб його вираження.
9. Правильний наголос у початковій формі і словоформі.
10. Зв'язок із іншими словами в реченні.
11. Синтаксична функція (поставте питання).

***Зразок аналізу*:**

– Ти щаслива і вродлива, будеш жити ***сімдесят*** *років, будеш мати* ***двадцятеро*** *дітей кучерявих* (І. С. Нечуй-Левицький).

1. *Сімдесят* (років); 2. Числівник, лексичне значення – кількісність (квантитативність); 3. Початкова форма сімдесят (*скільки*?). Питання до словоформи – *скільки*?; 4. Кількісний числівник (власне кількісний), позначає кількість предметів; 5. За будовою складний; 6. Відмінюється за зразком числівників *п'ять – двадцять, тридцять – вісімдесят* (III тип); 7. Категорії роду і числа відсутні; 8. Знахідний відмінок, засіб вираження – нульове закінчення; 9. *Сімдеся́т* (наголос однаковий у називному і знахідному відмінках); 10. Пов'язаний зв'язком керування із словоформою *років*; 11. У реченні виступає обставиною часу (питання *як довго*?).

2. *Двадцятеро* (дітей); 2. Числівник, лексичне значення – кількісність (квантитативність); 3. Початкова форма двадцятеро (*скільки*?). Питання до словоформи – *скількох*?, 4. Кількісний числівник (збірний), позначає кількість предметів у їх єдності як сукупність; 5. За будовою складний; 6. Крім називного і знахідного відмінків, зберігає форми числівників *п'ять – двадцять*; 7. Категорії роду і числа відсутні; 8. Знахідний відмінок, засіб вираження – нульове закінчення; 9. *Два́дцятеро* (наголос однаковий у називному і знахідному відмінках); 10. Пов'язаний зв'язком керування із словоформою *дітей* (*двадцятеро дітей*); 11. У реченні виступає прямим додатком (мати *кого*? – *двадцятеро дітей*).

1. До двадцяти п'яти років діти люблять своїх батьків; у двадцять п'ять вони засуджують їх; потім вони їм усе пробачають (*І. Тен*). 2. Всі основні іноземні мови можна вивчити за шість років, але для вивчення своєї мови замало й цілого життя (*Ф. Вольтер*). 3. По сірих стернях втомлених полів, в медовій тиші зрілого поліття гарбою за покорою волів рипіло вісімнадцяте століття (*Б. Олійник*). 4. Четверо добрих коней – сірий, буланий, вороний і гнідий – пирскали коло ґанку і стояли слухняно, звичні до такої операції (*Іван Багряний*). 5. Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання (*В. Сосюра*). 6. Перед ним... відчайдушно танцювало двійко циганчат: хлопчик і дівчинка (*Олександр Олесь*). 7. Якщо на Мокіїв день паде дощ, то буде сорок днів падать (*Народна творчість*). 8. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями (*І. Нечуй-Левицький*). 9. Однією з найдавніших тварин нашої планети є латимерія (*3 підручника*). 10. Лисенкові належать класичні обробки кращих народних пісень і більше вісімдесяти вокальних та фортепіанних творів, у яких широко використані національні українські мотиви (*3 підручника*).

ЗАЙМЕННИК (4 год.)

Заняття № 17

Тема: Загальна характеристика займенника як частини мови (2 год.).

Контрольні питання:

1. Визначення займенника, його місце в системі частин мови.
2. Розряди займенників за значенням, їх лексична характеристика.
3. Розряди займенників за співвідношенням з іншими частинами мови.
4. Іменникові займенники, своєрідність прояву в них категорій роду, числа, відмінка.
5. Прикметникові займенники, словозмінний характер їх категорій роду, числа, відмінка.
6. Числівникові займенники, характер їх синтаксичного зв'язку з іменником.

Опрацюйте літературу:

1.*Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 184–216.
2.*Горпинич В.О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 135–156.
3.*Дзендзелівський Й.О. Прономіналізація в українській мові. *УМЛШ*. 1955. № 1. С. 14–20.
4. Дудко І.В. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові. Київ: Довіра, 2011. 232 с.
5. *Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови. *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 18–22.
6.*Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 144–158.
7. Матвіяс І.І. Синтаксис займенника в українській мові. Київ, 1962. 131 с.
8. Ожоган В. Займенникові слова у структурі сучасної української мови. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 31. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. С. 123–126.
9. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ: НАН України Інститут української мови, «Мовознавство», 1997. 231 с.
10. Сич В.Ф. Присвійні займенники в сучасній українській мові. *УМЛШ*. 1982. № 2. С. 39–43.
11. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 351–360.
12. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 278–294.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 188–189; 534–535.
14. Чучка П.П. Чому не «*всіми*», а *всіма*? *УМЛШ*. 1972. № 7. С. 82–84.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 268, 269, 271, 272, 275, 276, 277, 282** зі збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Виділіть займенники. Визначте, з якими частинами мови вони співвідносяться за значенням і морфологічними ознаками.

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиїмись.
Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
А ти їх маєш вимовити вперше!
Все повторялось: і краса, й потворність,
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі (*Л. Костенко*).

Вправа 2. Випишіть із фразеологічного словника 10 фразеологізмів, у яких ужито займенники. Займенники підкресліть, зверху надпишіть, до якого розряду за значенням та співвіднесенням з іменними частинами мови вони належать.

Вправа 3. У поданих реченнях з'ясуйте лексичне значення займенників. Поставте наголоси в цих словах. У разі труднощів звертайтесь до тлумачного та орфоепічного словників.

1. По діброві вітер віє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (*Т. Шевченко*). 2. Котрих дівчат то матері не пустили в дружки, котрі й самі не пішли (*Марко Вовчок*). 3. Незчулася Галя, як і заснула. На столі свічка догоріла й сама потухла (*Панас Мирний*). 4. Дмитро веде з ярмарку коня, такого самого, як і Карий був (*М. Стельмах*). 5. Хлопець чує: щось ударило його біля серця, в самі груди... Потемніло навкруги (*М. Познанська*). 6. Раз восени, перед самою Покровою, Микола сидів увечері над лиманом і одпочивав (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Не всяка риба запливає на цю глибину (*М. Трублаїні*). 8. Усякий страх покинув хлопця. Ним володіла одна тільки думка *(О. Ільченко*). 9. Звуки теж бувають всякі – тільки треба вміти їх слухать (*Ю. Смолич*). 10. Комора, бачите, як струк, повна всякого добра (*І. Франко*).

Вправа 4. Прочитайте речення і знайдіть у них питальні та відносні займенники. З'ясуйте їх синтаксичні функції.

1. Минуло кілька років, князь скуштував усього, що дає йому влада, і понад усе боявся її втратити (*В. Врублевська*). 2. «Що ж його зробить? – думав я, залишивши ластівок. – Піду на вулицю шанувати великих людей...» (*О. Довженко*). 3. Лікар і хвороба протистоять одне одному, але з них виграє той, на чиєму боці буде третя сторона – пацієнт (*Із журналу*). 4. На чиєму боці правда у «газовому конфлікті»? (*З газети*). 5. Минуле пов'язане з сучасним органічно, і нема в сучасному нічого, що не мало б свого коріння в минулому (*П.Куліш*). 6. Аж ось... Що там чорніє на путі? (*М. Вороний*) 7. Той, у кого порожня душа, не може бути справжнім другом, він не відчуває людяності в дружбі (*О.Сухомлинський*). 8. Скільки слів в українській мові? Чи спроможні ми порахувати всі слова? На жаль, ніхто точно не відповість на питання, скільки ж слів у сучасній українській мові (*З газети*). 9. Чим розумний стидається, тим дурний величається (*Народна творчість*). 10. Ти, вигнана Богом, стоїш при свічі на чорній землі, питаєшся в нього: для кого мечі кують ковалі? Не каже, для кого (*В. Герасим'юк*).

Вправа 5. Обгрунтуйте доречність уживання займенників у поданих реченнях. Виправте помилки.

1. Дід попросив онука прочитати свого листа. 2. Сусід розмовляв із батьком про його справи. 3. Агроном звелів водієві під'їхати до своєї хати. 4. Батько взяв у руки торбу, вийняв з неї хлібину і поклав її на стіл. 5. Брат порадив другові віднести книжки до його кімнати. 6. Яка зараз година? 7. Мати послала сина до сусідки по її сито. 8. Ми піднялися на вершину гори, яка заросла лісом. 9. Йому часто снилася рідна мати, котру давно вже не бачив. 10. Це був директор відомого ліцею, який переміг у конкурсі.

Вправа 6. Прочитайте фразеологізми і розкрийте їх значення. Охарактеризуйте займенники.

Видати себе з головою, вірний собі, скрутити собі в'язи, забивати собі голову, зарубати собі на носі, землі під собою не чути, знайти себе, кусати собі лікті, собі на умі, переломити себе, пробивати собі дорогу, не по собі, і на тобі, за кого мене приймаєте, бери його лиха година, брати своє, взяти в свої руки, як свої п'ять пальців, куди твоє діло, за моєї пам'яті, за всяку ціну, і ніякої гайки, нічого сказати, нічого собі.

Заняття № 18

Тема: Відмінювання, вимова, правопис, морфологічний аналіз займенників (2 год.).

Контрольні питання:

1. Відмінювання іменникових займенників.
2. Відмінювання прикметникових займенників.
3. Відмінювання числівникових займенників.
4. Специфіка займенникових форм усіх розрядів та явище суплетивізму й варіантність основи в іменникових займенниках.
5. Явище прономіналізації й переходу займенникових слів у інші частини мови.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 278, 279, 280, 283, 285, 286** зі збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Прочитайте речення. Знайдіть у них займенники, відмежувавши їх від омонімічних слів інших частин мови.

1. Весна! Весна! Яка блакить, Який кругом прозор! (*П. Тичина).* 2. Люди, які живуть біля підніжжя гір, дуже рідко вибираються на вершини (*Т. Малярчук*). 3. Ми буквально врізалися в зграю сріблястих пласких риб, що металися навколо і тріпотіли плавцями, як перелякані пострілом птахи (*І. Роздобудько*). 4. Були собі сестричка та братик (*Із казки*). 5. Не прийдеш? Дружини боїшся? Адже я не боюсь свого (*А. Шиян*). 6. Багато вашого брата туди [на Амур] пішло (*Панас Мирний*). 7. Дядько Марко зовсім своя людина, про це і очі, і навіть вуса говорять (*М. Стельмах*). 8. У цьому шумі Семенові вчулася певна мелодія (*В.Собко*). 9. Пішла я на заробітки в город; стала в одних панів за наймичку (*Марко Вовчок*). 10. Нині особистість, її праця, її інтелект, її громадська позиція мають визначати не лише долю кожного українця, а й долю цілого народу (*Л. Красицька*).

Вправа 2. Провідміняйте особовий займенник *я*; особово-вказівні *він, вона, воно*; означальні *весь, сам* (*самий*); присвійний *свій*; неозначені *чийсь, будь-що, абихто*; заперечний *ніхто*.

Вправа 3. Випишіть займенники і визначте їх синтаксичну функцію.

1. Бачив я усякі перли і коштовні самоцвіти, але єсть одна перлина, що з усіх найкраща в світі (*В. Самійленко*). 2. Ще не вродився той, хто все порвати б міг, що зв'язане народами й віками (*Д. Павличко*). 3. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиїмись (*Л. Костенко*). 4. У кого що болить, той про те й говорить (*Нар. тв.*). 5. Тільки з часом він помітив, що море не білосніжне, яким здалося спочатку, а синє-синє, аж зеленаве… (*Ю. Збанацький*). 6. А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися, щоб не сполохнути її голосу (*Г. Тютюнник*). 7. Герой – це людина, яка в рішучий момент робить те, що треба робити в інтересах людського суспільства (*Ю. Фучик*). 8. Вільний лише той, хто втратив усе, заради чого варто жити (*Е. М. Ремарк*). 9. Людського сміху боїться кожний, хто вже нікого не боїться (*М. Гоголь*). 10. Хто говорить надто тихо, той справляє враження людини, яка не вірить у свої сили (*І.Томан*).

Вправа 4. Зробіть морфологічний розбір займенників за поданою схемою:

1. Словоформа в тексті.
2. Частина мови і її узагальнене лексичне значення.

3. Початкова форма, питання до неї; питання до словоформи в тексті.

4. Лексико-граматичний розряд (за значенням: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні, неозначені)

5. Розряд за співвідносністю з іншими частинами мови (іменниковий, прикметниковий, числівниковий), засіб вираження.

6. Рід, число, відмінок, засоби їх вираження.

7. Характеристика парадигми: повна чи неповна.

8. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами у тексті та синтаксична функція.

9. Вкажіть на явище переходу в інші частини мови (якщо є).

***Зразок аналізу*:**

В ***цьому*** *саду я виросла, і він мене впізнав, хоч довго придивлявся* (Л. Костенко).

1 – 2. (В) *цьому* – займенник, значення вказівності (дейктичності). 3. Початкова форма – *цей* (питання *який*?), питання до словоформи – *в якому*? 4. Розряд за значенням – вказівний займенник. 5. Розряд за співвідносністю з іншими частинами мови: прикметниковий. Засіб вираження – закінчення -*ому*. 6. Рід чоловічий, число однина, відмінок місцевий. Виражені через синтаксичне узгодження з родом, числом, відмінком іменника (словоформа *в саду*). Засіб вираження – закінчення -*ому*. 7. Займенник *цей* має повну парадигму. 8. Пов'язаний з іменниковою словоформою в саду зв'язком узгодження, виступає в реченні узгодженим означенням.

Він дивився на мене тупо
Очицями, повними блекоти:
– Дарма ти себе уявляєш пупом,
На світі безліч таких, як ти. –
Він гримав одержимо і люто,
1 кривлялося гнівом лице рябе,
Він ладен був мене розіпнути
За те, що я поважаю себе.
Не стала навколішки гордість моя...
Ліниво тяглася отара хвилин...
На світі безліч таких, як я,
Але я, їй-богу, один.
У кожного Я є своє ім'я,
На всіх не нагримаєш грізно,
Ми – це не безліч стандартних «я»,
А безліч всесвітів різних.
Ми – це народу одвічне лоно,
Ми – океанна вселюдська сім'я.
І тільки тих поважають мільйони,
Хто поважає мільйони «Я» (*В. Симоненко*).

ІІ СЕМЕСТР

Заняття № 1
Тема: Дієслово. Загальна характеристика дієслова як частини мови

Контрольні питання:

1. Дієслово як частина мови. Обсяг дієслівної лексеми.
2. Предикативні й непредикативні форми дієслова.
3. Інфінітив. Основа теперішнього часу й основа інфінітива. Класи дієслів.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 157–168.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 217–223.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 156–159.
4. Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 34. Ч. 1. Львів, 2004. С. 3–10.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 158–162.
7. Стадній А.С. Нові конотативні значення дієслів у сучасній українській літературній мові (на матеріалі засобів масової інформації). Вінниця: ВНТУ, 2014. 132 с.
8. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 296–330.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 403–407.
10. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 156–158.
11. Чернецький В.К. Демінутивні форми інфінітива в українській мові. *Мовознавство*. 1970. № 5. С. 42–48.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 288, 289, 290, 291** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Виберіть і запишіть лише дієслова. Яке значення мають слова на відміну від інших частин мови в кожній групі?

Подвоїти, двійка, два, двічі, удвоє, двоїтися; видав би, видання, виданий, видавництво; веселий, веселити, веселка; зелений, зеленіє, зеленіти; купити, купіть; спів, співай, співаючи; перепади, перепаде, перепад; ніс, довгий ніс.

Вправа 2. Заповніть прикладами відповідних слів лексико-семантичні групи дієслів. Наведіть ще 5 семантичних груп дієслів самостійно, доповнивши їх прикладами. Поміркуйте, чому слова таких різних семантичних груп належать до дієслів? Яке спільне категоріальне значення їх об'єднує?

Дієслова конкретної фізичної дії: ...

Дієслова руху (пересування, переміщення): ...

Дієслова мислення: ...

Дієслова мовлення: ...

Дієслова волевиявлення: ...

Дієслова бажання: ...

Дієслова вияву почуттів: ...

Дієслова вияву ознаки: ... Дієслова стану: ...

Фазові дієслова: ...

Вправа 3. Прочитайте речення. Випишіть дієслова, визначте, до якої лексико-семантичної групи вони належать.

1. Злим людям не заздри, не бажай їх товариства (*З Біблії*). 2. Лише гуртом і пущі, і пустині з піснями, з гуком можна перейти (*М. Рильський*). 3. А тут качки порозлітались і сюди і туди (*О. Довженко*). 4. Міркували і сяк і так (*Григір Тютюнник*). 5. Чи то галич налетіла чорна, чи то турки гору обступили? (*Леся Українка*). 6. Люблю я день і поклоняюся грому (*А. Малишко*). 7. Сплять часи, і віки, і літа (*М. Вінграновський*). 8. Обличчя міниться, враз поблідне, аж посиніє (*Панас Мирний*). 9. А вже світає. Сумно, сумно, сумно благословляється на світ (*Л. Костенко*). 10. Я весну з тобою буду ждати, ждати у холоднім царстві білої зими (*В. Сосюра*). 11. Цикл зимових свят починається у грудні і триває фактично цілий січень (*З газети*).

Вправа 4. Прочитайте текст. Випишіть із нього дієслова, розподіливши їх на групи за семантичною повнотою: а) повнозначні дієслова; б) допоміжні (семантично неповноцінні) дієслова; в) службові дієслові (зв'язки).

Мазепа-коханець – популярний персонаж численних творів доби романтизму. Легенда про Мазепу, що надихала романтиків, почала гуляти світом ще наприкінці XVII століття. Саме в той час написав свої спогади придворний пліткар Ян Хризистом Пасек, який служив при дворі короля Яна Казимира разом із молодим Іваном Мазепою, котрого відверто недолюблював.

Сюжет придворного оголосу відомий ще з часів античності. Пасек лише переповів давню легенду: неподалік від маєтку Мазепи на Волині знаходився маєток Станіслава Фальбовського. Між молодим шляхтичем і юною дружиною підстаркуватого сусіда спалахнув роман. Фальбовський вистежив коханців і наказав слугам роздягнути юнака, прив'язати його до коня і пустити навпростець крізь зарості терну та глоду. Колючі гілки шмагали тіло хлопця. Коли, нарешті, напівмертвий Мазепа дістався свого дому, сторожа та челядь спочатку не впізнали й не пустили його, тому майбутній гетьман мало не помер.

Підґрунтям легенди стали реальні події, про які пліткував королівський двір. Справді, молодий красень Мазепа закохався в шляхтянку Олену Загоровську й зруйнував її сім'ю. Навряд чи ображений чоловік у реальності міг прив'язати коханця голим до коня, та сюжет виявився настільки цікавим, що згодом почали з'являтися легенди з певними видозмінами...

Традиційним, хоча й неправильним, є трактування романтичного героя Мазепи лише як героя-коханця. Якщо любовні пригоди й були в житті молодого Мазепи, то він умів чітко розмежовувати, як-то кажуть, роботу й особисте життя. У зрілому віці його поведінка й стосунки з жінками цілком відповідали нормам моралі та його соціальному становищу.

Пушкінський сюжет, у якому Мазепа виглядає як старий розпусник, який намагається звабити свою юну похресницю Мотрю, – не більше, ніж художній вимисел (*Із журналу «Український тиждень»*).

Вправа 5. Уведіть у два різні речення кожне з поданих дієслів так, щоб у першому реченні воно було повнозначним, а в другому – допоміжним або службовим. Чи розрізняється синтаксична роль таких дієслів у реченнях?

Бути, ставати, закінчувати, хотіти.

Вправа 6. На прикладі наведених груп дієслів доведіть, що дієслову властиві такі граматичні категорії (вид, стан, спосіб, час, перехідність / неперехідність, особа), яких не мають інші частини мови.

Бачити – побачити, забити – забивати, кричати – крикнути.

Дарувати, читати – ломитися, споруджуватися.

Перехвилювався – перехвилювався б – перехвилюйся.

Запрошувала – запрошую – запрошуватиму.

Вивчати мову, ремонтувати взуття – бігти через вулицю, сидіти в кріслі.

Захоплюся – захопишся – захопиться – захопимося – захопитеся – захопляться.

Вправа 7. Проаналізуйте валентність (сполучуваність) дієслів у поданих реченнях.

Зразок. Гості подарували дітям іграшки. – Дієслово подарували є тривалентним, тому що поєднується із суб'єктом дії (гості), адресатом дії (дітям) та об'єктом дії (іграшки).

1. Поміж людьми я жив і ріс, поміж людьми шукав я щастя (*М. Стельмах*). 2. Розквітли яблуні в садах, цвітуть каштани в парку (*М. Познанська*). 3. Уже достигло жито на підгір'ї. 4. У поле вийшла жниця в надвечір'я, нажала перший сніп на свіжий хліб (*М. Ткач*). 5. Вечорами в хлібах захлиналися перепели (*І. Цюпа*). 6. Мати дрібненько порізала ножем кріп і петрушку. 7. Світає. 8. Над лісом світає.

Вправа 8. Прочитайте текст. Визначте синтаксичну роль дієслів (усіх дієслівних форм) у реченні. Яка синтаксична функція є типовою для дієслова як частини мови? Яка дієслівна форма може виступати будь-яким членом речення?

Та що б там не було, а без первісних вірувань, оформлених у календарну структуру, нам важко, точніше, неможливо уявити світогляд наших попередників. 2. До речі, Тарас Шевченко свою часу мріяв підготувати книгу з української етнографії, куди мали увійти й аграрні студії. Але задумок також лишився нереалізованим. 3. Вже те, що ми маємо змогу повніше спізнати життя і побут своїх попередників, дає нам законне право пишатися високим рівнем культури українського народу, яка в світовій цивілізації посіла належне місце. 4. Зображення, розміщені на двох горизонтальних поясах, які доповнюють один одного, – кожному верхньому малюнку відповідає нижній квадратик. 5. Через двісті років після прийняття християнства згадуваний митрополит Іоан II скаржився, що весільний обряд проводиться за старим звичаєм, тобто після церковного вінчання все робиться так, як і раніше. 6. І християнство змушене було піти на певні поступки. 7. В основу «Українського народного календаря» покладено аграрний рік українців, який структурно поділений на місяці. 8. Попід вікнами, ощасливлені пробудженням природи, радісно попискують синички, а табунці горобців, зібравшись у ватаги, з'ясовують свої «парубоцькстосунки». 9. Справді-бо, позбавляти життя деревця заради тимчасової забаганки – невдячна затія. 10. Пречиста по груші ходила, Пречиста мішок загубила. – Спасику-братику, оддай мені мішочок – Не буду ходити у твій лісочок! (*Із книги В. Скуратівського «Український народний календар»*).

Заняття № 2

Тема: Граматичні категорії дієслова. Категорія виду

Контрольні питання:

1. Категорія виду дієслова. Зв'язок категорії виду і часу.
2. Система видових опозицій.
3. Основні значення форм доконаного і недоконаного виду. Одновидові дієслова. Двовидові дієслова.
4. Засоби вираження видових протиставлень.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С.193–201.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 224–234.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 169–179.
4. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 163–169.
7. Симонова К.С. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 34–44.
8. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 337–353.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 407–415.
10. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 67–68.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 295, 296, 297, 298, 299** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 2. Утворіть від поданих дієслів видові пари різними засобами, не змінюючи лексичного значення слова: В'янути, малювати, молоти, дякувати, скликати, говорити, зашивати, розкидати, замітати, лити, вигрібати, скакати, чути, дозволяти, звати.

Вправа 3. Доберіть 3 пари дієслів доконаного і недоконаного виду, що різняться лише наголосом. Складіть із ними речення і запишіть.

Вправа 4. Випишіть одновидові дієслова. Визначте, до якого виду вони належать.

Робити, переслідувати, попрацювати, воліти, сивіти, писати, агітувати, розв'язати, бродити, повиходити, адресувати, зберігати, водити, будувати, інформувати, завідувати, атакувати, насміятися, аплодувати, підписати, натерпітися.

Вправа 5. Випишіть дієслова, що поєднують у собі значення обох видів. З двома з них складіть по два речення.

Наслідувати, надивитися, женити, тріумфувати, веліти, напрацюватися, заробити, гарантувати, імпонувати, інтенсифікувати, виростити, підписати, організувати, наговоритися, подарувати, фарбувати, телефонувати, будувати.

Вправа 6. Прочитайте текст і сформулюйте його головну думку. Випишіть із нього всі дієслівні форми й визначте для кожної з них граматичне значення виду.

Предки-«бідолахи»? У чому полягає «звичайна схема» української історії для більшості сучасних українців? Згідно з поглядами найвизначнішого українського історика Михайла Грушевського та його послідовників, які взяла на озброєння (дещо змодифікувавши) сучасна історіографія, українці – упосліджена бездержавна нація, позбавлена власної еліти, миролюбна хліборобська маса холопів без військового хисту і прагнення до експансії, перманентно кривджена всіма своїми сусідами. Вона розташована у «фатальних» географічних умовах – без природного кордону на сході, що відкривало шляхи для безкарних нападів на її землі. Вся українська минувшина в уявленні більшості наших істориків – це безперервний ряд поразок та невдач, гноблення й приниження, безсенсових неорганізованих бунтів, зрад і розбрату; це така собі мазохістська вистава, спостерігати за якою важко навіть із бромом.

Та якщо не вдаватися в подробиці, виникають обґрунтовані запитання – як такий «безхребетний» народ зміг не лише втриматися на цій вузловій у геополітичному сенсі території, а й від сторіччя до сторіччя поширював власний життєвий простір за рахунок «войовничих та агресивних» сусідів? Чому ми досі велика нація з усіма шансами на великодержавний успіх, а наші історичні вороги зі степового кордону або канули в Лету, або перетворилися на маргінальні етнографічні релікти? Що забезпечило нам цей історичний успіх – невже миролюбність і нездатність до державотворення і панування?

Відповіді на ці запитання лежать на поверхні, попри те, що їх уперто не хоче помічати історична наука. Якщо оцінювати українську історію об’єктивно, то наше минуле в цілому виглядає як перманентне військове змагання з усім світом. Кожна сторінка української історії, як і кожен сантиметр української землі, политі нашою кров’ю, а ще більше кров’ю наших ворогів.

Gesta Ruthenorum (діяння українців) – це безперервні військові походи, завоювання, нищення ворогів та етнічна експансія. Історія України – це насамперед історія українських військових еліт (княжих дружин, руської шляхти, козацької старшини тощо), пасіонарності яких вистачало не лише на творення власних держав, а й наднаціональних імперій. Сенс усієї української історії полягає в цих великодержавних стремліннях. Наші предки були жорстокими завойовниками, творцями імперій та холоднокровними гнобителями чужинців, інакше вони не змогли б залишити нам у спадок того, що ми зараз маємо (*О. Одноroженко*).

Вправа 7. Від кожного з наведених дієслів утворіть можливі часові форми. Поясніть, як належність дієслова до того чи того виду впливає на можливість утворення часових форм.

Щезати, відлучити, відлучати, пов'язати, морозити, принести.

Вправа 8. У наведених парах слів визначте вид кожного дієслова й граматичні засоби вираження виду.

Будувати – збудувати, підсмажити – підсмажувати, пекти – спекти, скликати – скликати, виповзти – виповзати, забрати – забирати, будувати – побудувати, малювати – намалювати, ловити – піймати, красти – украсти, випити – випивати, німіти – оніміти, підбігти – підбігати, розрізати – розрізати, винести – виносити, нумерувати – пронумерувати, підпорядкувати – підпорядковувати, світліти – посвітліти, говорити – сказати.

Вправа 9. Визначте напрям видоутворення у наведених видових парах і розподіліть їх на дві групи: 1) імперфективні; 2) перфективні.

Рвати – нарвати, наривати – нарвати, виливати – вилити, викидати – викидати, відкочувати – відкотити, дрібнішати – подрібнішати, брати – взяти, нищити – знищити, підмальовувати – підмалювати, ревнувати – приревнувати, присилати – прислати, дорожчати – подорожчати, топити – втопити, застерігати – застерегти.

Вправа 10. До поданих дієслів доберіть парні дієслова протилежного виду. Поясніть, які граматичні засоби використано.

Спитати, вмирати, виміряти, забити, доривати, почервоніти, реєструвати, говорити, винести, зв'язати, жовкнути, написати, знебарвлювати, розсипати, заводити, мазати, зашифрувати, озвучити, перепливти, знищувати, відпочити, забирати, зсукати, затвердіти, будувати, перепливати.

Вправа 11. Визначте, у яких дієслівних парах зміна виду викликає зміну значення слова.

Писати – відписати, стукати – стукнути, хижіти – охижіти, кричати – закричати, дрібнішати – подрібнішати, гніватися – перегніватися, співати – поспівати, галасувати – розгаласуватися, шифрувати – зашифрувати, рахувати – порахувати, гризти – надгризти, боронувати – заборонувати, ловити – піймати, солити – пересолити, стукати – постукувати.

Вправа 12. Наведені префіксальні дієслова за значенням розподіліть на дієслівні роди: 1) починальний дієслівний рід; 2) фінітивний дієслівний рід; 3) однократний дієслівний рід; 4) дієслівний рід зі значенням неповного вияву дії; 5) дієслівний рід зі значенням надмірної інтенсивності.

Закахкати, гримнути, надгризти, відбриніти, перепекти, прим'яти, грюкнути, одспівати, закурликати, розпищатися, перегніватися, зазеленіти, сіпонути, пересушити, заспівати, підсолити, штовхонути, дошити, пересмажити, полетіти, при□солодити, заніміти, черпнути, підпороти, розхворітися.

Вправа 13. З'ясуйте значення родів дієслівної дії у виділених дієслів.

1. Раптом у небі закурликали журавлі (*О. Гуреїв*). 2. – Боюсь, що посумує, понудьгує отак якийсь час, а потім зірветься... (*М. Стельмах*). 3. В гаїв зеленій глушині уже конвалії одквітли... (*В. Сосюра*). 4. Затоваришували вони з галичанином відразу, з першої зустрічі (*А. Хижняк*). 5. Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горшка зостався в Карпових руках (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Степанович дістав люльку, підсипав тютюну, притоптав його великим пальцем і закурив (*Л. Юхвід*). 7. Наліпили [дівчата] бубликів, жайворонків, із жартами, співами виклали все на траві, як на ярмарку (*К. Гордієнко*). 8. Серединою вулиці, підскакуючи на вибоїнах, мчали санки, покрикували візники, тендітно дзвеніли дрібні дзвіночки на упряжі (*Ю. Збанацький*). 9. Куховарка, мабуть, закохалась, бо то пересолює страву, то перепікає, то пересмажує (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 14. Серед наведених дієслів відшукайте одно- та двовидові.

Намазати, підспівувати, будувати, покрикувати, читати, нагулятися, добігатися, відшуміти, нарвати, виповзати, розслідувати, розрізати, модернізувати, завести, акредитувати, відіслати, форсувати, підписувати, мовити, оженити, поінформувати.

Вправа 15. Складіть речення, у яких подані нижче дієслова виступатимуть то як дієслова недоконаного, то як дієслова доконаного виду.

Мовити, газифікувати, форсувати.

Заняття № 3

Тема: Перехідні й неперехідні дієслова. Зворотні дієслова. Категорія стану

Контрольні питання:

1. Перехідні й неперехідні дієслова. Зворотні дієслова.
2. Категорія стану, її зв'язок із категорією перехідності-неперехідності.
3. Активний, пасивний, зворотно-середній стан.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 142–144.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 242–250.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 182–191.
4. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 169–178.
7. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 331–337.
8. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 415–418.
9. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 471.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 300 (І, ІІ), 301, 302 (І, ІІ)** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Перебудуйте за зразком подані словосполучення так, щоб перехідні дієслова стали неперехідними.

Зразок: Виконувати завдання – виконувати вчасно, переходити дорогу – переходити через дорогу.

Заробляти гроші, вирішувати питання, виконувати доручення, фінансувати підприємство, перекладати статтю, закінчувати роботу, наводити порядок.

Вправа 2. Проаналізуйте дієслова, встановіть, які з них можуть мати при собі залежний іменник у знахідному відмінку без прийменника (прямий додаток), а які не можуть. Запишіть дієслова у дві колонки: а) перехідні дієслова; б) неперехідні дієслова.

Аналізувати, боротися, згадувати, бігти, нести, нестися, апробувати, зазеленіти, зазеленити, пишатися, шанувати, згадати, спати, вирізати, стрибати, диктувати, кохати, сидіти, обеззброїти, осучаснити, кивнути, повечеряти, розцвітати, вистрибнути, знаходити, вижити, висловити, підтвердити.

Вправа 3. У наведених словосполученнях підкресліть дієслова й охарактеризуйте їх за ознакою перехідності / неперехідності. Визначте, на які питання відповідають залежні від них іменники.

Законспектувати статтю, висушити болото, написати роман, обожнювати вірші, не визнати помилки, позичити картоплі, копати лопатою, усміхатися другові, зустрічати весну, не любити підлості, спотіти від спеки, бігти стежкою, подарувати посмішку, не зрозуміти сина, попрощатися з батьками, пам'ятати про вічність, випити соку, передплатити журнал, відчинити кватирку, подивитися до поштової скриньки, читати сестричці.

Вправа 4. Прочитайте текст, знайдіть у ньому перехідні та неперехідні дієслова, визначте засоби вираження перехідності / неперехідності.

Ледве світає, а ластівки вже дзьобонять по стріхах. Півні перепійкаються. Вертаються пастухи з кіньми. Свіжий холодок і хмарки на сході віщують погідний день. Стайня відчинена, худоба ще відпочиває.

Олена йде до хати за коновками. Відхилила двері і стала на порозі. Тут усі ще в досвітнім сні. По кутках тіні. Чорний кіт розтягнувся на припічку. В душній хаті чути лише рівномірні віддихи. Василиха розвернулася горілиць, худа, опалена, розхристана. Довкола нахмареного обличчя розсипалося чорне волосся. Одну руку відкинула на край постелі і стисла кулак, наче надумалася когось ним почастувати. Дитина в колисці ворухнулася і, всміхнена, почала лебеділи крізь сон. Олена хитнула колиску, вхопила коновки і вийшла.

Сусід на дровітні коле поліно. З-під стріх виповзає лінивий дим. Кури починають гребти коло призьб. Телята озиваються, корови підтягують басом.

Олена набрала води, вмилася біля криниці і шепоче дорогою молитву. Коновки поскрипують химерно на коромислі. Ранні ґаздині виходять по воду і здоровкаються з Оленою.

Василиха встала люта. Буркоче щось, тягнучи на себе спідницю, миється і зав'язує хустку:

– Ти не виділа ґазди?

– Ні, – відповідає Олена.

Василиха пішла до корів. Олена принесла дров, затопила в печі і кинулась замітати хату. Василиха внесла дійницю і поставила на лаві (*М. Яцків*).

Вправа 5. Прочитайте текст, випишіть із нього перехідні дієслова разом із залежними від них словами. Усно прокоментуйте, на основі яких ознак ви зарахували дієслова до перехідних.

Спогад про Василя Стефаника

У Кракові, вивчаючи медицину, якою взагалі не цікавився, Стефаник не втрачав гумору. Жив з колегою Йосафатом Шмігером, Владиславом Орканом, з елітою «Молодої Польщі». Одного вечора в українськім казино сенсація: Стефаник і Шмігер схилилися над столом і, закривши обличчя руками, плачуть.

Виявляється, вони прочитали новий номер львівського гумористичного журналу «Комар». Іншим разом, сміючись як навіжені, пишуть до редакції «Діла» лист такого змісту: «Півроку тому редакція повідомила, що в селі Товстобаби корова народила двоє телят, мати і діти здорові». Ця гідна наслідування подія зацікавила нас. Тричі питали ми редакцію, як почувають себе достойна мати і її діти, але досі, на жаль, не одержали ніякої відповіді. Просимо не легковажити читачів і дати нам телеграфну відповідь, бо ж від неї залежить важлива економічно-торговельна справа». Стефаник не був говіркий. Його слово не випереджувало думки. Часом впадало воно в сатиричний тон з терпким нервовим забарвленням. Стефаник зовні ніби не виглядав нервовим, але на свої нерви скаржився від першого нашого знайомства.

Не раз бачив я його збудженим.

Обурювала Стефаника критика, яка навівала на нього песимізм.

Стефаник не любив читати своїх творів. Робив це рідко, і тільки в невеликому товаристві, до якого мав довір'я.

Пишучи, хвилювався. Глибоко переживав вчинки своїх героїв, зживався з ними в такій мірі, що писав не про них, а про себе (*За М. Яцківим*).

Вправа 6. Складіть речення парами так, щоб наведені дієслова вживалися то як перехідні, то як неперехідні.

Декламувати, майструвати, орати, танцювати, шити.

Вправа 7. Проведіть експеримент: до наведених дієслів додайте постфікс *-ся*. Що станеться з дієсловами?

Витирати, збирати, лікувати, обнімати, переконувати.

Якщо вам не вдалося відповісти на питання, складіть речення із наведеними дієсловами, а також із дієсловами із постфіксом *-ся*. Зіставте речення і зробіть висновок.

Вправа 8. Згрупуйте зворотні дієслова за семантичними типами: власне зворотні, взаємно-зворотні, загально-зворотні, безоб'єктно-зворотні, пасивно-якісні, непрямо-зворотні, зворотно-пасивні.

Хлопчик купається, діти сваряться, дідусь веселиться, кішка дряпається, учитель сердиться, тканина рветься, їй пригадується, наречена одягається, зерно сиплеться, півень кусається, студенти листуються, мені чується, кропива жалиться, син будується, запасатися продуктами, маля дивується.

Вправа 9. Користуючись словником, доберіть дієслова з постфіксом *-ся*, розподіливши їх на три групи: 1) ті, у яких постфікс *-ся* має граматичне значення; 2) ті, у яких *-ся* має словотвірне значення; 3) ті, які без *-ся* не вживаються.

Зразок. 1. Будуватися, ... 2. Побачитися, ... 3. Боятися, ...

Вправа 10. Прочитайте речення. Установіть, до якого стану належать дієслова на *-ся*, керуючись різними концепціями категорії стану.

1. Усе міняється, оновлюється, рветься, у ранах кров'ю сходить, з туги в груди б'є, замулюється мулом, порохом береться – і знов зеленим з-під землі встає (*П. Тичина*). 2. А поет усе то грає, то щось нише на папері й роздає писання людям. Тут вступили слуги в двері. Всі метнулись хутко з хати, і поет один зостався, подивився на слуг спокійно, гордовито привітався (*Леся Українка*). 3. По всій долині розгорталося бурхливе будівництво. Виростали, як з води, кузні й майстерні. Виявилось, що все вміють робити оці мудрі солдатські руки. Вже тягнуть дроти до палаток, ламають камінь і втрамбовують ним лінійки. Не табір, а струнке біле місто народжувалося в межигір'ї (*О. Гончар*). 4. Ти мене накличешся ночами, несучи розлуку за плечами, і навиглядаєшся одна. Настраждаєшся в своїй надії, пригадаєш літа молодії, рідну землю, де гуде війна (*А. Малишко*). 5. Забруньковуються, забруньковуються понад шляхом нові дерева, а шляхи ґрунтові забруковуються, під бруківкою в'яне трава. Прихилятиметься і ховатиметься, та крізь товщі оті кам'яні пробиватиметься, пробиватиметься, і не знаю – радіти чи ні (*І. Муратов*).

Вправа 11. Із поданими в парах словоформами активного й пасивного станів придумайте речення. Проаналізуйте речення й доведіть, що форми дієслів без постфікса *-ся* передають значення активного стану, а форми із *-ся* – пасивного.

Будувати – будуватися, вишивати – вишиватися, сприймати – сприйматися.

Вправа 12. Прочитайте текст. Підкресліть дієслова, визначте стан та засоби його вираження, керуючись різними концепціями категорії стану.

Соломон мудрий

Ім'я Соломон (Шеломо) в давньоєврейській мові означає «мирний», «благодатний». Це третій цар Ізраїльсько-Юдейської держави (приблизно 965–928 роки до н.е.). У Біблії Соломон – мудрий правитель, сповнений чеснот.

Батько його, цар Давид, на прохання Вірсавії, матері Соломона, зробив його своїм спадкоємцем, оминувши старших синів.

Коли Соломон прийшов до влади, він жорстоко розправився зі старшими братами – можливими суперниками – і тим зміцнив свою владу. Ставши царем, Соломон приносить Богові жертву, і Бог, з'явившись йому вві сні, обіцяє виконати будь-яке його бажання. Соломон просить дати йому «серце розумне, щоб судити народ Твій, щоб розрізняти добре від злого» (Перша книга Царів 3:9). І за те, що Соломон не попрохав жодних земних благ, Бог наділив його не лише мудрістю, а ще й великим багатством і славою.

Соломон нагромадив такі величезні багатства, що срібло в його царстві зовсім не цінувалося. З різних земель владики приходили, щоб слухати його мудрі слова. Вислови «Соломон мудрий», «мудрий, як Соломон» вживаються, коли хочуть (часом жартома або й іронічно) підкреслити чийсь розум, кмітливість, інтелектуальну перевагу:

Виборний. ...Тілько нігде правди дівати, трудненько тепер убогій дівці замуж вийти; без приданого хоть будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною (*І. Котляревський*).

Заняття № 4

Тема: Категорія часу дієслів

Контрольні питання:

1. Категорія часу. Система дієслівних часів.
2. Абсолютне й відносне значення часових форм.
3. Творення форм теперішнього, минулого, давноминулого і майбутнього часів.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С.168–171.
2. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 415 с.
3. *Вихованець І.Р., К.Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 143–146.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 114–117.
5. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
6. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
7. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 179–188.
8. Марчило Л.М. Історія форм майбутнього часу дієслова в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.

9. Мельник Ю.В. Давноминулий час: проблема та гіпотези. *Мовознавство*. 1996. № 1. С. 30–32.
10. Соколова С.С. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 246–263.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 335–338.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 156–158.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 316 (I, II), 317 (I, II), 318, 319, 320** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Випишіть із тексту дієслова, визначте граматичне значення часу. Які часові форми мають значення особи, які – роду? Чи можна визначити значення роду у формі множини?

I. Ось ви виїхали на невисоку гору. Синім змієм плазує шлях з гори у долину поміж зеленою травою безкрайого степу. Ясне сонце геть підбилось вгору, розсіває своє золоте марево по зеленій долині. Ні пером не списати, ні словом сказати тієї несподіваної краси, якою до вас усміхнулася долина!

Зелена трава горить-палає зеленим огнем, на її довгих листочках грає і сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрельне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого цвіту, то зачервоніє круглою горошиною, то засиніє синьоцвітом, то посипле зеленими іскорками... І то ж по праву руч і по ліву руч. Куди ви не поверне горить-палає, вся долина пишається, мов зверху веселками Ви дивитесь і дивуєтесь; вам здається, що ви їдете не по дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси вільного пахучого повітря. Вам легко дишеться, легко живе і що вас колись давило та смуток будило, зникло; знову любі почування почали вас огортати, сни якісь душу колишуть глибу серця виринають думки непримітні; гадки легко мчаться і вас мчать за собою... Куди? Не питайте! Не шукайте! (*Панас Мирний*).

II. За татарським бродом коні топчуть яру руту й туман. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а коло козацької могили заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк. У цьому році буде йому вдосталь роботи: намахається крилами, нагуркочеться жорнами, навітається з людьми. Данилові аж запахло свіжим борошном, першим разовим хлібом, який старі хлібороби не крають ножем, а по божно розламують руками. Як він любив цю переджнив'яну і жнив'яну пору, коли після всіх тривог тиха містерія нив ставала радістю душі, коли, дивлячись на схилений колос, ясніли людські думи і щось добре шептали вуста.

Над степом зависла розімліла теплінь. Бреде в ній Данило Бондаренко, а обабіч сиве жито й червона пшениця шепочуть свою колискову. І вся земля, росяніючи, тепер здається колискою, колискою життя, надій. То нічого, що будень молотить його ціпами практицизму, щодня обвалюється великими й дрібними турботами, щодня ставить віч-на-віч не тільки з правдою, а й з гріхоплутством, Данило має в душі велику віру, а в очах оте, що одні звуть наївністю, другі – поезією. Та, зрештою, хіба оце похилене жито, оця червона пшениця, оце чорноките просо не поезія? Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі радощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини... (*М. Стельмах*).

Вправа 2. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми, поясніть, чому від усіх дієслів неможливо утворити всі часові форми, як граматична категорія впливає на утворення часових форм?

Стояти, стати, поставити, встановлювати.

Посадити, сісти, сідати.

Засівати, насіяти, пересіювати.

Наздогнати, підганяти, відгонити.

Вправа 3. До поданих аналітичних форм майбутнього часу запишіть синтетичні форми обох видів.

Вивчати, будеш сіяти, буде догоджати, будемо читати, будуть пекти.

Буду співати, будеш йти, буде бігти, будемо танцювати, будуть розказувати, буду літати, будеш виконувати, буде аналізувати, будете любити, будуть сміятися.

Буду сумувати, будеш хвалити, буде згадувати, будуть вишивати.

Вправа 4. Із поданого тексту випишіть дієслова майбутнього часу, їхні форми. До синтетичних форм недоконаного виду запишіть і аналітичні. Поясніть історію утворення синтетичних форм недоконаного виду.

Йти мені далеко. Одначе не біда. Зато набачуся і начуюся.

Бачитиму стежки і протопти весняні, що, мов гілля від стовбура, простягатимуться від дороги у всі боки – до сіл, хуторів, до Дніпра та видолинків при ньому, де рибалки ріжуть ліщинові вудлища на вудки, діти скубуть квасець на борщ, а молодь шукає конвалії або ж бузок, найповніший побіля давніх печищ на кручах і поміж кручами.

Чутиму пісні, бо сьогодні неділя, то вже ж хтось заспіває, хоч сам, хоч гуртом. А як ітиму Шепелівкою, малим сільцем при дорозі, шепотітимуться в садах позатинню молодята, ще діти обоє, школярі, а шепотітимуться. Вголос не говоритимуть, ні... Бо їм кортить бути вже дорослими, того й шепотітимуться. Бо шепіт вечоровий – то голос близького повноліття. Бо шепіт – таїна. Шепіт – притамована радість, що рветься з грудей...

Потім будуть озерця й озерчата, порослі лепехою. Я натраплятиму на них в молочно-голубій імлі зненацька і обходитиму кружка. Озерця ті казатимуть про себе ще тоді, коли я їх не бачитиму: шелеснуть у лепесі крила, крякне злякана качка і засюрчить просто на місяць, на світло.

Далі я зіб'юся з дороги. Або в ліву руку заберу, або в праву. І якщо й не радітиму тій пригоді, то й не печалитимуся за турботою: куди ж оце тепер іти? Все кругом засипає або спить, а мені непереливки, треба виблуджуватися – лягати грудьми на теплу ще зо дня землю і довго дивитися при самій траві в далечінь. Коли зір мій вигостриться, звикне до припізнілих нічних випарів над видолинками, тоді я знову побачу крайнебо між кручами і знову піду (*За Г. Тютюнником*).

Вправа 5. Із тексту випишіть дієслова майбутнього часу, визначте їхні форми. До синтетичних форм недоконаного виду запишіть відповідні аналітичні та навпаки. Визначте основи дієслів, від яких утворені дієслова майбутнього часу.

І. Я на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті квітки, Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розстане Та кора льодовая, міцна, Може, квіти зійдуть – і настане Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную Буду камінь важкий підіймать, несучи вагу ту страшную, Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну Не стулю ні на хвильку очей, Все шукатиму зірку провідну, Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Буду жити! Геть думи сумні! (*Леся Українка*).

II. До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься.

І буде струна урочисто і тихо лунати, І пісня від серця поллється.

По світі широкому буде та пісня літати, А з нею надія кохана Скрізь буде літати, по світі між людьми питати, Де схована доля незнана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотная У світі з пташками-піснями, То швидко полине тоді тая гучная зграя Далеко шляхами-тернами.

Полине за синєє море, полине за гори, Літатиме в чистому полю, Здійметься високо-високо в небесні простори І, може, спітка тую долю.

І, може, тоді завітає та доля жадана До нашої рідної хати, До тебе, моя ти Україно мила, кохана, Моя безталанная мати! (*Леся Українка*).

Вправа 6. Перепишіть речення. З'ясуйте, які дієслова у формах теперішнього часу позначають: а) дію, яка збігається з моментом мовлення; б) дію, яка повторюється; в) дію, що триває якийсь проміжок часу; г) дію як постійну властивість предмета; ґ) дію як вираження узагальненого значення, колективного досвіду.

І. 1. Змішана лісостепова зона України, що простягається на південь від Полісся, займає 34% загальної території нашої держави, відрізняється різноманітністю ландшафтів (*З енциклопедії*). 2. Ніч зайшла. Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинутий у степу хуторець (*С. Васильченко*). 3. Весною, коли рясним білоцвіттям каштанів і акацій закипає Київ, вечорами синіми виходжу я на круті й зелені схили Дніпра (І. Цюпа). 4. Внаслідок обертання Землі вітри Північної півкулі відхиляються вправо, а Південної – вліво. Тому пасати дмуть із північного сходу в Північній півкулі і з південного сходу у Південній (*З енциклопедії*). 5. Ловлю легенький запах диму, що лине з лану, де копають картоплю. Пастухи печуть її на багаттях з сухого бадилля, а корови бродять тут же, підбираючи то картоплину, то бур'янець (*В. Гжицький*). 6. Де орач від напруженої роботи плаче, там жниця від гарної пшениці скаче (*Народна творчість*). 7. Небо пломеніє зорею. Я стою біля розквітлого поля конюшини. Велетенський розмаїтий килим тремтить, щомиті міняючи своє забарвлення, ніби по ньому пересікаються тисячі різнокольорових камінців – голубих, ро□жевих, оранжевих, багряних, золотих (*І. Цюпа*). 8. Влітку на хресті краплинами крові червоніють вишні, восени здригається лист, узимку замерзає сніг, а весною він нанизується сльозами (*М. Стельмах*). 9. Улітку дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть, не там, де просять, а там, де косять (*Народна творчість*). 10. Круг за кругом ходить кривий Онисько, вхопившись за чепіги, і хоч його давно ломить у попереку, не признається сам собі зраділий від праці хлібороб (*І. Цюпа*).

II. 1. Ніби щоразу ранньої весни, коли з Єгипту летять на далеку Україну табуни лелек, стрічають їх у путі темні зграї анатолійських орлів. Орли збираються з найдальших гір до узбережжя і, коли стомлені надморським перельотом лелеки пробують з Єгипетських островів перебратися на материк, над білими від сонячного жару горами мирних мандрівників зустрічає смерть (*П. Загребельний*). 2. Характерною особливістю Шацьких озер є те, що вони здебільшого сполучаються між собою та річкою Прип'ять протоками і каналами. У Шацьких озерах водяться лящ, окунь, плітка, в'язь, річковий вугор та інша риба (*З енциклопедії*). 3. Наді мною тихо шумлять акації, стоять, мовби загорнувшись у білі, ніжні прозорі тканини; срібне мереживо заплітає в їхні рясні крони місяць, ласкавий вітер голубить їхні кучері (*І. Цюпа*). 4. Не тільки штормові хвилі викликають повені. У гірських районах потоки води можуть обрушуватися вниз по крутих схилах після зливи або в результаті швидкого танення снігу (*З енциклопедії*). 5. Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви, шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху, того й гляди, від їхнього полум'я загориться хата... (І. Цюпа). 6. Прекрасний ліс навесні, коли вкривається салатно-зеленими, ніжними листочками; казково-чарівний взимку, закутаний у сніжні завої, незрівнянний восени. Кожний осінній день одягає дерева в інші шати... (*В. Гжицький*). 7. Молитовну тишу лісу то тут, то там порушує суха галузка або їжак, який збирає листя, щоб накрити свою хатку на зиму. У піднебессі ширяє яструб. Його журливе квиління тільки

підкреслює тишу осені (*В. Гжицький*). 8. З брехні люди не мруть, та вже їм більш віри не ймуть (*Народна творчість*). 9. Заходила ніч. Німіє степ і тьмариться. Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини (*С. Васильченко*). 10. Не тим крапля камінець довбає, що сильна, а тим, що часто падає (*Народна творчість*).

Вправа 7. Перепишіть речення. З'ясуйте, які дієслова у формах минулого часу позначають: а) одиничну дію, яка відбулася до моменту мовлення; б) повторювану дію, яка відбувалася до моменту мовлення; в) дію, що тривала якийсь проміжок часу до моменту мовлення; г) дію як вираження узагальненого значення, колективного досвіду.

І. Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям… Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг… Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, закинув на плечі і поніс. Вершечок з ялинки волікся за батьком і лишав на снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг бачити того пенька, того місця, де за хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не стало видко пенька (*М. Коцюбинський*).

ІІ. 1. Ураз усе покращало біля мене: і ясени з блакитними тінями і зеленим шумом, і нагорблена клуня з чотирма вітрами, і скрипливі ворота, і маківки, і навіть ледачі гарбузи в різнобарвних сорочках... (*М. Стельмах*). 2. Все своє дитинство я ходив по насінню. Я часто й спав у насінні: в житі, в просі, в ячмені й горосі на печі (*О. Довженко*). 3. Мати вже не тужила, сиділа під комином, упавши головою на руки, і тільки час від часу зводила голову й дивилась тупо перед собою великими од жаху та болю очима (*А. Головко*). 4. Загриміло – і полегшено зітхнув степ, і радісніше стало навкруги (*О. Гончар*). 5. Розкішні здорові тополі високо шуміли понад дахами, густі, аж чорні (*М. Коцюбинський*). 6. У вікно моє вривались від часу до часу дивні гуки, такі виразні серед глибокої ночі (*Леся Українка*). 7. З самої неділі тепер щоденно йшли дощі (*Ю. Збанацький*). 8. Стежка гадюкою вилася поміж віковічні буки; щокрок її перебігало грубезне, круте коріння дерев (*І. Франко*). 9. На жито орали та й гречки не мали (*Народна творчість*).

ІІІ. 1. Змалку Павло щоліта полов з матір'ю то на городі вдома, то на артільних гонах (*А. Хорунжий*). 2. Внизу, на рівнині, вже відцвітала весна, а в горах вона лише починалася (*О. Гончар*). 3. Просився вовк у пастухи, а свиня в городники (*Народна творчість*) 4. А що вікно задля задухи мусило бути день і ніч відкрите.., то щорання будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна (*М. Коцюбинський*). 5. Замела ніжні квіти зима, і умерли під снігом вони. Інші квіти в диханні весни розцвітуть, але тих вже нема (*В. Сосюра*). 6. На Івана Богослова хто не посіяв жита, не варт і доброго слова (*Народна творчість*). 7. І на плацу, коло криниці, де він ходив щоранок і щовечір води брати і де сходилось багато людей, рідко хто вважав на поважного і тихого хлопчика, що він що день, то робився похмурій та понурій (*Марко Вовчок*). 8. Всі райдуги відмайоріли, лишився довгий сірий шлях. Відпасли всі вогні, що гріли мене по самітних ночах. І порожнеча скрижаніла, і скрижаніла німота, і вся душа, на дуб здубіла, і плоть, мов знята із хреста (*В. Стус*). 9. Під ногами прокидався туман, а над нами падало й падало листя – золоті сльози осені (*М. Стельмах*). 10. Обмок, як вовк, обвис, як лис, обмерз, як пес, та все задурно (*Народна творчість*).

Вправа 8. Перепишіть речення. З'ясуйте, які дієслова у формах майбутнього часу позначають: а) одиничну дію, яка відбудеться після моменту мовлення; б) повторювану дію, яка відбудеться після моменту мовлення; в) дію, що триватиме якийсь проміжок часу після моменту мовлення; г) дію як вираження узагальненого значення, колективного досвіду.

І. Відгримлять сморідні грози, відшаліють страшні урагани залізні, одбахкають блискавки зла й злоби... Прийдуть знову й знову громи весняні. Проллються проливні дощі громові і змиють, очистять усе. І зацвіте рясним цвітом те, чому цвісти належить, що народжене цвісти й буяти, і поросте бур'янами те, чому порости бур'янами належить. І згниє геть те, що своїм серцем злобним умерло, захлинулось у зненависті, вдушилось у жорстокості, – все те, що не жило, а чаділо. І ввійде той час і сморід у сиру землю, в глибини її найдальші. І тоді високо в небо підійметься сад чарівний, над чадом, над злом і над смородом, буйно розквітлий, на цій, на родючій землі, пливтимуть над ним білосніжні хмарки, воркуватимуть в ньому закохані горлиці, радітимуть в ньому люди щасливі, а з високих його верховіть, сонцем осяяних, падатимуть радісні сльози, як перламутрові блискітки рос (*Іван Багряний*).

ІІ. 1. То вітер часами закине у віконечка снігом-крупою і в двері покинуті лине, злий холод несучи з собою (*Леся Українка*). 2. Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні й приблуди, І орди завойовників-заброд! (*В. Симоненко*). 3. Слово – не горобець: випустиш – не піймаєш (*Народна творчість*). 4. Неподалік радісно й велично літали журавлі над молодими травами, і знала Настя-Спасителька, що ніхто ті трави не толочитиме цього літа, не толочитиме багато літ. Вони засіватимуться, зеленітимуть, вмиратимуть без людей коло Прип'яті. В лісах, по шляхах... І лише пам'ять землі і трав воскрешатиме тих, що ходили, сміялися тут і любили (*К. Мотрич*). 5. Я буду щонеділі приїздити у Дзвонкове (*О. Корнійчук*). 6. О, знаю я, багато ще промчить Злих хуртовин над головою в мене, Багато ще надій із серця облетить, Немов од вихру листячко зелене (*Леся Українка*). 7. Як будеш рано орати, то не будеш бідувати (*Народна творчість*). 8. Глибока ніч. Будинки сплять і люди. Лиш інколи промчить автомобіль та не знать відкіль озветься голос (*М. Рильський*). 9. Коли будемо всіх повчати, то нам не лишиться часу на самоосвіту (*Ірина Вільде*). 10. Прийде літо – все розмаїте, прийде зима – нічого нема (*Народна творчість*).

ІІІ. 1. Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці, там гірські русалки, вільні літавиці, будуть танцювати коло по травиці, наче блискавиці (*Леся Українка*). 2. І риби наловить, і ніг не замочить (*Народна творчість*). 3. Лише де-не-де над їхньою темною синню чайка сліпуче зблисне в повітрі або з'явиться поміж хвиль самотній нирок, виткнеться чорною голівкою і пірне знов (*О. Гончар*). 4. Коли на Стрітення нап'ється гуска зі сліду води, набереться господар біди (*Народна творчість*). 5. Води наносять, нарубають дров, Запорають в хліві і на городі. Утомлені, присядуть у господі: Не вгледіли, коли і день пройшов (*М. Луків*). 6. Я на гору круту крем'яную Буду камінь важкий підіймать І, несучи вагу ту страшную, Буду пісню веселу співать (*Леся Українка*). 7. Мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїсися, велика дитина – не уберешся (*Народна творчість*). 8. В золотім океані вас все Буде спрага томити, І не зможе вас хліб золотий ані раз накормити (*І. Франко*). 9. Ніхто не уникне люті грози, якщо не буде попереджений (*Вергілій*). 10. Посієш коли треба – вродить аж до неба (*Народна творчість*).

Заняття № 5

Тема: Категорія способу дієслів. Рід, особа й число дієслів

Контрольні питання:

1. Категорія способу дієслів. Спосіб і час дієслова.
2. Дійсний, умовний і наказовий способи дієслова. Значення способів дієслова й утворення їх форм.
3. Рід і число дієслів. Взаємозв'язок категорій. Категорія особи дієслів.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С.168–1717.
2. *Вихованець І.Р., К.Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 256–265.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 191–197.
4. Загнітко А. П. Категорія особи: статус, структура і семантика. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького держ. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди*: Матеріали Всеукр. наук. конф. «Актуальні проблеми категорійної граматики». Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 16–27.
5. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
6. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
7. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 194–199.
8. Піддубська І. Реалізація периферійного значення форм умовного способу. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 7. Донецьк: ДонНУ, 2001. С. 51–56.
9. Сікорська О. Форми наказового способу в неімперативному використанні. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 18. Донецьк: ДонНУ. 2009. С. 53–57.
10. Соколова С.С. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 384–398.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 418–423.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 636.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 306, 307 (І, ІІ), 308, 309, 310, 311** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Утворіть від поданих дієслів усі форми наказового та умовного способів.

Стати, сміятись, знати, творити, робити, ходити, дивитись, порадити, залишити, сісти, сидіти, линути, стукати, кричати, вставати.

Вправа 2. Запишіть дієслівні форми, з’ясуйте відмінність між ними та поясніть їхній правопис.

Кричимо, кричімо; лежимо, лежімо; учимося, учімося.

Вправа 3. Дієслова якого способу переважають у поданому уривку? Визначте рід і число дієслів (де це можливо).

Ти був би моєю піснею,
Ти був би моєю казкою –
Квіткою щастя пізньою
І голубиною ласкою.

І слів первоцвіт незв’ялений
Підніс би мене на крилах,
І весну, яку пізнали б ми,
Я б вічно в собі носила.
Дороги, що ми проходили,
Дзвеніли б, як вірші любові,
І сонце, що з нами сходило,
Горіло б у кожнім слові.
І радість, яку б ти дав мені,
Лилась би в серця орлині,
І слово, що ти сказав мені,
Збудило б струмки осінні.
І легко б натхнення вилилось
З серця, зігрітого ласкою,
Ти був би моєю піснею,
Ти був би моєю казкою… (*Л. Забашта*).

Вправа 4. Перепишіть текст. Визначте, у якій особі вжиті дієслова при іменниках та займенниках. Якого значення набуває особова форма за відсутності іменника чи займенника?

І. Надворі весна вповні. Куди не глянь – скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палаючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле – що безкрає море: скільки глянеш – розіслано зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп’ялось небо: ні пляминочки, ні хмариночки, чисте, прозоре, – погляд так і тоне...

З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею співає хліборобська доля... Легенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билину. І ведуть вони між собою тиху таємну розмову: чутно тільки шелест жита-травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, – тремтить, переливається, застигає в повітрі... Переливає його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучне сюрчання трав’яних коників, що як не зірвуться, – і все те зливається докупи у якийсь чудний гомін, вривається у душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди; на думку не лізуть клопоти: добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями... Хочеться самому жити й любити; бажаєм кожному щастя (*Панас Мирний*).

ІІ. Іду в полях. Нікого і ніде. Півнеба захід – золото червоне. Я йду, і одуд стежкою іде, моїх полів маленький чичероне. Де бджоли носять сонячний пилок і муравель над здобиччю міркує, – ледь я зміню дистанцію на крок, він перепурхне і далі чимчикує. Я чую смутку пальці крижані. Розрісся цвинтар. Груша постаріла. Мабуть, людину десь на чужині отак би жодна пташка не зустріла. І він іде, і я собі іду. Йдемо удвох під вечір по стежині. А він мені дудукає: ду-ду! А далі яр і діти у ожині (*Ліна Костенко*).

Вправа 5. З’ясуйте, у якому значенні в наведених реченнях уживаються дієслова: а) означено-особовому; б) неозначено-особовому; в) узагальнено-особовому.

І. 1. Нас дурманом обпоїли, в наші вуха цвяшки вбили, наші голови скрутили і такими жить пустили... (*Олександр Олесь*). 2. Відмикаю світанок скрипічним ключем. Чорна ніч інкрустована ніжністю (*Л. Костенко*). 3. З дурнішими од себе не водись, шукай мудріших... (*Д. Павличко*). 4. Бери вершину і матимеш середину (*Г. Сковорода*). 5. У собаки цінують не тільки здатність гавкати, а й уміння не робити цього (*Л. Сухоруков*). 6. Покремсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (*Л. Костенко*). 7. Подаруй мені, доле, сто літ і ще день (*Д. Павличко*). 8. Копитом до душі не достукаєшся (*М. Полотай*). 9. З книжних слів

набираємося мудрості і стриманості (*Нестор Літописець*). 10. Вино мудрості п'ють із келиха розчарувань (*Л. Сухоруков*).

II. 1. Цінную міру, але схиляюся лише перед Безмірним (*А. Коваль*). 2. Вечеряли – з солов'ями, спали – з солов'ями, зоставалися до ранку солов'ї із нами (*Є. Гуцало*). 3. На кожного вандала культури не настарчиш (*В. Чемерис*). 4. Не називай солодким те, що породжує гіркоту (*Г. Сковорода*). 5. Іноді треба замовкнути, щоб тебе вислухали (*Лец Єжи*). 6. Як часто для досягнення шляхетної мети вдаються до варварських методів (*В. Чемерис*). 7. Не розправляй крила у вузькому місці (*Л. Сухоруков*). 8. І ось іду по осінньому лугу, збиваю з трави молоду росу (*Б. Мозолевський*). 9. Не живемо, а вибачаємося (*Л. Костенко*). 10. Сійте добре і вічне в межах розумного (*Ю. Рибников*).

III. 1. Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому. За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житі золотому (*Л. Костенко*). 2. Панів за те там мордували і жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давали і ставили їх за скотів (І. *Котляревський*). 3. Більше думай і тоді вирішуй (*Г. Сковорода*). 4. З нудного себе вислизаю, як равлик із палаючої хати (*І. Малкович*). 5. За правду, браття, єднаймось щиро (*Леся Українка*). 6. Одвінчали геніїв лавром (*Л. Костенко*). 7. Дарованому коневі в зуби не дивляться (*Народна творчість*). 8. Бо мене хоч били, добре били. А багато дечому навчили (*Т. Шевченко*). 9. Не зобидь ні старця, ні дитину, Поділись останнім сухарем. Ми ж не вічно на землі живем, у могилу не бери провину (*Д. Луків*). 10. Нас називають втраченим поколінням (*Н. Стефурак*).

IV. 1. Тепер ходжу стежками і стежинами і прокладаю шлях крізь болота (*Л. Костенко*). 2. Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру (*Г. Сковорода*). 3. Поки дихаю – сподіваюсь (*П. Овідій*). 4. Сійся-родися, колосом розвивайся, засівайся, ниво, людям на добро! (*В. Симоненко*). 5. На однакові квадрати поділили білий світ. Рівне право – всім страждати і один терпіти гніт (*В. Стус*). 6. Марнували літечко, марнували. А тепер осінні вже карнавали (*Л. Костенко*). 7. Рожеві сосни... Арфа вечорова... Але прислухайсь: ми тут не одні. Он гномики заготовляють дрова в смарагдовій вечірній тишині (*Л. Костенко*). 8. Не дозволяй своєму язику випереджати думку (*Хілон*). 9. Незамінних замінюють першими (*А. Коваль*). 10. Так і живуть: робота, діти, дім. У гості ходять – але то на свято, І як святиня – рідне слово їм (*Д. Луків*). 11. Дозиметром не виміряєш дози тотального спустошення душі (*Л. Костенко*).

Вправа 6. У наведених реченнях знайдіть: а) безособові дієслова; б) особові, ужиті в безособовому значенні; в) особові, ужиті в узагальнено-особовому значенні.

I. 1. Як у серпні дбаєм, так зимою маєм. 2. На убогого всюди капає. 3. Якщо вранці трава суха – з обіду захмариться. 4. Не спиться – хліб сниться. 5. Зі ставка пахне свіжою рибою – цього ж дня піде дощ. 6. Багатого за стіл саджають, а убогого і так випроваджають. 7. Багато мурашок – готуйте на гриби козубок. 8. Каші маслом не зіпсуєш. 9. В гурті і каша їсться. 10. У збитім горшку доброї каші не звариш (*Народна творчість*).

II. 1. У дощ хату не покривають, а в погоду й сама не капає. 2. Усякому на старість розуму прибавиться. 3. Коли зубів не стало, горіхи принесли. 4. Коня керують уздами, а чоловіка словами. 5. На коляду вночі тріщить, а вдень плющить. 6. Коня кують, а жаба й собі ногу підставляє. 7. Курчат рахують восени. 8. На чужий кусок не роззявиш роток. 9. На те коня кують, щоб не спотикався. 10. Загоїться, поки весілля скоїться (*Народна творчість*).

III. 1. Стріляного горобця на полові не обдуриш. 2. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 3. Не діліть шкіру ще не вбитого ведмедя. 4. Їлося б смачно, та робити страшно. 5. Не знаєш – навчать, не хочеш – заставлять. 6. Ждали, ждали та й жданики поїли. 7. Не кажи «гоп», поки не перескочиш. 8. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. 9. Не клади пальця в рот, бо одкусить. 10. Нашій Катрі полегшало: то не їла, а тепер і не балакає (*Народна творчість*).

Вправа 7. Перепишіть речення. З'ясуйте, які дієслівні особові форми виражають узагальнені значення або вжиті в значенні іншої особової форми.

І. 1. Чужу біду на воді розведу, а своїй і кінця не знайду (*Народна творчість*). 2. [Мотря:] Уже зашила. Іди собі, я не маю часу теревені править, та он вже батько приїхали (*І. Карпенко-Карий*). 3. Аби на волю, знайдемо долю (*Народна творчість*). 4. Ідеш собі один чи ріллею, чи озиминою, чи бур'янами і «витоптуєш» зайця, який, як відомо, вдень лежить і відпочиває... Ви підходите до його лігвочка, заєць і вискакує... (*Остап Вишня*). 5. Ходімо, доню, мама вже не сердиться (*З усного мовлення*). 6. Коли будемо всіх повчати, то нам не лишиться часу на самоосвіту (*Ірина Вільде*). 7. Не до тебе п'ють – не кажи «Дай Боже!» (*Народна творчість*). 8. Скажемо ще так: новорічну радість черпаємо з новизни, а Свят-вечірню – з давнини. Поклавши ті дві радості на терези, мусимо визнати: Свят-вечірня радість поважніша (*А. Содомора*). 9. Світає... Все спить ще: і небо, і зорі безсилі... (*П. Тичина*). 10. Відчиняють вікна. Мов лушпиння, тріскаються пересохлі смужки (*Н. Тихий*).

ІІ. 1. Здоров'я маємо – не дбаємо. А погубивши – плачемо (*Народна творчість*). 2. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь (*Г. Сковорода*). 3. Коня в'яжуть мотузком, а чоловіка – словом (*Народна творчість*). 4. Так можемо прийти до висновку, що у відомих нам поезіях Стуса літературні впливи відіграють другорядну ролю. Стус має виразне власне обличчя. Вирішувати, хто на сьогодні найбільший поет України, – річ особистого смаку. Але що Стуса не сплутаєш з ким іншим, то це було б важко заперечувати. Можемо прийти до висновку про його оригінальність (*Ю. Шевельов*). 5. Тут поспішати треба, а вона все жартує (*З усного мовлення*). 6. – Дуже добре, – посміхнувся Шредер. – Дозвольте? – звернувся він до Уляни й, не діждавши відповіді, сів, поклавши на кафедру стек і кашкета (*О. Довженко*). 7. Живіть мудро і не заплямовуйте совість (*Г. Сковорода*). 8. Тато витягли кілька скіпок, прилаштували одну з них до причілкового стовпця (*В. Скуратівський*). 9. Доброго коня і в стайні куплять (*Народна творчість*). 10. Вечоріє... в хмарах гори. Обнімає землю сон (*Олександр Олесь*).

Вправа 8. Перепишіть речення. Підкресліть безособові та співзвучні з ними особові дієслова. З'ясуйте їх семантику та визначте, з якою дієслівною формою співвідносне кожне з них.

І. 1. Сім погод надворі: сіє, віє, мутить, крутить, рве, зверху ллє, знизу мете (*Народна творчість*). 2. Зійшли сніги, шумить вода, весною повіва (*П. Грабовський*). 3. Віє весняний благий вітерець (*Марко Вовчок*). 4. Надворі негода страшенна, сніг, дощ, лютий вітер гуде (*Леся Українка*). 5. Дощ іде не тоді, коли просять, а тоді, коли косять (*Народна творчість*). 6. Із садочка красно пахощами віє (*М. Старицький*). 7. Ніч осіння, похмура; Вітер по лісі шумить (*А. Кримський*). 8. Крутить завірюха, сипле колючий сніг в очі (*В. Петльований*). 9. Сосна на стежку глицю сипле, Скрипить береза на вітрах, Проміння райдужно розквітле Біжить вперед по стовбурах (*Д. Ткач*). 10. Хурделяє хуга хуртовинна, Засипає снігом очі вщерть (*І. Драч*).

ІІ. 1. Сікло холодним, гострим дощем. Земля бралася ожеледицею (*О. Гончар*). 2. Дощ січе, шипить, шумить, Хвиля злісно клекотить (*М. Рильський*). 3. Надвечір здійнялася страшна хуртовина. Увесь світ затягло білою пеленою (*І. Цюпа*). 4. – Миколо, мій голубе сизий, – сказала Мокрина. – Чи зоря світає на небі, чи сонце грає, чи ніч вкриває землю, – думка про тебе тліє в моєму серці (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Ніч. Гримить і блискає (*І. Франко*). 6. Надворі душно, як у пеклі, а на всьому небі блискає страшна блискавка і грім гримить (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Це там, думаю, на Вкраїні саме весна весніє та садки вишневі розцвітають (*О. Гончар*). 8. І світає, і смеркає, День божий минає, І знову люд потомлений, І все спочиває (*Т. Шевченко*). 9. Ой без милого соловейка і світ не світає (*Із пісні*). 10. Поблідли зорі, День світає (*М. Чернявський*).

ІІІ. 1. Свинцеві хмари затягнули небо, на обрії хоч би прогалинка (*О. Підсуха*). 2. Ми ідемо на дно... Пахне ніч неймовірними зорями, Як у березі зілля татарське, вогка лепеха

(*О. Слоньовська*). 3. Пахне липою медово (*В. Сосюра*). 4. Знизу, від ріки, тягне прісною весняною свіжістю (*О. Гончар*). 5. Дощ пройшов шовковою ходою І лишив на листі краплі сліз, А вгорі, не знаючи спокою, Ще гримить електровіз (*В. Сосюра*). 6. Ще гримить. Неначе після бою. Шаблі одсіяли вогняні, І до неба тихою красою Квіти усміхаються рясні (*В. Сосюра*). 7. Дітей цікавить, коли та хто спорудив фортецю, які точилися під її стінами битви, що в ній тепер (*С. Олійник*). 8. Що ж коли цікавить кого така перспектива, я дозволю йому підняти пари (*О. Корнійчук*). 9. Метіль мете, пурга снігами сіє (*А. Малишко*). 10. Вовки виють в степах, буран рве землю, мете за вікном сніговицею (*О. Гончар*).

Вправа 9. Перепишіть речення. Підкресліть у них безособові дієслова. Визначте їх семантику та засоби вираження. Чи наявна в реченні вказівка на діяча, якими засобами вона виражена?

І. 1. Одлягло од серця! І то недобрий чоловік, хто з дівчатами зв'язується. Прямо як спутаний ходив! Тепер трохи полегшало (*І. Карпенко-Карий*). 2. Якщо вранці суха трава – з обіду захмариться (*Народна творчість*). 3. Сховатися од долі – не судилось (*В. Стус*). 4. Ми виїхали в ніч. І це було шаленство. Збиралось на грозу. Ми виїхали в ніч (*Л. Костенко*). 5. Було це минулої осені. Якось застукала мене посеред степу ніч. Немов і сонце недавно зайшло, і стежку було видно, а то враз споночіло, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався, сивий і негустий, як Чумацький Шлях угорі (*Г. Тютюнник*). 6. Світало. Сонечко вставало, Ховався ранішній туман, В росі сріблився сизий лан (*Олександр Олесь*). 7. У той день я записав у щоденник все, що мені пощастило дізнатися про властивості сонячних променів, під дією яких у нас в організмі утворюються вітаміни (*О. Свєтов*). 8. Смеркає. На сивій од роси траві по долу пасуться коні (*Г. Тютюнник*). 9. На другий день похолодніло, завіяла ще більша сніжниця (*А. Турчинська*). 10. Хурдига стояла страшенна, замело дороги (*В. Земляк*).

ІІ. 1. І тоді йому так схотілося їсти, що сльози самі виступили на очах (*Г. Тютюнник*). 2. На розгорнуту книгу снігів спускався вечір і місячний підсмуток. Дорога звісила колії вниз і впала в підсинений полумисок долини, на дно якої хтось висипав пригорщу хат; їх, на певно, зовсім би завіяло снігами, аби не місяць – він примореними долонями і наколисував, і підтягував угору напівзабуте сільце (*М. Стельмах*). 3. Як зазиміє, то жаба оніміє (*Народна творчість*). 4. Вечоріє... В хмарах гори. Обнімає землю сон (*Олександр Олесь*). 5. Мені сниться мій храм. Мені сняться золочені бані. Мені не спиться (*Л. Костенко*). 6. Смеркається. Заноситься на смерч. Так холодно, незатишно і сіро (*Н. Стефурак*). 7. Благословляється на осінь, на дощі... (*Є. Плужник*). 8. І хочеться хлопчині конче від весняних воріт ключа (*Б.-І. Антонич*). 9. Той чоловік, якого я не знала, минув усі дороги і вокзали, втопив у морі весла і вітрила, та, щоб мені жилося неспокійно, приніс в дарунок... лебедині крила (*Г. Чубач*). 10. Хай щастить вам, люди добрі, Хай пісні летять за обрій, Щира дружба стане на рушник (*В. Крищенко*).

Вправа 10. Перепишіть. Підкресліть дієслова. Визначте граматичне значення особи та засоби вираження.

І. Співають птицями діброви,
Шумлять, хвилюються жита,
І соняшник золотоголовий
лице за сонцем поверта.
Над ним пливе гаряче небо,
проміння, сповнене огнем.
І я, мов соняшник, до тебе
все повертаюся лицем (*В. Сосюра*).

ІІ. І скаже світ:
– Ти крихта у мені.
Ти світлий біль в тяжкому урагані.

Твоя любов – на грані маячні
і віра – у наївності на грані.
Що можеш ти, розгублене дитя,
зробити для вселюдського прогресу?
– Я можу тільки кинути життя
історії кривавій під колеса.

Хоч знаю: все це їй не первина.
Але колись нап'ється ж до переситу!
Захоче випити не крові, а вина
за щастя людства, за здоров'я всесвіту! (*Л. Костенко*).

III. Не можу я без посмішки Івана
оцю сльотаву зиму пережить.
В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь оббріхують старанно,
склепить очей не можу ні на мить,
він, як зоря, промініться з туману,
але мовчить, мовчить, мовчить, мовчить.

Ні словом не озветься. Ані пари
із уст. Вусате сонечко моє!
Несуть тобі три царіє во дари
скапарене озлоблення своє.

Іваночку! Ти чуєш, доброокий?
Їй-богу не знаю, що я зле зробив.
Чого ж бо й досі твій поріг високий
ані відчув, ані переступив? (*В. Стус*).

Вправа 11. Перепишіть речення. Підкресліть дієслова з неповною особовою парадигмою, з'ясуйте їх лексичне значення.

I. 1. Горобці дружно цвіріньокають – на відлигу (*Народна творчість*). 2. – Значся так. Воно, може, й невигідно, так зате нам підпира: продавай к лихій годині ялівок та купуй таких, щоб телилися (*Г. Тютюнник*). 3. Ой, як не побачить наш вірний собака, що Піратом звався, як дукає Мина коваля Захарка, як торохтять відра, кудкудачуть кури, батько труну робить, із стріх вода капле, та як не возгавкне! – Тах-тах! Тах-тах! – затахкали качки, засичали гуси, полякались кури... (*О. Довженко*). 4. – Ото, дурню, не лови. Знай, що шмелі кусаються (*Панас Мирний*). 5. Серед полів і лісів у тих ярах буяє справжнісіньке царство диких трав... (*Л. Павленко*). 6. Хмари забіліють, зіб'ються в купу, сніг сипне, і весь сніг зникне (*Г. Данилевський*). 7. Підеш, бувало, до них у неділю, серце радіє... Понастеляють ряден у садочках, по чарці вип'ють (*В. Кучер*). 8. Володько поплужився. Пастухи ще залишилися. Долиною в'ється дорожина на дві глибокі, виїжджені колесами колії, середній пруг поріслий споришем, Петровим батогом, горішиною (*У. Самчук*). 9. [Старшина:] У наших бабів гуси ще тільки починають нестись, а у вас вже й гусенята повилуплювались (*М. Кропивницький*). 10. В кінці греблі шумлять верби, А лист опадає (*П. Чубинський*).

II. 1. Птиці щебечуть, воли ревуть, собаки гавкають (*Панас Мирний*). 2. – Я от зараз піду на роботу, ... а ти тут наглядай, щоб кури в квітках не греблися (*Леся Українка*). 3. Поміж степових вечірніх курганів, що імляться, сивіють на видноколі, здіймається один курган особливий: вишнево-червоний (*О. Гончар*). 4. Тут земля тільки пестить, п'янить, вагітніє і родить (*Олег Ольжич*). 5. Щодня тепер усі білки розбігалися по лісі на розшуки горішків, грибів, шишок (*О. Іваненко*). 6. Із-за обрію стали накочуватися хмари, що

громадилися все більше і більше... (*Г. Тютюнник*). 7. Так, бач, біда: робці щоліта повикльовують все... (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 8. Купчаться хмари, звисають низько над землею (*О. Довженко*). 9. – У нас кури в клітках несуться (*О. Донченко*). 10. Мініатюрна курочка. Вилупить свої жовтенькі пухнаті перепелятка, отакусінькі, водить їх за собою й квокче (*Остап Вишня*).

III. 1. Скочила [кішка] вгору до вікна і дряпається: «Мняв... мняв... мняв» (*З казки*). 2. Гудуть машини, і дзвенять трамваї, кінчився ранок – праця настає (*Л. Дмитерко*). 3. Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй. І над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій (*Л. Костенко*). 4. День був сонячний, з хат повисипали діти, коло воріт стояли купками дівчата, і чомусь здавалося, що сьогодні неділя (*І. Багмут*). 5. Рось тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понахилялись, неначе заглядають у воду (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Розквітла липа у сліпучих звіздах (*О. Слоньовська*). 7. Тільки ... будяки, колючки стримлять, та глуха кропива купчиться (*Марко Вовчок*). 8. На Симона горобці збираються в табунці (*Народна творчість*). 9. Справа й зліва смужка лугу, на ньому густо ромашок. Трохи вище в пшениці цвітуть червоні маки, сині волошки. Над головою зо всіх боків видзвонюють жайворонки (*У. Самчук*). 10. Вже не один рік у нас заведено такий порядок: корови теляться в спеціальному приміщенні (*З газети*).

Заняття № 6

Тема: Дієвідміни дієслів

Контрольні питання:

1. Дієвідмінювання дієслів.
2. Установлення дієвідміни за основою теперішнього часу й інфінітива.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 179–182.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 272–283.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 164–169.
4. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 188–194.
7. Соколова С.С. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
8. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. – С. 356–366.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 434–439.
10. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 153.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 321, 322, 333** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Визначте дієвідміну поданих дієслів за неозначеною формою.

Жити, сидіти, лежати, бороти, нести, хотіти, гоїти, лити, стояти, іржати, спати, сохнути, червоніти, бігти, ревіти, читати, рвати, мандрувати, відкотити.

Вправа 2. Спишіть дієслова, визначте їхню дієвідміну, доберіть синоніми тієї самої дієвідміни.

Вирізнятися, виринати, вискакувати, гримати, опановувати, приголомшувати, хитати, мерзнути.

Вправа 3. Спишіть дієслова, визначте їх дієвідміну, доберіть синоніми іншої дієвідміни.

Боятися, гуркотати, гордитися, кохати, перервати, думати, загорітися, запалати.

Вправа 4. Доберіть антоніми до поданих дієслів, визначте їхню дієвідміну.

Пригадайте, нагрійте, заперечуйте, забороніть, запаліть, посилюйте, наближайтесь, відступайте, сядьте, погодьтесь, пишайтесь.

Вправа 5. Визначте тип дієвідмінювання дієслів.

I. Лити, булькотіти, полоти, мчати, боятися, вити, жати, водити, слати, ломити, клекотати, варити, нести, їсти, косити, друкувати, продавати, волочити, колихати, лишити.

II. Мити, бурмотіти, колоти, бігти, спати, жити, іржати, їздити, м’яти, кропити, гнати, сидіти, вести, дати, носити, пороти, накладати, ломити, казати, зітхати, муркотати.

III. Бити, муркотіти, молоти, стояти, зморитися, крити, ревіти, платити, клясти, ловити, закисати, чистити, везти, бути, клеїти, рахувати, ставати, косити, читати, пахнути, мріяти, стежити.

IV. Пити, цокотати, боротися, хропіти, доїти, чути, хотіти, іл котіти, графити, писати, мовчати, стерегти, доповісти, вчити, буд вати, продавати, котити, дарувати, виплести, дорожити.

Вправа 6. Від поданих дієслів утворіть форми 1 особи однини, 3 особи множини теперішнього або простого майбутнього часів. Визначте, у яких із наведених дієслів при творенні цих форм відбуваються зміни приголосних. Чи в усіх особових формах обох чисел можна спостерігати ці морфонологічні зміни?

Берегти, жити, знати, клясти, чорніти, цвісти, колихати, жати (тиснути), лазити, пекти, гуляти, ходити, тесати, постити, стати, кріпити, гнати, сипати, читати, плескати.

Звисати, лагодити, радіти, платити, аналізувати, дути, масніти, м’яти, славити, підстригати, слати, косити, біліти, допомогти, ректи, нести, вити (видавати звуки), сопіти, радіти, брести.

Садити, читати, гриміти, злягти, марити, зняти, утекти, утікати, почати, затухати, запросити, кохати, засвітити, вити (сплітати), журитися, сісти, везти, носити, хропіти, будувати.

Вести, сміятися, тямити, взяти, обчистити, доїти, бігти, тяти, терти, витирати, гуркотіти, косити, мислити, їхати, жати (зрізувати), хотіти, возити, бродити, думати, сукати.

Вправа 7. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Від поданих інфінітивів утворіть дієслова 3 особи однини теперішнього часу. Визначте в них дієвідміну.

Захряс майдан...

Захряс гарбами, возами, бідами, кіньми...

...І все це (ворушитися, дихати, курити, говорити, кричати, ланітись, мукати, мекати, іржати, ігігікати, ремиґати, позіхати, кувікати, хреститися, божитися, матюкатися, заприсягатися, пахнути, кудкудакати, квоктати, смалити) одне одного по руках, (грати) на гармонії, на скрипці, (причитувати), (пити) квас, (їсти) тараню, (лускати) насіння й (крутитися) на каруселі (*Остап Вишня*).

Заняття № 7

Тема: Дієприкметник

Контрольні питання:

1. Дієприкметник як форма змішаного дієслівно-іменного утворення.
2. Лексико-граматичні ознаки дієприкметникових форм.
3. Активні і пасивні дієприкметники, їх творення.
4. Час, вид дієприкметників. Безособові форми на -но, -то.

Опрацюйте літературу:

1. Андрусишин О. Дієприкметники в українській науково-технічній термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2011. № 709. С. 31–34.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 286–291.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 213–227.
4. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 231–239.
7. Мелащенко Ю.Б. Предикативні форми на -но, -то у лінгвістичній термінології. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2001. Вип. 4. С. 261–264.
8. Середа Ф.Я. Розмежування активних дієприкметників на *-учий/-ачий* і прикметників на *-учий/-ачий*. *Мовознавство*. 1974. № 4. С. 45–52.
9. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 408–419.
10. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 439–445.
11. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 153–156.
12. Ярошевич І. Дієприкметник і дієприслівник в українській мові: понятєво-термінологічний аспект. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 676. С. 86–89.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 326, 327, 328, 329, 330, 332, 334, 336** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Випишіть дієприкметники, з'ясуйте їх морфологічні та синтаксичні ознаки, що відрізняють їх від інших дієслівних форм.

І. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що ніколи не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва над селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу (*М. Стельмах*).

ІІ. З чого починається любов до отчого краю?.. Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще зжовтіла від суріпки, а над нею, а в ній зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко... Її ще не витіпала непогода, не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться... (*Є. Гуцало*).

ІІІ. Город біля хати. Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою. Скільки того сміху на городі – всі соняшники сміються, веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього (*Є. Гуцало*).

Вправа 2. З поданих речень випишіть дієприкметники. Визначте їх дієслівні та прикметникові ознаки, виділіть формотворчий суфікс.

1. То здобичники, здичілі в нетрях, обідрані, голодні, чигають на чумацьке добро, вичікують слушного часу (*М. Коцюбинський*). 2. Зсутуленого на сидінні, мене обплела сонливість, і я, мабуть, заснув, бо побачив себе не в себе на возі, а в небі між хмарами даленіючим вертольотом (*М. Вінграновський*). 3. Настав темний осінній вечір. Все небо було засноване хмарами (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Берези, в снігу занімілі, іній на вітах слізьми, про що ви мрієте, білі? (*В. Симоненко*). 5. Настороженим слухом вловив десь далеко на вулиці даленіючі кроки нежданого гостя (*Ю. Бедзик*). 6. Село було степове; на яру й попід горбами стояли маленькі хати-мазанки з невеличкими вікнами; коло хат стирчали хліви з високого очерету і вкриті зверху очеретом (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Минав третій день, як ми вчотирьох, – я, Манюня, Орлик і Султанчик, – тримаючись подалі від шосейних доріг, польовим путівцем тягнулися над принишклою по-осінньому, несміливою Кодимою (*М. Вінграновський*). 8. Люди тіснилися, щільно пристаючи один до одного, і формувалося одне велике тіло, гаряче, пітне, дихаюче сотнями ротів (*М. Коцюбинський*). 9. Яскравий, умитий росою, спалахує ранок в імлі, начебто раптом рукою провів чарівник по землі... (*В. Гуртовенко*). 10. Мов ударені блискавкою, ізюбри кинулись врозтіч (*Іван Багряний*).

Вправа 3. У наведених реченнях знайдіть дієприкметники та визначте їх синтаксичну роль. Обґрунтуйте.

По обидва боки Росі стояли круті горби, поперерізувані й перетяті глибокими, вузькими ярками; і долини, й гори були засипані свіжим, білим снігом, неначе лебединим пухом; небо було вкрите білим прозорим туманом; через туман лився тихий срібний світ вечірнього сонця. Надворі було тихо, мертво... На крутих горбах мріяв густий старий дубовий та грабовий ліс, вкритий інієм.

Понад Россю, в лузі стояли тихо розкидані розкішні старі дуби з рідким розкидчастим гіллям, неначе порозпинали сотні рук на всі боки. Кожна гілка була вкрита широкою, на два пальці смужкою інею. Вузлуваті сучки та гілки стриміли вгору, неначе розчепірені пальці рук, висіли вниз, як пазури на пташиних ногах (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 4. Від поданих дієслів утворіть можливі форми дієприкметників. Запишіть їх групами за спільним формотворчим суфіксом, виділіть його, поясніть уживання.

І. Крутити, сіяти, пороти, дублювати, сяяти, почервоніти, виробляти, застерегти, застерігати, випускати, випустити, посивіти, котити, викочувати, розімліти, розквітнути, копіювати, колоти, працювати, виїздити.

ІІ. Вернути, побороти, сформулювати, скопіювати, дублювати, взути, бити, зжовкнути, нависнути, виробляти, виробити, вигоїти, визріти, ходити, читати, згіркнути, залишити, перемогти, склеїти, зберігати.

ІІІ. Замкнути, помолоти, запрягти, засидіти, організувати, м'яти, жати, обмокнути, усунути, скошувати, скосити, випестити, порудіти, досліджувати, дослідити, запросити, видоїти, наповнити, нависнути, виловити.

Вправа 5. Запишіть подані сполучення слів, виправляючи помилки.

І. Вулиця ярко освічена; потім втрутився головуючий; ножки стола поломані; розбалована дитина; нігтики щоб були острижені; на вулицю вийшли маніфестуючі; проїжжа частина вулиці; повістка дня слідуюча; трамвай перегружений; один цех вже оборудований.

ІІ. Трамвай битком набитий; престарілі їздять безплатно; вибачаюсь, яка слідуюча зупинка?; покупці довольні; ведучий спеціаліст; устарівші розцінки; грузові машини відремонтіровані; працюємо по слідуючому графіку; ми дуже загружені ро□ботою; список працюючих.

ІІІ. Напишіть слідуючу об'яву; випадковий прохожий; пояснююча записка; заохочуючі заходи; получений значний економічний ефект; на вечір прийшли бувші учні; завтра в університеті день відчинених дверей; він наш ведучий учений; лікар сьогодні перегружений – прийому не буде.

IV. Ця хвороба має скритий період; принімайте жарознижуючі лікарства; у вас подавлений настрій; виступаючий звернув увагу на кілька основних питань; підлога ще не покрашена; завод, виробляючий машини; в кабінет зайшов завідуючий; побіліше обличчя; контролюючі органи; о сьомій магазин уже закритий.

Вправа 6. Перепишіть речення, замінюючи в них пасивні дієприкметники на предикативні безособові форми на *-но (-ено), -то*. Як при цьому змінюється граматична структура речення? Визначте граматичну основу речення.

І. Всередині собор був оздоблений чудовими фресками і дивовижною мозаїкою. Фрески Софійського собору цікаві і різноманітні за своїм змістом. Більшість із них, величних, монументально-казкових, присвячена релігійній тематиці. Але є й такі, що зображають свята, ігри, танки та інші розваги і навіть сцени полювання.

Так, над входом до центральної вежі добре збереглося фрескове панно, на якому відтворено циркові змагання, виступи акробатів, полювання на білку тощо. З великою старанністю виконана фрескова композиція «Скоморохи». На ній зображено стародавніх музикантів і акторів. Музичні інструменти виписані так реально, що за малюнком можна вивчати їх будову (*М. Матвійчук*).

ІІ. Реалізуючи саме ці засадничі положення у своїй поетичній діяльності, І. Франко заклав тверді підвалини лексикону української літературної мови кінця XIX – поч. XX ст. Сьогодні ще не створено умов для вичерпного висвітлення цієї проблеми: немає, зокрема, історичного словника української мови, словника мови художніх творів, публіцистичних та наукових праць поета, не розроблені методики подібних досліджень, недостатньо вивчена й описана лексика української літературної мови того періоду (*В. Ґрещук*).

ІІІ. 1. Невеличка Джерина пасіка була огороджена тином і обставлена од півночі очеретом... 2. Те, що ми знаємо, – обмежене, а те, чого ми не знаємо, – нескінченне. 3. Ставки й ріки закуті кригою, заметені снігом поля й ліси. 4. Всі вони [артилеристи] зв'язані міцною дружбою; їх і водою не розіллєш. 5. Весь Вишгородський широкий шпиль був ніби помережаний смугами розкішних зелених городів (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Вся шибка розмальована білими візерунками – це мороз її так розмалював (*В. Чанліна*). 7. Я от скільки днів дивлюсь на оцю хату вашу – і мені якось дивно. Всередині вона вибілена, ще й

розмальована по-нашому, а зокола – вигляд сибірський або поліщуцький (*Іван Багряний*). 8. Усередині хата була поділена на дві половини (*А. Кащенко*). 9. Коли ж після того почалися утиски на православну віру, і одна церква у Корсуні була примусом повернута на уніатську, а друга була віддана в аренду жидові, Цимбалюк зрозумів, що поляки напосілися на Україну, щоб примусити всіх українців стати поляками (*А. Кащенко*). 10. Неначе густим молоком облиті фруктові дерева (*О. Копиленко*).

Заняття № 8

Тема: Дієприслівник

Контрольні питання:

1. Дієприслівник як проміжний розряд між дієсловом і прислівником.
2. Творення дієприслівників.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 142–144.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 220–223.
3. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 220–227.
4. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ, 1990. 51 с.
5. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 5–11.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 239–241.
7. Скляренко В.Г. З історії акцентуації дієприслівників української мови. *Мовознавство*. 1991. № 5. С. 7–12.
8. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
9. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 419–423.
10. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 445–446.
11. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 155–156.
12. Ярошевич І. Дієприкметник і дієприслівник в українській мові: понятєво-термінологічний аспект. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 676. С. 86–89.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 340, 341, 342, 343, 344** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Відредагуйте подані речення. Поясність причину помилок, пов'язаних з уживанням дієприслівників.

1. Супроводжуючи гостей, нас приємно вразило їхнє бажання якнайбільше дізнатися про наш край. 2. Не засвоївши добре правила вживання апострофа, мені знову прийшлося звернутися до «Українського правопису». 3. Уважно прослухавши пояснення вчителя, йому не треба було докладати особливих зусиль для вивчення нового матеріалу. 4. Побувавши в фольклорній експедиції, нами було записано чимало народних пісень, прислів'їв, приказок. 5. Згадуючи своє дитинство, мені так захотілося знову побувати в ньому. 6. Послухавши передачу по радіо про В. Стуса, у мене з'явилося бажання глибше ознайомитися з його творчістю.

Вправа 2. З наведених речень випишіть дієприслівники. Визначте їх твірну основу, формотворчий суфікс, граматичні значення виду та перехідності / неперехідності, синтаксичну роль.

І. Я вразливішим став – не інакше. Не вернути безжурних років. З кожним разом, прощаючись, важче Залишати стареньких батьків (*М. Луків*). 2. Іду з вечерею до батька Себастяна, прислухаючись, як за тинами підстрибує морозець, придивляючись, як у тінях дрімливих місячних калюж заколисуються хати, вбираю в себе колядки, думками й очима добираюсь аж до тихого Дунаю, де гуляли козаки (*М. Стельмах*). 3. Настроївши свою ходу на дум притишене звучання, і ти приходь, і я прийду продовжить реквієм мовчання (*В. Крищенко*). 4. Я ненавиджу тих, що, не сіявши, жнуть, що, садів не садивши, плоди об'їдають (*М. Нагнибіда*). 5. Суворий, [віками освячений звичай]: найближчий з родини, тамуючи відчай і сльози утерши на скорбнім обличчі, «Простіть йому, люди» повторює тричі (*М. Луків*). 6. Романко зареготався зразу, почувши бажання Семенове вчитись, але, трохи подумавши, згодився (*М. Коцюбинський*). 7. А Олена все думала й думала, зітхаючи, придивлялась і до доньки, і до того, як світанок навшпиньки скрадався до вікна її оселі (*М. Стельмах*). 8. На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, причиняє двері (*Г. Тютюнник*). 9. Умій дякувати вчителеві, а вислухавши слова похвали, дякуй за науку (*В. Сухомлинський*). 10. Чіпляючись за приполи хмари, він [грім], бухикаючи, так і зависав між небом і землею (*М. Стельмах*).

Вправа 3. Складіть з поданими парами слів речення так, щоб одне дієслово виступало присудком, а дієприслівник, утворений від другого дієслова, – обставиною.

І. Розповідати, стежити; вітатися, посміхатися; бігти, відчувати; виконати, допомагати; співати, помічати; пройти, не оглянутися; писати, розмірковувати; вирішувати, зважувати; варити, враховувати; досягати, перемагати.

ІІ. Аплодувати, стояти; вирішити, думати; відчувати, відвідувати; зважати, досягати; зберігати, примножувати; увійти, зрозуміти; дивитися, зосереджуватися; працювати, втомлюватися; вирвати, розлитися; відчинити, долинути.

Вправа 4. Відредагуйте речення, з'ясувавши характер помилок. 1. Виходячи з кімнати, світло обов'язково повинно вимикатись. 2. Починаючи працювати над дослідженням, у мене була впевненість щодо швидкого його завершення. 3. Знайомлячись з експозицією виставки, у нас виникло чимало запитань. 4. Відпочиваючи на морі, мені все надзвичайно сподобалось. 5. У дітей часто псується зір, сидячи близько від телевізора. 6. Було розглянено чимало варіантів вирішення проблеми, обговорюючи її разом з друзями. 7. Починаючи грати на фортепіано, у неї завжди з'являється гарний настрій. 8. Закінчивши виснажливий робочий день, їй стало набагато краще.

Вправа 5. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники, враховуючи граматичне значення виду. Чому від одного дієслова можливо утворити тільки один дієприслівник?

І. Спостерігати, спостерегти, підводитися, підвестися, виганяти, вигнати, лежати, прилягти, відкладати, відкласти, вишукувати, знайти, зачерпувати, зачерпнути, допомагати, допомогти, випекти, випікати.

ІІ. Приходити, прийти, ганяти, пригнати, зберігати, зберегти, виконувати, виконати, розпочинати, розпочати, підходити, підійти, стомлюватися, стомитися, лишати, залишити, сидіти, сісти, стояти, стати.

Вправа 6. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Поясніть наявність відокремлення чи невідокремлення одиничних дієприслівників.

1. Світає! То ранку чистого пробивсь крізь хмари листу усміх дивний і нас стріваючи вітає (*Олександр Олесь*). 2. То він змагаючись поети, з вами, Ще б кращий дар поклав мені до ніг (*В. Шекспір*). 3. Погана звістка біжить, а хороша плентається прихрамуючи (*Д. Мільтон*). 4. Наше знайомство було незвичайне, і я його повік не забуду. Середнього зросту, в темному вбранні елегантна жінка посміхаючись подала руку: – Оленою Телігою називаюсь (*М. Ситник*). 5. Вона сиділа замисливши (*Ю. Яновський*). 6. Прокіп лаючись пішов сінокосом (*Г. Тютюнник*). 7. Задрімала й Манюня. Вона завжди дрімала стоячи (*М. Вінграновський*). 8. Наївшись куличок полетів до траси, котру обступили віковічні липи. Я за ним (*Л. Первомайський*). 9. Юля стояла під вербами по коліна в траві і злякано озиралася навколо, чи не повзе до неї звиваючись гадюка. Вона була у м'яких, червоної шкіри, поношених уже черевичках на низькому каблуці і без панчіх, що їх поспішаючи забула взяти і тепер каялась... (*Г. Тютюнник*).

Вправа 7. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть.

1. І тихий туман пригорнувши до себе вечеряє поле піснями з долин. Над селами й полем вечеряє небо вмокаючи в ріки хлібини хмарин (*М. Вінграновський*). 2. В зелених гірляндах вийшла з темряви на галявину мов на танок вирядившись білокора, молода берізка, вся зашарівшись у заграві (*С. Васильченко*). 3. Він ішов немов нічого не бачачи і ні про що не дбаючи (*І. Франко*). 4. Іди не знаючи про спокій і согрішивши не гріши (*М. Рильський*). 5. Мов води подавши ключовиці з польової тихої криниці все на душу виливав мені дядько мій в одвічній сивині (*А. Малишко*). 6. Вітер лютий налетів з розгону і втомившись під дверима ліг (*М. Шеремет*). 7. Вони говорили то тихо й поволі ніби нехотя утомившись то розстрілювали один одного в упор шаленими ураганами словесного вогню (*О. Довженко*). 8. Навіщо марно язиками батожити величаючись і нахвалюючись? (*Є. Гуцало*). 9. Листя боязко тремтить, хоче втриматись на гіллі і не втримавшись летить (*Олександр Олесь*). 10. Отак себе міняючи і шпетячи немов шукаючи з-під дохлого коня підкову розпікав сам себе (*Є. Гуцало*).

Заняття № 9–10

Тема: Прислівник

Контрольні питання:

1. Визначення прислівника, його граматична своєрідність.
2. Групи прислівників за значенням. Ступені порівняння при□слівників.
3. Емоційно забарвлені прислівники.
4. Способи творення прислівників, співвідносність з іншими частинами мови.
5. Явище адвербіалізації.

Опрацюйте літературу:

1. Андерш Й.Ф. Особливості адвербіалізації іменників. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 3–6.

2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С.243–273.
3. Висоцький А.В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 298–327.
5. Городенська К.Г. Власне-прислівникова й транспозиційна сфера ступеньованих прислівників з первинною якісно-означальною семантикою. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 41–43.
6. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 227–250.
7. Довгая Т.М. Адвербиализация в современном украинском литературном языке: автореф. дис. канд. филолог. наук. Ужгород, 1974. 18 с
8. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 241–246.
9. Розумик Т.М. До проблеми дериватологічної систематизації прислівника. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 4. Ужгород, 2001. С. 454–456.
10. Соколова С.В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 430–474.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 446–455.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С.529–530.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 346, 347, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Прочитайте словосполучення, виділіть у них прислівники. Визначте, у яких словосполученнях прислівник позначає ознаку дії, в яких – ознаку предмета, а в яких – ознаку ознаки. Поясніть, від чого це залежить. Чи має прислівник певні граматичні ознаки? Дайте визначення прислівника.

Співати натхненно, вирушивши додому, прийти вчасно, подивитися вгору, повторюючи втретє, плавання кролем, галушки по-полтавськи, шлях уперед, Івано-Франківськ сьогодні, зроблений нашвидкуруч, мало вивчений, набагато кращий, надзвичайно веселий, трохи темно, дуже оригінально, абсолютно неможливо.

Вправа 2. Прочитайте словосполучення і знайдіть у них прислівники. Поясніть, як ви відмежували їх від інших частин мови.

Веселе дозвілля – весело відпочивати, багато книг – багато вдягнений, мало клопотів – мало писати, гаряче повітря – надворі гаряче, добре ставлення – добре потанцювати, приготовлено нашвидку – на швидку їзду, вивчити напам'ять – покладатися на пам’ять, зроблю потому – по тому березі.

Вправа 3. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення з прислівниками, визначте головне і залежне слово в ньому. Визначте, яким видом зв'язку поєднується прислівник з іншими словами у словосполученні. Охарактеризуйте синтаксичну роль кожного прислівника в реченнях.

1. Чіпка вийшов посеред двору і почав обдивлятися. Кругом пусто й глухо! 2. У той час Наталя внесла шумучий самовар. Іван Микитович глянув на неї: нічого не видно, нічого не написано, сумна трохи, та й годі. 3. Село ще не скрізь спало. Де-де блищало по хатах світло, хоч і тихо було: людського гомону не чутно, доносилось тільки глухе валування собак. 4. Отак оселився Лейба у Красноярці та незабаром і шинок завів. 5. Там можна і купити, і продати... Людей там іноді більше, ніж у церкві під свято. Та й Лейба жид зручний, і його Сурка не горда – скупенька трошки: вже що не процінує, то ні!.. 6. – Я вам, пане, так скажу: може, ви й правду кажете, – трохи згодом одказав він. – Тільки ж це для мене обида... 7. У Гальки добре пом'янули давнє. Грицько й додому не вернувся, переночував у шинку (*З творів Панаса Мирного*). 8. Та вони обидві помилилися: і сусідка праворуч, і сусідка ліворуч (*О. Іваненко*). 9. Місце для ночівлі було дуже зручне. Ліворуч і праворуч сопка обривала стрімкими уступами, і в кількох кроках росло дерево, на яке мож було під час небезпеки вилізти (*О. Донченко*). 10. Плавання кролем давалося спортсменові найважче (*З газети*). 11. Удвох із своїм провідником юнак ішов ледве помітною стежкою, яка звивалася вгору (*О. Донченко*). 12. Та радий, страшенно радий, що то не привид був, а сорочка. 13. І я сміюся, регочу разом з ними. Але сам відчуваю, що надто голосно, надто вже сильно регочу. І вони мені не вірять (*В. Нестайко*). Вправа 4. Доберіть до наведених прислівників якомога більше синонімів та антонімів. У разі виникнення труднощів скористайтеся відповідними словниками. Придумайте по одному реченню із прислівниками-синонімами та прислівниками-антонімами. Близько, внизу, добре, повільно, удосвіта.

Вправа 5. З прислівниками *ніколи, ніде, нівідкіль, нікуди*, змінюючи в них наголос, складіть по два речення. Поясніть зміни значень, пов'язаних зі зміною наголосу.

Вправа 6. Прочитайте уривок із роману Н. Сняданко «Чебрець в молоці». Знайдіть у ньому прислівники й визначте їх синтаксичну роль.

Зараз, коли я вже зовсім доросла, а мами так давно немає, нечисленні епізоди з дитинства, у яких я пам'ятаю її, набули особливої цінності. Я не дозволяю собі перебирати їх у пам'яті занадто часто, аби ці спогади зовсім не втратили правдоподібності, але щоразу, перебираючи їх у пам'яті, не можу протистояти спокусі ідеалізації, видозмінювання дійсного до бажаного.

Скажімо, читання вголос. Я дуже любила, щоб мені читали вголос, і могла годинами слухати книгу, яку давно знала напам'ять. Я знала напам'ять більшість своїх дитячих книг і дуже шкодую тепер, що це далеко не завжди були ті дитячі книги, які б мені тепер хотілося знати напам'ять, або навіть не так – що далеко не всі книги, які мені б хотілося знати напам'ять, були тоді мені доступними. [...]

Мама рідко знаходила час, аби почитати мені перед сном. Вечорами у неї переважно були заняття у танцкласі або ж вони ходили десь із батьком. Це не надто пасувало до образу ідеальної матері, тож я часто дозволяла собі замінити у спогадах бабцю, яка щовечора читала мені вголос, на маму, яка робила це лише зрідка. Хоча я точно пам'ятаю, що саме мама вперше прочитала мені про Пеппі Довгу Панчоху, і відтоді ця книжка стала моєю улюбленою попри те, що Пеппі, а точніше, її надмірна дорослість, більше заважала, ніж допомагала мені в житті. Я відчувала сором, потай міряючи перед дзеркалом мамині мешти на високих обцасах, бо, хоча цим і займались усі без винятку мої однолітки, Пеппі такого ніколи б не зробила, це я знала напевно.

Не погодилася б Пеппі й на спроби дорослих перевчити її ліворукість. Не знаю, чому бабця вирішила перевчити мене, послухавшись порад Галини Степанівни, моєї першої вчительки, яка ніколи не була для бабці надто великим авторитетом. Тим більше, що

перевчити мене так і не вдалося. Це був один із небагатьох випадків у моєму вихованні, коли бабця вирішила проявити суворість. Її можна було зрозуміти, адже я вперто продовжувала робити все лівою, як мені було зручніше, і це, напев□но, дратувало. Бабця суворо стежила за тим, щоб я тримала ложку в правій руці, а разом із виделкою завжди давала мені ножа.

Вправа 7. Прочитайте уривки, визначте, з якого твору Ліни Костенко їх узято. Випишіть прислівники у дві колонки: а) займенникові (неповнозначні); б) незайменникові (повнозначні).

* * *

Он там сидить та бідна Чураїха. Чи на суді була вони коли? Проз їхній двір тоді я саме їхав, коли Грицька на цвинтар повезли.

Чи рвала мати так на собі коси, як задзвонили по його душі? Та він же їй як рідний син і досі, у них і виріс там на шпориші.

Вона ж свою дитину годувала та вже й сусідську бавила, чужу. Бобренчиха ж тим часом воювала – за курку, за телицю, за межу.

Все ніколи. То в них і повелося: сьогодні ситий, бо учора їв. То те дитя й на ноги зіп'ялося, і розуму дійшло у Чураїв.

Коли ж у Гриця вибилось павусся і Чураївна стала на порі, то полюбилась хлопцеві Маруся, – могли б лише радіти матері.

* * *

...А вже світає. Сумно, сумно, сумно благословляється на світ. Десь коні ржуть і глухо грають сурми. Полтавський полк виходить у похід.

Десь грають сурми. В добрий час їм грати. В литаври б'ють, так само як колись. Душа рвонулась – і застряла в ґратах, прозорі руки з ґратами сплелись.

Далекий гомін сповнює в'язницю. Десь вітер гонить куряву руду. Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю, що я тебе в похід не проведу! (*Ліна Костенко*).

Вправа 8. Перепишіть наведені прислівники, розподіливши їх на дві групи: а) займенникові; б) незайменникові.

Сьогодні, по-моєму, звідки, вправно, надзвичайно, кудись, хтозна-де, зелено, вгорі, тут, там, направо, куди, всюди, надзвичайно, галопом, коли, чомусь, назустріч, туди, жартома, по-перше, по-вашому, низько, верхи, як, де-небудь, завжди, інколи, учора, нізвідки, спочатку, мовчки, додому, поряд, казна-звідки.

Вправа 9. Прочитайте текст, визначте його головну думку. Випишіть прислівники, поділивши їх на групи та підгрупи за значенням: 1) означальні (якісно-означальні, порівняльно-уподібнювальні, способу дії, міри і ступеня); 2) обставинні (місця, часу, причини, мети); 3) предикативні, модальні. Прислівники якої підгрупи утворюють ступені порівняння? Проаналізуйте ступінь і форму порівняння, а також особливості творення прислівників.

Доповніть своїми прикладами ті підгрупи прислівників, яких не виявлено в тексті.

...Існування мови, а відтак і мов, є швидше за все тимчасовим, немає потреби задовго розводитися тут про те, що мови, як і людські особи, їх носії, мають здатність народжуватись і помирати – з усіма, в одних випадках виразніше, в інших – притлумленіше виявленими проміжними стадіями: становленням, розквітом, занепадом й усім подальшим. Зрештою, існування мови як засобу – назовімо його засобом спілкування – так само, вочевидь, є тимчасовим, що дає підстави одному з моїх українських колег-письменників уже сьогодні стверджувати, ніби існування мови є рудиментарним. Але я не став би заходити аж так далеко, лишаючись у колі проблем, по'язаних не з мовою загалом, а з її конкретними проявами – мовами.

Так-от – я починав про їхню тимчасовість. Літературні тексти будь-якою мовою народжуються передусім як бунт проти цієї тимчасовості. Цю внутрішню спонуку до

писання не завжди усвідомлюють навіть ті, хто пишуть. Але це так і тільки так: кожне з явищ літературного творення є проявом боротьби мови за себе саму, її найчастіше розпачливим самозахистом. Отже, літературні тексти є для кожної мови можливістю максимально подовжити своє існування. Під цим оглядом письменники є своєрідними знаряддями, крізь які промовляє цей розпач тимчасовості, але якщо таке судження видається вам занадто метафізичним, то назовімо їх просто виконавцями, чи – ліпше сказати – агентами.

Можна при цьому довго і зосереджено добирати другу частину метафори, ґенітивну – агентами чого? Хтось найпатетичніший скаже, що агентами вічності. Але що можемо ми знати про вічність, крім того, що від неї віє нелюдським холодом? Хтось, набагато стриманіший у почуттях і висловах, скаже, що агентами тяглості. Але навряд чи можна уявляти собі розвиток мови та поруч із нею літератури як таку собі охайно і струнко розгорнуту в часі послідовні Хтось іще може сказати – агентами тривкості. Але то буде лиш гіркий жарт: про яку тривкість може йти мова, коли будівельний матеріал для всієї з дозволу сказати споруди є найефемернішим з можливих – це всього тільки слова, слова, слова?

Я назвав би письменників агентами універсальної реанімаційної служби. Їхня робота має в собі багато ознак маніпуляції, штучності, метушливого стимулювання ззовні, панічної боротьби за кожен видих і кожен вдих. Силою лише їм притаманного способу реалізувати себе винятково через конкретні слова конкретної мов вони – чи не мимоволі, хотів би я спитати? – дають цій мові шану проіснувати дещо довше. І передусім це стосується мов, які десятиліттями, коли не століттями, балансують між існуванням і зникненням. Як-от, мова українська (*Ю. Андрухович*).

Вправа 10. Визначте, до якої групи та підгрупи за значенням належить прислівник і яким членом речення виступає. Простежте, у чому полягає взаємоз'язок синтаксичної ролі прислівника та його належності до певного семантичного розряду.

1. Як же любо, як же мило в ріднім краю жити, Рідним словом, в рідних піснях Господа хвалити! (*Д. Третяк*). 2. Це справді зле, що покохав занадто, заміцно, зарозтратно (*Б.-І. Антонич*). 3. Так ми удвох з Зайцем випили добре та й справу зробили (*Панас Мирний*). 4. Надворі негода, дощ, а в хаті в учителя тепло й привітно (*А. Тесленко*). 5. В нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови (*М. Рильський*). 6. Невеселе таке було життя Наталі, часом і сльози брали, і зло велике проймало, та нічого не вдіє (*Панас Мирний*). 7. Кохай мене звичайно й просто... (*Б.-І. Антонич*). 8. Йонові було досадно (М. Коцюбинський). 9. Як же засвистів він по-солов'їному, так листя з дерев і посипалось, а ті богатирі, що були у князя, так і попадали на землю. А як заревів по-звірячому, то ті богатирі рачки тікали куди попало (*З казки*). 10. В учителя й справді гарно було (*А. Тесленко*). 11. Він [мул] тяг сани, хоч на них сідало десятеро, і тяг з упертістю..., щоб тільки зробити наперекір, на зло (*І. Багмут*). 12. Це було торік, восени, у вересні, якраз після «робінзонської» історії. Несподівано до нас у село приїхали археологи (*В. Нестайко*). 13. Первісні люди... прийшли сюди, найвірогідніше, з Африки (*Г. Півторак*). 14. Але найважче було лягати на землю (*З. Тулуб*). 15. Навіть тоді, коли розум переконує нас у тому, що мусимо заподіяти собі смерть, що пора покласти всьому край, то не треба стрімголов, наче в нестямі, кидатися в обійми смерті (*Сенека*). 16. Потрібно вибрати якусь одну зразкову людину й постійно її мати перед очима, щоб жити так, начебто та людина бачила наше життя, все робити саме так, начеб вона спостерігала за кожним нашим учинком (*Епікур*).

Вправа 11. Подані слова уведіть у речення так, щоб вони були предикативними прислівниками. Поясніть, яке значення виражають такі прислівники (стан природи, фізичний або психічний стан особи, потребу, відсутність) і яку синтаксичну роль у реченні виконують?

Соромно, хмарно, слід, нема, варто, жаль, вітряно, ніколи.

Вправа 12. Наведіть приклади модальних прислівників зі значенням: а) констатації, упевненості, достовірності; б) суб'єктивної оцінки мовцем [або його співучасником кого-, чого-небудь]; в) невпевненості, припущення, можливості; г) вказівки на логічне впорядкування мовлення, виділення основної думки, висновку або результату. По одному прислівнику з кожної групи введіть у речення. Яку синтаксичну роль виконують модальні прислівники в реченні?

Вправа 13. Подані прислівники введіть у різні речення так, щоб вони належали до різних семантичних груп. Прокоментуйте семантичні та синтаксичні особливості прислівника в кожному реченні.

Зразок. В кімнаті **приємно** пахне свіжими пасками (*З. Тулуб*) (Прислівник має значення способу дії, пояснює дієслово). – В гості я до неї ходитиму, бо в неї досить цікаво і **приємно** (Леся Українка) (Прислівник має предикативне значення, виступає в ролі головного члена односкладного безособового речення).

Весело, цікаво, по-моєму, очевидно, шкода.

Вправа 14. Запишіть (самостійно або за допомогою фразеологічного словника) стійкі сполучення слів із прислівниками різних семантичних розрядів. Випишіть із фразеологізмів словосполучення з прислівниками, прислівники охарактеризуйте за зразком.

Зразок. Справжній козак **ззаду** не нападає. – Не нападає (звідки?) ззаду (обставинний місця).

Вправа 15. Подані фразеологізми замініть прислівниками. Визначте, до якого розряду за значенням належить кожен із прислівників.

Зразок. Як кіт наплакав – мало.

1. Хоч голки збирай. 2. Хоч мак сій. 3. Хоч в око стрель. 4. Жити душа в душу. 5. Ні за цапову душу. 6. Вискочити як Пилип з конопель. 7. Хоч греблю гати. 8. Кури не клюють. 9. Одна нога тут, друга там. 10. Жити як у Бога за пазухою. 11. Куди ворон і кісток не заносить. 12. Рукою дістати. 13. Ні пришити ні прилатати. 14. Як на долоні. 15. Як у тумані. 16. Як раз плюнути. 17. Не в своїй тарілці. 18. Як гриби після дощу. 19. Як корова язиком злизала.

Вправа 16. Від поданих прикметників утворіть прислівники із суфіксами **-о, -е**. Запишіть прислівники в усіх можливих формах вищого і найвищого ступенів. Зробіть висновок про те, які прислівники утворюють ступені порівняння, які форми ступенів порівняння існують в українській мові і як вони утворюються.

Близький, блискучий, високий, гарячий, детальний, дешевий, дипломатичний, добрий, довгий, злий, малий, низький, нетерплячий, рішучий, швидкий.

Вправа 17. Утворіть усі можливі форми вищого та найвищого ступенів. Проаналізуйте, яких змін зазнає граматична основа прислівників при утворенні ступенів порівняння.

Акуратно, багато, вузько, глибоко, далеко, дорого, коротко, легко, мало, охайно, погано, різко, тихо.

Вправа 18. Прочитайте речення. Випишіть прислівники, що утворюють ступені порівняння. Визначте синтетичні та аналітичні форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Проаналізуйте, як вони утворені.

1. Що вище піднімалися, то видніше ставало навкруги (О. Гончар). 2. На самому початку перебування в готелі йому [Саронові] практично не вдавалося позбутися страху, що години почнуть спливати все повільніше... (*Н. Сняданко*). 3. Увечері найдужче діє земне тяжіння – і тому космонавти залишають землю вдосвіта, коли планета ще сонна

(*В. Яворівський*). 4. Мовби вгадавши, як радісно слухають його [жайворонка] внизу Данько та Наталка, залився ще заповзятіше, ще дзвінкіше (*О. Гончар*). 5. – Довго, – витерла рукавом з чола краплини дощу і поту, більш приязно подивилась на парубка (*М. Стельмах*). 6. Хай величава мисль безмежжя сфер розоре, аби спокійніше було у небі зорям і зоряніше – людям на землі (*Г. Коваль*). 7. І сам він [отаман] якось опустився... Вислухував мовчки такі речі, такі слова, за одного з котрих давніше ремені би зі шкіри краяв (*Г. Хоткевич*). 8. Нечипір вдивлявся в обличчя жінки, силкуючись побачити молоду Дарину, ту, що сміялась найголосніше і співала найдзвінкіше (*М. Зарудний*). 9. Людмила здивована вкрай. Віктор іще більш нетерпляче: – Одягайсь, кажу. Мерщій! (*А. Головко*). 10. Пшеницю в полі справді усі намагалися зібрати якнайшвидше (*О. Іваненко*). 11. Читаєш – і хочеться робити позначки, цитувати, розповідати іншим, обговорювати. Бо все, про що він [Стасюк] пише, вже не просто близьке: воно ближче за будь-яку близькість (*Ю. Андрухович*).

Вправа 19. Серед наведених форм ступенів порівняння прислівників знайдіть неправильно утворені. Виправте помилки і поясніть їх. Прокоментуйте утворення простих (синтетичних) і складених (аналітичних) форм ступенів порівняння прислівників.

Приємніше, більш сухіше, найзеленіше, найменш вдаліше, найбільш промовисто, саме краще, менш привабливо, менш страшніше, найдужче, якнайвище, найбільш мінливіше, найдорожче, веселіше, щонайменше, більш рівно.

Вправа 20. Перепишіть речення, розкривши дужки й поставивши прислівники у простій формі вищого ступеня порівняння.

1. Хіба не бачите, що небо голубіє, Що сонце ранками всміхається (ніжно), Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє, І (легко) дихає, і дивиться (ясно) (*Олександр Олесь*). 2. І я захочу довго жити. Ще (довго) – бути молодою (*Леся Українка*). 3. А над морем підводиться все (високо) і (високо), повільно, ніби важко йому підводитися, велике золотаве сонце (*О. Іваненко*). 4. Якось (весело) стає навіть од згадки, як під тобою гуде і посвистує лід; ну, а як опісля, коли дубиляєш додому, гудуть ноги, – (добре) не згадувати (*М. Стельмах*). 5. Все (низько) і (низько) схиля повінчана зрілість гілля – надіється на поліття, виспівує пісню сад (*М. Ткач*). 6. Наші футболісти провели матч (упевнено), ніж англійські суперники (*З газети*). 7. Ніколи (рано) вона не відчувала такого сильного бажання підкоритися чиїйсь волі (*Н. Сняданко*). 8. (Добре), а головне – (плідно), (корисно) для справи, було б не втрачати відчуття реальності й міри (*В. Пасько*). 9. І (світло) стає серед насупленого лісу, (яскраво) синіє вгорі небо, якось (ніжно) й (задумливо) хитаються тонкі коси на нашій березі (*Ю. Збанацький*).

Вправа 21. Перепишіть речення, розкривши дужки й поставивши прислівники у простій формі найвищого ступеня порівняння.

1. Може, через те, що Христині (багато) у світі хотілося мати крила, вона й по землі не ходила, а наче літала (*М. Стельмах*). 2. Ні, пуща ся мене (мало) лякає, хоча й вона чимало силу нищить (*Леся Українка*). 3. Кожному народові у своїй власній одежі (вільно), (зручно) поводитись: то що й казати про мову? (*М. Старицький*). 4. (Довго) Артемко тримався... (*А. Головко*). 5. Доля звичайно тих (високо) підносить, кого думає (низько) зіпхнути (*І. Франко*). 6. «Земля (добре) пахне восени», – говорив сам до себе Тимофій (*М. Стельмах*). 7. Я – найменший, то мені (мало) і попадало (*Г. Тютюнник*). 8. У документах про відкриття університету (часто) писалося, що він мусить бути життєдайним науковим джерелом, з якого люди мають черпати зрілість духовну, різні цноти й ерудицію (*Г. Нудьга*). 9. Власне «Листи до Луцілія» (поряд із твором Марка Аврелія «До себе самого» та славетними «Сповідями» Августина Блаженного) – найбільш відомі, (часто) перечитувані серед усього, що писали давні філософи; саме «Листам» Сенека завдячує своїм безсмертям (*А. Содомора*).

Вправа 22. Запишіть із пам'яті або випишіть зі збірників чи фразеологічних словників п'ять прислів'їв із прислівниками вищого й найвищого ступенів порівняння. Поясніть орфограми в суфіксах прислівників.

Зразок. Краще гірка правда, ніж солодка брехня.

На одну з тем записаних прислів'їв напишіть твір-роздум.

Вправа 23. Подані прислівники розподіліть на дві групи: а) прислівники, вжиті у формі вищого та найвищого ступенів порівняння; б) прислівники зі значенням безвідносної міри ознаки.

Вітряніше, холоднувато, менш хмарно, заважко, тихше, найбільш приємно, пречудово, якнайвище, щонайпростіше, страшенно, більш страшно, менше, найменше, замало, менш сухо, сухувато, глибше, найбільш глибоко, глибоченно.

Вправа 24. Прочитайте тексти. Випишіть прислівники, розподіливши їх (з погляду синхронії) на дві групи: а) первинні прислівники; б) вторинні прислівники. Визначте, яким способом утворені похідні прислівники. Поясніть орфограми в прислівниках.

І. Востаннє по-літньому осінньо. Вітру нема зовсім, так що аж страшно, чи буде чим вдихнути наступної миті. Сонце пече, бо до нього тут справді близько. Навколо дуже яскраво – видно все до найменшої подряпинки, найменшої недоречності. В таку погоду я завжди відчувала себе безпорадною. Мені здавалось, що скрізь страшенно брудно і неприбрано, речі лежать не на своїх місцях і самі речі потворні, непотрібні, зайві. Перше бажання – кинутись прибирати, друге – втекти звідси, бо прибрати тут уже неможливо, третє – лягти і не встати. Я лежу і дихаю. Осінь надходить непомітно, з підступом. Ще вчора було зелено і радісно, сьогодні – зелено, але сумно. Мені не залишається нічого іншого, як тужити (*Т. Малярчук*).

ІІ. У кутку церковної огорожі затишно-затишно, наче під боком у мами (хоча ні в Сашка, ні в Льоні давно вже немає їх мам). Звідусіль, од усього світу загороджено їх: ззаду товстим та високим муром, а спереду густими, непролазними кущами бузку. Вгорі латкою палає жовтогаряче небо вечора. По ньому стрілами ганяють ластівки. Часом на латку напливає мерехтлива зграя голубів, купка метеликів, і всі вони, – і білі, й сірі, й жовті, – всі радісно горять сонцем. За муром загорожі гуркотять бендюги, цокотять копита, дзеленчать трамваї. А тут, у куточку під кущами, тільки червонявий холодок, сумний-сумний затишок та солодкий, густий і дух бузку, молодої трави й прілого торішнього листу. Тут раз у раз сходяться Льоня та Сашко (Тут уже ніякий біс не підглядить їх). Та сьогодні невеселі їхні сходини. Не лежать вони на травиці, покушуючи соковиті стебла її, не вишукують серед зірок бузкового цвіту, не пускають диму цигарок по стіні (щоб не йшов із кущів, як із димаря). Не до того сьогодні. Стоять вони у самому кутку й тривожними, непевними очима дивляться один на одного (*В. Винниченко*).

Вправа 25. Визначте, яким способом і за допомогою яких словотворчих засобів утворені прислівники.

Пречудово, безтурботно, недбало, сумненько, вгору, невдало, спочатку, по-перше, двічі, по-київськи, галопом, натроє, куди-небудь, тишком-нишком, пліч-о-пліч, натщесерце, сором, позавчора, ліворуч, безцеремонно, далеко-далеко, ніколи, гордо, силоміць, засвітла, відколи, хвилююче, по-студентському, запанібрата, вночі, десь, непогано, більш-менш, віч-на-віч, уважнесенько, лежачи, надвоє, ось-ось, тричі, утричі, рішуче.

Вправа 26. Розподіліть прислівники за морфологічними типами: а) прислівники, утворені від прикметників; б) прислівники, утворені від іменників; в) прислівники, утворені від займенників; г) прислівники, утворені від числівників; ґ) прислівники, утворені від дієслів; д) прислівники, утворені від прислівників; е) прислівники, утворені від словосполучень. У складних випадках використайте етимологічний словник.

Азартно, байдуже, босоніж, будь-як, верхи, вповні, внизу, внічию, вщент, гаряче, голіруч, гуртом, двічі, деінде, десь-то, докупи, донизу, досхочу, досуха, звисока, звідсіля, зовсім, зокрема, коли-не-коли, ледве-ледве, лежма, ліньки, мовчки, набіло, навкруги, навперебій, навприсядки, навшпиньки, надовго, назустріч, начетверо, непослідовно, ніде, очевидячки, повсюди, по-дідівськи, позаторік, по-нашому, поночі, послідовно, потім, по-третє, праворуч, рано-вранці, рачки, сидьма, скоса, слідом, спересердя, сповна, сьогодні, там, торік, утрьох, удвоє, хтозна-звідки, щоденно, щоразу, щохвилини.

Вправа 27. Запишіть якомога більше спільнокореневих прислівників.
Зразок. Вручну, зручно, голіруч, ліворуч, обіруч, праворуч.
Розберіть їх за будовою, поясніть спосіб творення.

Вправа 28. Утворіть від наведених прислівників пестливі форми і введіть ці словоформи в самостійно придумані речення.

Багато, далеко, дотемна, звисока, змалку, недалеко, потуж□но, спокійно, спросоння, трохи.

Заняття № 11

Тема: Прийменник

Контрольні питання:

1. Прийменники, їх семантика й уживання.
2. Розряди прийменників за значенням і структурою.
3. Типи похідних прийменників.

Опрацюйте літературу:

1. Балабан Г.С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук. Київ, 2007. 260 с.
2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 276–279.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 328–346.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 260–273.
5. Загнітко А.П. Українські прийменники: Синхронія і діахронія: пробний зошит / за ред. проф. А.П. Загнітка. Донецьк: ДонНУ, 2003. 162 с.
6. Загнітко А.П., Данилюк І.Г., Ситар Г.В. Українські прийменники: інвентар і структура. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 12. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 41–47.
   Загнітко А.П. Словник українських прийменників / А.П. Загнітко та ін. Донецьк, 2007. 416 с.
7. Загнітко А., Загнітко Н. Синтагматика прийменників зі значенням мети. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 132–143.
8. Кучеренко І.К. Лексичне значення прийменника. *Мовознавство*. 1973. № 3. С. 12–23.
9. Кущ Н. Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 14. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 90–95.

10. *Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 246–251.
11. Мовчун Л. Значеннєві межі варіювання прийменника-префікса в(у). *Дивослово*. 1999. № 4. С. 6–8.
12. *Сучасна українська літературна мова: морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 246–263.
13. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 474–501.
14. Татьянченко Н.Ф. Особливості системи прийменників української мови. *Мова і культура*. Київ, 2000. Вип. 2. С. 416–419.
15. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 523–524.
16. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів / А.П. Загнітко, К.М. Виноградова, І.Г. Данилюк, Н.Г. Загніткота ін. Донецьк: Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 209 с.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 358, 360, 361, 362, 364, 365, 366** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Випишіть із тексту прийменники та іменники (займенники), з якими вони поєднуються.

Легко, мов лебеді, пливуть по морю руські лодії. На одній із них біля щогли тоненька жіноча, ще майже дитяча постать, яку так незвично бачити поміж кремезних, обвішаних зброєю чоловіків з обвітреними обличчями. Це – Анна, донька князя Всеволода, онука Ярослава Мудрого. Батько поклав на неї важливу місію – бути найголовнішою особою в посольстві стольного Києва до візантійського імператора. Анна Всеволодівна нічим не поступиться бородатим мужам (воєводам чи бояринам), своїм славетним тіткам, що повиходили заміж у чужі землі і стали там особами доволі знаменитими.

Окрім усяких державних справ, про які князівна Анна вестиме переговори з візантійським двором, має вона ще одну місію – привезти на Русь нового митрополита, який оселиться в Києві і сіятиме серед русинів Христове слово. Донька Всеволода успішно виконала посольську місію і повернулася додому. Разом з нею приїхав і митрополит Іоанн.

Щоправда, він трохи розчарував її, оскільки виявився не дуже обізнаним у книгах. Анна чекала набагато більшого від святого отця, маючи надію привезти на Русь людину, якій там не буде рівних у всіх науках.

Відомо, що Анну Всеволодівну збиралися видати заміж за сина візантійського царенка. Через якісь загадкові обставини Костянтина було несподівано пострижено в монахи. Анна Всеволодівна лишилася незаміжньою на все життя. Її доля після посольської місії до Візантії нерозривно поєдналася з монастирями. В багатьох літописах зустрічаємо згадки про неї під іменем Янки. Вона заснувала відомий Андріївський монастир у Києві; там же завдяки її зусиллям з'явилася перша в історії Русі школа для дівчаток.

Янка навчала своїх учениць не тільки читання й писання, а і співу, всяких ремесел. Важливе місце в її школі відводилося моральному вихованню дівчаток згідно з тодішніми уявленнями про ідеал жінки. Як відомо, на Русі в них високо цінувалася справжня набожність, поміркованість бажань і, звичайно, стриманість.

Багатьма славними й добрими справами вписала своє ім'я в нашу історію Анна Всеволодівна, видатна донька тогочасної Русі. А тому й світиться нам із далекого минулого її ім'я символом, справді наповненим важливими для людності землі Руської справами. Воно

не загубилося поміж імен великих князів, знаменитих подвигами в ім'я рідного краю (*М. Слабошпицький*).

Вправа 2. Випишіть з-поміж указаних слів прийменники. Визначте частиномовну належність інших слів.

І. Без, коло, та, за, крізь, що, попереду, немов, під, ну, перед, край, би, з-поміж, задля, згідно з, або, щодо, то, але.

ІІ. Від, зате, між, кінець, до, не, над, чи, окрім, ой, з-посеред, якраз, ради, хіба, позаду, доки, кругом, побіля, відповідно до, атож.

Вправа 3. Наведені слова запишіть у дві колонки: а) непохідні прийменники; б) похідні прийменники.

І. Без, близько, за рахунок, з-попід, задля, на випадок, біля, довкола, з-перед, заради, від, насеред, на користь, для, кругом, з, з-поза, між, ліворуч, під час.

ІІ. До, навкруги, на кшталт, у (в), з-між, навпроти, у сфері, крізь, в умовах, назад, над, збоку, з-під, наприкінці, близько від, про, недалеко, з-понад, зсередини, виходячи з.

ІІІ. Під, в силу, осторонь, з-за, понад, у ході, на, попереду, по, відповідно до, посередині, з-посеред, при, вслід, поза, поміж, над, всупереч, з-поміж, убік від.

IV. К (ік), у дусі, наприкінці, з-за, у відповідь на, посеред, стосовно, поверх, в рамках, з-поза, проміж, крім за, просто, із-поміж, перед, щодо, поверх, о (об), серед, через посередництво.

Вправа 4. Наведені слова уведіть у речення так, щоб вони виступали різними частинами мови: а) іменниками / прийменниками; б) прислівниками / прийменниками.

Край, спереду, коло, наперекір, навперейми.

Кінець, збоку, шляхом, навпроти, напередодні.

Кругом, назустріч, протягом, навздогін, спіднизу.

Коштом, неподалік, ціною, попереду, обабіч.

Вправа 5. Наведені прийменники запишіть у три колонки: а) прості; б) складні; в) складені.

І. Раніше, слід за, без, згідно з, задля, в унісон з, близько, зважаючи на, заради, зверху, у відповідь на, обабіч, з-межи, під приводом, з-над, біля, поза, поміж, від, поза сферою.

ІІ. Вглиб, нарівні з, для, з-перед, одночасно з, вздовж, з-за, з огляду на, ззаду, з-під, на честь, віддалік, крім, у випадку, понад, з-посеред, далеко від, проміж, між, стосовно до.

ІІІ. Вище, поза межами, з-поза, ради, через посередництво, відносно, з-поміж, близько від, посеред, на, виходячи з, напередодні, подібно до, з-понад, пізніше, на противагу, над, насеред, попри, у відповідь на.

IV. Починаючи від, довкруж, на основі, по, з-поперед, на кшталт, збоку, наприкінці, на зразок, з-попід, праворуч від, повз, поверх, побіля, у сфері, поперед, щодо, поміж, під час, через.

Вправа 6. У поданих реченнях підкресліть прийменники ***з (із, зі)*** та іменники, з якими вони поєднуються. Визначте семантичні відношення, які виражають указані прийменниково-відмінкові форми (локативне, темпоральне, об'єктне, атрибутивне, причини, мети, способу дії, міри і ступеня, порівняльне).

1. Природа довго все тут підбирала, вибирала, думала, зважувала, а вже тоді творила у стані високого натхнення, з ясною головою і молодою силою (*К. Мотрич*). 2. Сам король не тямився з дива і хотів подарувати козакові життя (*Г. Хоткевич*). 3. У хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем та смутними очима (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Перед дуплом на порозі своєї хижі сич струснув із себе краплі дощу і повільно, вайлувато пробрався на постіль з пір'я та сухого листя

(*Г. Тютюнник*). 5. З моря побігла хвиля з білими густими гребенями і почала ніби танцювати кругом човна (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Зійшлися поляки з козаками під Берестечком... майже 350 літ минуло з того часу, а й тепер серце кров'ю обливається, коли читаєш сторінки, на яких байдужими літерами виписана одна з найстрашніших, найболючіших подій нашої історії (*Г. Хоткевич*). 7. Іван пустив цебро. Воно розбудило воду, і з дна вилетів тихий зойк, єдиний і неповторний, – зойк з криничного дна (*К. Мотрич*). 8. Гайку, гайку, дай гриба й бабку, сироїжку з добру діжку (*М. Номис*). 9. Ішли, і як би не збрехати, Трохи не з пару добрих гін (*І. Котляревський*). 10. [Хуса:] Я вмить пошлю до пані скорохода з відповіддю (*Леся Українка*).

Вправа 7. Доберіть до зазначених прийменниково-відмінкових форм синонімічні з іншим прийменником. Старший від брата; підручник за редакцією; заходи щодо поліпшення; згідно з рішенням; зглянутися над дітьми; стійкість до хвороб; незважаючи на труднощі; перевага перед оранкою.

Вправа 8. Запишіть сполучення слів, обираючи правильний варіант прийменниково-відмінкової форми. За можливості вживання кількох варіантів поясніть особливості їхнього вживання.

(Згідно з, згідно) (постанова); паралельно (з, до) (дорога); схожий (на, із) (брат); (на рахунок, стосовно, щодо) (проблема); (розбиратися, знатися) (в, на) (політика); (попереджати, застерігати) (про, від) (небезпека); ліки (від, проти) (грип); (зняти, звільнити, усунути) (з, від) (посада, робота); (думки, враження) (від, про) (зустріч); алергія (до, від, на) (ліки).

Вправа 9. Наведені сполучення слів перекладіть українською мовою. З'ясуйте особливості вживання прийменникових конструкцій в обох мовах.

I. Вводить в убыток, в общих чертах, иметь в виду, к лицу, к тому же, на ночь глядя, на всякий случай, на радостях, не ко времени, принимать в шутку.

II. В довершение ко всему, вовлечь в работу, за неимением, к лучшему, на радостях, на крайний случай, от неожиданности, принимать к сведению, в течение недели, для приличия.

III. В доказательство, в сравнении, к сожалению, к слову сказать, тому идет, от неожиданности, на ночь глядя, от радости, под стать, принимая во внимание, с вашего согласия.

Вправа 10. Відредагуйте наведені сполучення слів. У разі труднощів скористайтесь посібниками: Довідник з культури мови / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, Н.М. Сологуб та ін.; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Вища шк., 2005. 399 с.; Зубков М. Сучасна українська ділова мова. 2-ге вид., доповнене і перероблене. Харків: Торсінг, 2002. 448 с.

I. Називати по прізвищу, по вашій вині, агент по постачанню, викликати по справах, заходи по покращенню побуту, спеціаліст по мікробіології, старший по віку, сумувати по чоловікові, заняття по літературі, чемпіон по тенісу, відпочивати по неділях.

II. При житті, йти за водою, сміятися над кимось, при умові, при цьому додається, згідно наказу, при виконанні службових обов'язків, до початку року, знущатися над собою, в наш адрес.

Вправа 11. З поданими словами та сполученнями слів складіть речення. Визначте, до якої частини мови вони належать у кожному випадку.

Натроє – на троє, напам'ять – на пам'ять, зранку – з ранку, вдруге – в друге, докупи – до купи, навіки – на віки, услід – у слід, додому – до дому.

Убік – у бік, всередину – в середину, догори – до гори, назустріч – назустріч, вдень – в день, доволі – до волі, звечора – з вечора, поволі – по волі.

Усередині – у середині, закордон – за кордон, укупі – у купі, збоку – з боку, утрьох – у трьох, набагато – на багато, убрід – у брід, зрештою – з рештою.

Вправа 12. Зробіть морфологічний аналіз виділених у тексті прийменників.

І. Василько їхав, а саней не було. Коні, брьохаючись ***по*** заметах та по кучугурах, потомились і стали, Василько заблудився. Йому було холодно й страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалась тепла, ясна батькова хата. Весело горить в хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять ***за*** столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять, радіють святечку. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають ***про*** Василька... А може, не радість, не щастя гостює в хаті. Може, мати плачуть, що нема ***з*** ними Василька; може, батько журяться та сумні-сумні сидять ***край*** столу і не їдять вечері. Ох, коли б хоч виїхати з сього мертвого лісу, побачити дорогу, хату... Василько торкнув коней; коні знялися з місця і нешвидко побрели по глибокому снігу... Але що се? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах блимнув вогонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсипаний снігом, і здалека видавсь хатою. Василько й руки опустив. Що тут чинити? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали ***до*** нього цупкі чорні гілки... Василько похолов з остраху. Волосся полізло догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків майнула в нього в голові. Він в нестямці затяв коней і зник поміж деревами.

ІІ. Василько виїхав ***на*** узлісся. ***За*** лісом було поле. На полі, ***край*** лісу стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів. «Адже я на дорозі... Се дорога ***до*** села, де живе мій дядько... ***недалеко до*** села...» Василько виїхав на дорогу... Але що се за вогники блимають ***попід*** лісом?.. Що се чорне ворушиться на снігу?.. Враз коні жахнулись і сіпнули вбік. «Вовки», – подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився ***за*** гриву... Переляканий, ***без*** шапки, запорошений снігом, мчався Василько ***по*** дорозі ***назустріч*** холодному вітрові. За ним навздогінці бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти... А хуртовина вила, крутила снігом та замітала сліди (*За М. Коцюбинським*).

Заняття № 12

Тема: Сполучник

Контрольні питання:

1. Сполучники, їх семантика, вживання.
2. Сурядні, підрядні сполучники.
3. Розряди сурядних і підрядних сполучників за значенням.
4. Розряди сполучників за будовою (прості, складні, складені).
5. Сполучники і сполучні слова.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 300–308.
2. Весельська Г.С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст. Житомир: Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с.
3. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 346–357.
4. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.

5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 114–117.
6. *Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 252–257.
7. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 514–525.
8. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 470–476.
9. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 633–634.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 367, 368, 369, 370, 372, 373** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. Спишіть речення, розкриваючи дужки й добираючи потрібний варіант прийменника або сполучника.

(У, в)се життя людини минає (у, в) бориннях мислі (і, й) духу, (у, в) сумнівах (і, й) ваганнях, (у, в) діяннях. Бо людина невимірна (у, в) своїх прагненнях. Якщо людина розважлива, добра серцем, тоді вона довкола себе сіє добро (і, й) любов. Якщо ж зла (і, й) заздрісна, тупа (і, й) захлання – довкола спустошуються душі людські, змовкає мудрість, торжествує холопство. (І, й) життя тоді обминає стезю правди (*Р. Іванченко*).

Вправа 2. Запишіть текст, визначте функції та стилістичне навантаження сполучників.

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Мільйонноголосо бриниш говірками, а вони шумлять, і дзвенять, і б'ють у наші груди, мов хвилі людські – в берег. Красо моя! У тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину подібну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого (*С. Плачинда*).

Вправа 3. У поданих реченнях знайдіть сполучники. Поміркуйте над тим, яку функцію в реченнях вони виконують. Поясніть, чому сполучник як частина мови має таку назву. Чи виступають сполучники членом речення?

1. Я багато читав і став вірші складати так, як дід мій і татко, в натхнення огні, і в юнацькому серці відбились крилато незабутні Шевченка пісні... Я знайомий і з кайлом, і з пером, і з багнетом, з хворостянки я вийшов назустріч громам (*В. Сосюра*). 2. Біля ставу тремтить поріділе золото верб, а між ними дівочими стрічками ворушиться просинь (*М. Стельмах*). 3. Не сподівався, що аж так нагально, знаку ані подавши – все відтрутиш, щоб заступити всесвіт мій цілий (В. Стус). 4. Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою. Жадна земля випила за літо сонце, і воно стало бліде, анемічне. А земля мусила вмирати од голоду й спраги, бо чаша сонця стала порожня (*М. Коцюбинський*).

Вправа 4. Прочитайте речення. Запишіть спочатку речення, у яких сполучники поєднують однорідні члени речення, а потім речення, у яких сполучники поєднують прості речення у складні. Сполучники виділіть рамкою.

1. Як тут гарно, весело та строкато! (*З. Тулуб*). 2. Щоб індивідуальне вживання перетворилося на значення, потрібні зусилля багатьох мовців (*І. Вихованець*). 3. Це

ненормально, якщо чоловік, живучи в Україні, боїться того, що він українець (*Б. Олійник*). 4. Твори українські на Москві ... дивували і своєю мовою, якої там не всі розуміли, і змістом, який давав багато новин (*І. Огієнко*). 5. Світ ловив мене, але не спіймав (*Г. Сковорода*). 6. Не малювала уявою, який він буде собою: високий чи середнього зросту, чорнявий чи білявий, балакучий чи мовчазний... (*А. Дімаров*). 7. Хоч листя бузку мало поганий смак, під кущем була чудова схованка з неабиякими вигодами (*А. Орлик*). 8. Тоді в хаті задзвеніло, мовби сонячний промінь зламався об шибку (*О. Гончар*).

Вправа 5. Випишіть з-поміж поданих слів сполучники.

А, бо, би, що, тому що, щось, якщо, незважаючи на, незважаючи на те що, і, чи... чи, проте, про те, ні, ні... ні, після, ніби, на, як, немов, із, коли, котрий, лише, але, нехай, й, це, ой, зате, ось, то... то, то.

Вправа 6. Із поданих речень випишіть сполучники. Визначте, які семантико-синтаксичні зв'язки вони виражають: сурядні чи підрядні. Знайдіть у реченнях сполучники-омоніми, які виражають: а) сурядні відношення; б) підрядні відношення; в) суряднопідрядні відношення. У разі труднощів скористайтесь словником К. Городенської «Граматичний словник української мови: сполучники» (Херсон: Видавництво ХДУ, 2007). Чи є в поданих реченнях сполучники-синоніми?

1. Забувши за мене, мати починає тихцем розмовляти з насінням, одне вихваляючи, а друге жаліючи або навіть гудячи (*М. Стельмах*). 2. Все, створене людською працею, повинно жити, бо в нього вкладена людська праця (*Г. Тютюнник*). 3. Пахне хліб, як тепло пахне хліб! Любов'ю трударів, і радістю земною, і сонцем, що всміхається весною, і щастям наших неповторних діб – духмяно пахне хліб (*П. Воронько*). 4. Так створюється мовний покруч, чи ... суржик (*Б. Антоненко-Давидович*). 5. Прив'яла папороть ще зеленіє, та вже горять, як свічі, дерева (*М. Рильський*). 6. Пішов пішки, щоб розвіяти вчорашній хміль (*Є. Кононенко*). 7. Надлюдським зусиллям підвівся з підлоги, але свинцеві ноги не підкорились йому (*В. Тулай*). 8. – ...Навіть якщо твоя подруга скаже слідчому моє ім'я, дасть опис зовнішності і місце роботи, це не допоможе слідству (*А. Кокотюха*). 9. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (*Л. Глібов*). 10. Він розумів, що ескіз роману вже є текстом, вже є чимось зі всього, він вже співіснує, він є реальністю (*Т. Прохасько*). 11. До Шевченка ще можна було мати сумнів, чи існує на карті світу така країна, як Україна... (*О. Ткаченко*).

Вправа 7. Прочитайте речення. Знайдіть у них сполучники, які можуть виражати різні типи семантико-синтаксичних відношень. Підібравши до цих сполучників синоніми, визначте, у яких реченнях вони вказують на сурядний, а в яких – на підрядний чи підрядно-сурядний зв'язки.

1. Ні з місця! Ляжете від кулі, тільки ворухніться (*Д. Павличко*). 2. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий гострий, якийсь тепліший, ближчий (*Іван Багряний*). 3. Я – скрізь... Блукаю містом. Парками. Або приходжу в дім, де речі пам'ятають тепло моїх долонь (*І. Жиленко*). 4. «Кореневий гніздовий словник української мови» Є.А. Карпіловської... – це інтегральний словник, або словник синтетичного типу, що не має аналогів ні в сучасній українській, ні навіть у слов'янській лексикографії (*К. Городенська*). 5. Вибринь через силу, надпоривом і надвигом – пробийсь. Чи обережно з темряви густої скрадися вгору, сну не наполохавши одвертого, як біль (*В. Стус*). 6. Ця праця і її наслідки справді покажуть йому, чи йшов він до певної мети (*В. Підмогильний*). 7. Малим колегіантом, чи, як казали у місті, по-старому, по-давньому, семінаристом, я й гадки не мав, що в нашому місті стільки вченого люду (*Ю. Мушкетик*). 8. І кунтуш на тобі козацький, хоч і обтріпаний (*Ю. Мушкетик*). 9. У карпатських українців капелюх називається «кресаня», хоч і саме слово «капелюх» їм також відоме (*О. Воропай*).

Вправа 8. Прочитайте текст. Випишіть речення, у яких вжито сполучники сурядності. Сполучники підкресліть і визначте, до якої підгрупи за значенням вони належать: а) єднальні; б) зіставно-протиставні; в) розділові; г) градаційні; ґ) приєднувальні? Якщо сполучники якоїсь групи в тексті відсутні, наведіть приклади таких сполучників, усно придумайте з ними речення.

Поясніть значення слів: *мандрики, петрати*.

На Петра, на Петра пирогів напекла...

На свято Петра по всій Україні готували різні смачні святкові страви. Це передовсім пиріжки із сиром чи з додаванням сиру. Їх називали «мандрики». Та хоч називали їх всюди однаково, але ці страви у різних краях були різними. Так, у центральній Україні мандрики готувались, наче печені сирні пампушки. На Галичині, Бойківщині мандрики пекли з дріжджового тіста. Це були відкриті булочки, зверху начинені сиром. Чому ці пиріжки називались мандриками?

За народними легендами, коли святі апостоли Петро і Павло мандрували по світу, вони живились мандриками. Чи були ті легендарні мандрики подібні до українських мандриків, хто знає. Очевидно те, що ще в язичницький період на цю пору припадало свято вшанування якогось скотарського божества. Адже закінчувалась косовиця, коли всі трави найсоковитіші та найбуйніші. Корови-годувальниці саме тепер дають найкраще молоко, що дає змогу призбирати чимало сиру, одного з найулюбленіших продуктів українців. Колись, напевне, цьому доброму божеству наші предки складали пожертви у вигляді сиру і страв з нього. От і святкування пастушків на зелених пасовиськах, споживання спільного обіду, на якому найперш мусили бути страви з сиром, – це власне відгомін тієї сивої давнини. А святий Петро вважається покровителем не тільки рибалок (бо за життя апостол був рибалкою), але й усіх пастухів (*З газети*).

Вправа 9. Із наведених речень випишіть сполучники сурядності й визначте, до якої підгрупи за значенням вони належать.

1. Дихає не тільки проростаюче, а й сухе насіння, поки в ньому живий зародок (*О. Донченко*). 2. Сьогодні у мене немає ні злоби, ні заздрості, ні любові, ні жалості до тих земних хробаків, які іменують себе людьми (*Є. Баран*). 3. Бо беззаконня моє я знаю, і гріх мій є завжди передо мною (*З молитви*). 4. То іволга у пісні їх дзвенить, То хлопчик, друзів кличучи, свистить, То соловейко розсипає трелі, То колесо немазане скрипить (*М. Рильський*). 5. У сучасній мові слів без кореня не існує, проте є слова, що не мають у своєму складі афіксів... (*Н. Клименко*). 6. Тато хоче зробити екскурсію не так мені, як собі (*М. Матіос*). 7. Як ми любились та й розійшлися, Тепер зійшлися навіки знов (*Українська народна пісня*). 8. Деякі патріоти запевняють, що й говорили б «державною», так важко вивчити (*З газети*). 9. Я... мовчу, бо мені все одно не повірять, ще й засміють... (*Л. Письменна*). 10. Це людина, яка у свої 80 перебуває у вирі не лишень наукового, а й політичного життя (*М. Стріха*). 11. Що стражник, що становий – всі вони одного поля ягоди, одним миром мазані (*Панас Мирний*).

Вправа 10. Випишіть з-поміж поданих сполучників сурядні й вкажіть підгрупу за значенням. Охарактеризуйте їх за способом уживання.

Або, оскільки, і навіть, аби, не стільки... скільки, немовбито, ні... ні, з того часу як, й, та ще й, для того щоб, та (і), адже, щоби, і... і, ніби, що... що, а, дарма що, та й, та (але), хоча, проте, не лише... але й, якби, також і, чи, як, одначе, то... то, через те що, коли, і навіть, ані... ані, після того як, не те що... а.

Вправа 11. Прочитайте речення. Знайдіть серед них ті, у яких ужито пояснювально-уточнювальні сполучники. Поясніть, які семантико-синтаксичні відношення виражають ці сполучники й до яких сполучників – сурядних чи підрядних – їх зараховують?

1. Але щоб правильно вживати слово, треба не тільки добре усвідомлювати, що воно означає, а й знати його походження (*Є. Чак*). 2. Мої батьки, особливо мама, вірили, що наука – це світло (*Є. Баран*). 3. Невелику групу... становлять так звані унікальні морфеми, або уніфікси (*Є. Карпіловська*). 4. Добудь нові слова, новії струни або мовчи (*Леся Українка*). 5. Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків (*З Біблії*). 6. Діти індиго, або діти з надзвичайними вміннями від народження, не схожі на своїх батьків, на думку дослідників, почали «приходити в цей світ» ще в 70-х роках ХХ ст. (*З газети*). 7. Діти індиго від народження мають особливі здібності, наприклад вони можуть бачити енергетичне поле людини, так звану ауру... (*З газети*). 8. Оскільки українські історичні пісні й народні думи глибоко народні, відображення в них говіркових особливостей слід сприймати як цілком природне (*І. Матвіяс*). 9. Певним підсумком зробленого, зокрема в галузі вивчення української мови, є видана вперше в Україні енциклопедія «Українська мова» (*О. Ткаченко*). 10. У деяких місцевостях, як ось в Ясині, рукави трохи нижче пліч оздоблюються широкими вишитими «вуставками» (*О. Воропай*).

Вправа 12. Вставте замість крапок сполучники сурядності. Обґрунтуйте вибір сполучника.

1. Усе іде, ... не все минає над берегами вічної ріки (*Л. Костенко*). 2. На Закарпатті побутувало чимало стрілецьких пісень, ... нині побутує (*І. Хланта*). 3. У церкві не було нікого: ... біля престолу, ... перед царськими воротами в храмі вірних, ... в темному притворі (*С. Тудор*). 4. У Чернівцях нині проживає вісім осіб, яким вже є ... має виповнитись незабаром сто років (*З газети*). 5. За своє коротке життя Маруся Чурай пізнала чимало: ... смерть покараного у Варшаві батька, ... палке кохання козака, ... його зраду (*Із журналу*). 6. ... Галя бачила те синє диво, ... стара не відводила від нього очей (*В. Шевчук*). 7. І блідий місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі, ... виринав, ... потопав (*Т. Шевченко*). 8. Мазепа для України був ... є великий патріот (*І. Дзюба*).

Довідка: не тільки... але й, та ще й, але, і, або, ні... ні... ні, то ... то, і... і... і.

Вправа 13. Прочитайте текст. Випишіть із нього речення, у яких ужито сполучники підрядності. Сполучники підкресліть і визначте, до якої підгрупи за значенням вони належать: а) причинові; б) часові; в) цільові (мети); г) умовні; ґ) допустові; д) порівняльні; е) наслідкові; є) з'ясувальні. Якщо сполучники якоїсь групи в тексті відсутні, то наведіть свої приклади.

Буркутський феномен

Якщо про більшість місць у наших горах можна з жалем казати, що цивілізація наступає на ландшафти, іноді змінюючи їх до непізнаваності, то сучасний Буркут викликає зовсім інші емоції: природа поступово перемагає, витісняючи людей, звільняючись від їхнього тиску.

У 1848 році австрійські військові сплюндрували село Буркут, принагідно спаливши купальню і санаторій. І від того часу перший на території Польського королівства курорт уже ніколи не зміг по-справжньому відновитися.

Феноменальні властивості буркутської води були відомі ще від початку 17 століття. Це джерело з інтенсивною мінеральною природно газованою водою було таким важливим, що навіть поселення було назване Буркутом (по-гуцульськи буркут – джерело, яке бурчить з-під землі). У 17 столітті сюди приїжджали багаті міщани, щоби попити цілющої води і відпочити від міста.

Справжнім піком курорту були тридцяті роки 19 століття. У хроніках пишуть, що впродовж літа сюди приїжджали на відпочинок тлуми людей. Було збудовано купальні заклади, бювети, санаторій і пансіонати.

Власне від того часу і аж дотепер про все, що відбувається у Буркуті, доводиться говорити з легким, але впертим акцентом минулого часу. Навіть інтенсивна повоєнна лісозаготівля, після якої в цих місцях годі відшукати смереку, старшу за 60 років, не здатна була виправити цей акцент. Колишні гуртожитки та їдальні лісорубів, навіть досить великий фельдшерсько-акушерський пункт потрохи розсипаються під тиском часу, клімату й гірської рослинності.

Від минулого року, коли повінь понищила останні житлові будівлі, у Буркуті не залишилося жодного постійного мешканця. Хоча в цю пору осереддя Буркута – довкола знаменитого джерела – зовсім не виглядає безлюдним. На літо сюди приїжджають збирачі афин, які цілими сім'ями поселяються у кількох покинених понищених хатках. Щодня вони виходять у гори, повертаючись з кошелями ягід. Їх можна здавати гуртом у найближчому сільці Шибене.

У тому ж Шибеному розміщена українська прикордонна застава з пропускним пунктом на дорозі. Далі починається прикордонна зона. Щоби потрапити у Буркут, треба мати при собі паспорт (*Т. Прохасько*).

Вправа 14. Прочитайте речення. Випишіть із них підрядні сполучники, зазначивши, до якої підгрупи за значенням вони належать.

1. Їй раптом стало холодно, захотілося гарячого чаю, дуже гарячого, щоб обпекти язик, піднебіння і горло (*А. Кокотюха*). 2. Літо побігло на Різдвяну вечерю, аби забрати з усіх своїх холодильників харчі на важку осінь (*М Бриних*). 3. І тухне, й знов палахкотить ясніше, хоч все заснуло, хоч у сні все дише, хоч палить власне тіло біло-срібне, хоч нищить ніч його все нижче й нижче і ним темряву, мов гудзиком, застібне. До свічки наше серце є подібне (*Б.-І. Антонич*). 4. Я не хочу, щоб вони [лебеді] одлітали він нас. 5. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? (*М. Стельмах*). 6. Зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів (*Леся Українка*). 7. Після того, як «Дощечки Ізанбека» були розшифровані й перекладені, вони одержали назву «Велесова книга» (*М. Слабошпицький*) 8. Та серед інших лагідних образ, Які болючі ті листи, Холодні і короткі, мов наказ (*Д. Павличко*). 9. Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (*М. Коцюбинський*). 10. В хаті Орися, дарма що тільки восьмий пішов, справжня паніматка (*А. Головко*).

Вправа 15. Наведені сполучники підрядності розподіліть на підгрупи за значенням.

Адже, мовбито, тому що, хоча, щойно як, так що, через те що, бо, аби, щоб, як, мов, начебто, незважаючи на те що, в той час коли, якщо, з того часу як, коли, неначе, якби тільки... то, що, чи, хоч... проте, оскільки, так що аж, у зв'язку з тим що, немов, дарма що.

Вправа 16. Прочитайте речення. Спишіть спочатку речення зі сполучниками підрядності, а потім речення зі сполучними словами. Сполучники візьміть у рамку і напишіть зверху підгрупу за значенням, а сполучні слова підкресліть як відповідний член речення. Вкажіть критерії розрізнення сполучників та сполучних слів.

1. Ще менше ми знаємо, що воно [поняття суржику] могло б стосуватися до церковнослов'янсько-староукраїнських міщанок доби Київської Руси (*Ю. Шерех*). 2. А там далі за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля зіходиться з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною (*Панас Мирний*). 3. Мов свічка, куриться черемха в побожній вечора руці (*Б.-І. Антонич*). 4. Він жив між нас, найкращий серед нас, Серед людей, у кого зброя – слово (*М. Рильський*). 5. Знала

вона казок і співанок ще більше, як я знаю (*С. Пушик*). 6. Коли тебе, коханий, покарають, – куди втечу від сорому й ганьби? (*В. Стус*). 7. Я вперше потрапив на такий представницький захід і зовсім не знав, як там слід поводитись (*3 газети*). 8. У граматичній характеристиці сполучника перше місце посідає визначення його статусу за типом синтаксичного зв'язку, який він виражає між предикативними частинами в складному реченні або між однорідними членами в простому ускладненому реченні (*К. Городенська*). 9. Вона [яблуня] цвіте, цвіте, що б не було. Цвіте, бо смисл життя її – в цвітінні (*В. Коротич*). 10. І миті жодної не можна повернути, Щоб заново, по-іншому прожить (*В. Симоненко*).

Вправа 17. Поширте порівняльні звороти прикметниками або словами інших частин мови, поясніть уживання сполучників і розділові знаки. Які звороти є стійкими, а які ви утворили самі?

... як вовк, ... мов індик, ... немов лев, ... як погода, ... мов полотно (стіна), ... мов миша, ... як сибірський валянок (віслюк), ... мов бубон (коліно), ... мов церковна миша, ... як сльоза, ... як пух, ... як бджола, ... як троянда, ... мов гриб, ... немов кошеня, ... як метелик, ... як осінь, ... як канікули, ... як телесеріал, ... ніби гетьман, ... мов зіронька, ... як цапок.

Вправа 18. Прочитайте безсполучникові складні речення. Визначте, у яких реченнях частини граматично незалежні одна від одної, а в яких – залежні. Спробуйте з'єднати ці частини сполучниками. Речення зі сполучниками запишіть, сполучники підкресліть і визначте їх групу та підгрупу за значенням.

1. Учора тут ще басувало літо, тепер дивися: молода зима! (*М. Вінграновський*). 2. Вірю: розум темне зло поборе (*М. Руденко*). 3. Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві (*В. Симоненко*). 4. Думав, доля зустрінеться – спіткалося горе (*Т. Шевченко*). 5. Людство не усвідомить себе як єдине ціле – не буде добра (*О. Гончар*). 6. Сполохані орли злітають у небо, сполохані жаби стрибають у болото (*Є. Дудар*). 7. Там мати залишилася самітня: синів на фронт покликала війна (*Д. Луценко*). 8. На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (*М. Рильський*). 9. Зобов'язався словом – закріпи ділом (*Народна творчість*). 10. Гаї шумлять – я слухаю (*П. Тичина*). 11. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм (*Т. Шевченко*). 12. Зрубав дерево – посади два (*Народна творчість*).

Вправа 19. Наведені сполучники розподіліть на групи за будовою: а) прості; б) складні; в) складені.

Нібито, або, аби, і, отже, не лише... але й, неначе, а, щоб, для того щоб, бо, зате, попри те що, та, перед тим як, чи, мовбито, якщо, проте, під впливом того що, то... то, не тільки... а й, якби, ніж, однак, так що, немовби, ще й, але, як-от, й.

Вправа 20. Замініть прості сполучники складеними. Поясніть їх написання.

1. Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох (*І. Франко*). 2. Жаль мені батька, бо ж батько у кожного з нас один (*В. Земляк*). 3. При упорядкуванні ми прагнули якомога менше втручатися до авторського правопису, не вдавалися до уніфікації, аби не стерти тюремний подих байдужості до зовнішнього оформлення тексту (*Ю. Покальчук*). 4. Як гетьман виходив перед військом, над ним несли бунчук (*І. Крип'якевич*).

Вправа 21. Подані сполучники перепишіть, розподіливши їх на групи за походженням: а) первинні; б) вторинні. Над вторинними сполучниками надпишіть, на базі яких частин мови вони утворені. Яких сполучників – первинних чи вторинних – більше, на вашу думку, у сучасній українській мові?

Проте, бо, якби, щоб, а, якщо, коли, і, і...і, у зв'язку з тим що, хоча, не лише ... а й, раз, попри те що, нехай, й, якби, як, та, та й, чи, так, дарма що, відтоді як, але, аніж, через те що, тим часом як, аби... то, аж, зокрема, незважаючи на те що.

Вправа 22. Прочитайте речення. Випишіть із них сполучники, розподіливши їх на групи за способом уживання: а) одиничні (одномісні); б) повторювані (багатомісні); в) парні (двомісні). Охарактеризуйте, як вони вживаються в реченнях.

1. Вони [перебільшення] додають виразності, змушують читача або слухача звернути увагу на думку, яка висловлена гіперболою (*З газети*). 2. То везли картоплю з поля, то з мішком я ходив на городи: рвав траву – чи то для корови, чи то для кози... (*В. Стус*). 3. Не одне щось падало мовби для того, щоб іще вище піднятися (*Сенека*). 4. Якщо любовні пригоди й були в житті молодого Мазепи, то він умів чітко розмежувати, як-то кажуть, роботу й особисте життя (*З журналу*). 5. У Чернівцях про це не говорили, але більшість знала, що справа йде до біди (*В. Кожелянко*). 6. Коли є до чого жагота, то кипить у руках робота (*Народна творчість*). 7. Або слави здобути, або живим не бути (*Народна творчість*). 8. Розв'язуй свої лахи, та стелися, та лягай спати (*Т. Осьмачка*). 9. Нехай розчарувався, зате став мудрішим наш виборець сьогодні (*З газети*). 10. На флангах не було не лише доріг, а навіть стежок (*О. Гончар*). 11. З того часу як наші батьки посварилися за межу, вони не помічали одне одного (*І. Сенченко*).

Вправа 23. Охарактеризуйте наведені сполучники за способом уживання.

А, ані... ані, але й, внаслідок того що, не лише... а ще й, наче, для того щоб, або... або, щоб, чи то... чи то, тільки б... то, проте, хоча... та, нібито, то... то, як-от, що... що, та, а ще й, хоч... хоч, хай... одначе, у зв'язку з тим що, бо, оскільки... то.

Вправа 24. Серед наведених сполучників знайдіть синоніми й згрупуйте їх за значеннями в синонімічні ряди.

Тому що, а, хоч, а й, якщо, оскільки, то... то, не тільки... а й, для того щоб, і, дарма що, адже, однак, щоб, через те що, ні... ані, не лише... але й, незважаючи на те що, мов, як тільки, але, як, та... та, ніби, коли б, чи, проте, або, немовбито, й, аби, наче, якщо не... то, якби, хоч... але, не стільки... скільки.

Вправа 25. Перепишіть, розкривши дужки. Поясніть правопис сполучників.

1. За (те), що ми тебе скорить зуміли в мудрому пориві, за творчу нашу ненасить – я знаю, земле, ти не в гніві (*М. Рильський*). 2. Страждань перекладачки не було меж, за (те) наш гість... отримав справжню втіху від перебування в робітничій родині Черед (*П. Загребельний*). 3. ...Юля закріпила свій русокосий німб маленької, про (те) нескореної «великомучениці» (*З газети*). 4. У кого що болить, той про (те) й гомонить (Народна творчість). 5. Межа була вузька, не (мов) (би) ніж (*Б. Янчук*). 6. Батьківщино-мати, ти така, як день! Як (же) не співати радісних пісень (*В. Сосюра*). 7. Як (би) кайдани перегризти, то гриз потроху б (*Т. Шевченко*). 8. Половчиха стала чекати шаланди, що (б) зберегти артільне добро (*Ю. Яновський*). 9. Чи єсть у Бога люте зло, Що (б) у тій хаті не жило? (*Т. Шевченко*). 10. І сказала мати від печі, глянувши на сина біля вікна: «Як (би) ти, сину, йшов в отаку негоду?» (*А. Головко*). 11. Не (наче) у разках намиста, калина мріє буйнолиста із усмішкою на виду (*М. Терещенко*). 12. ...коли (б) не Опанас, не писала б вона по-українськи... (*О. Іваненко*). 13. Як (що) говорити про призначення дзвонів, то вони завжди відігравали велику роль у житті міст і сіл (*З газети*). 14. Микола з батьком одбули три дні панщини, на четвертий пішли жати своє жито, не (зважаючи) на те, що осавула звечора знов загадував на панщину (*І. Нечуй-Левицький*). 15. Дарма (що) разом із клунками насіння вона кинула в порох свої колишні надії, вони тепер знову прохались до її серця (*М. Коцюбинський*). 16. ...Маленьке зелене жабеня плавало в ній [воді] і втікало на дно, як (тільки) Лук'ян зачерпав воду мідною квартою (*В. Земляк*).

Вправа 26. Складіть речення зі складними сполучниками ***зате, проте, якщо, якби, щоб*** і речення з однозвучними з ними словами: ***за те, про те, як що, як би, що б***. Визначте,

яким членом речення виступають останні й до яких частин мови належать. Поясніть, як відрізнити складні сполучники від однозвучних з ними слів, як пишуться сполучники й на базі яких частин мови вони утворені.

Зразок. ***Якби*** *мені крила, крила соколиної, полетіла б я за милим, за дружиною* (Т. Шевченко). – ***Як би*** *я хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти!* (Леся Українка). – Сполучник ***якбúи*** відрізняється від прислівника ***як*** і частки ***би*** тим, що прислівник ***як*** виділяється логічним наголосом, частку ***би*** можна перенести в інше місце речення або й зовсім опустити; у сполучнику ***якбúи*** наголос падає на другий склад, а сам сполучник можна замінити іншим – ***коли б***. Прислівник ***як*** виступає в реченні обставиною. Складний сполучник ***якби*** утворений на базі прислівника ***як*** і частки ***би***, пишеться разом.

Вправа 27. Зробіть морфологічний аналіз сполучників, ужитих у тексті.

І. Як той явір над водою, Степан похилився, Щирі сльози козацькії В серці запеклися, Мов у пеклі. А Ярина То клене, то просить, То замовкне, подивиться, І знов заголосить. Незчулися, як смерклося; І сестру, і брата, Ніби скованих докупи, Застав батько в хаті (*Т. Шевченко*).

ІІ. Де гуцул, там і кінь. Нема гуцула, не було би ніколи людини в горах, у чорних пущах і золотих верхах полонинських, якби не кінь. Долання великих відстаней, перенесення тягарів до розкиданих і високо біля гірських пасовищ розміщених гуцульських хат було би неможливим без коня. Нерівні дороги і берди, звори і яри – все це у значній мірі недоступне без коня, адже, пасучись з малого по гущавинах, стрімкотах, гуцульські коні опановують страх і до того ж набувають здатності проходити небезпечні місця, бо вміють спинатися, ковзати і присідати, що рідко зустрічається у кінському роді.

Щоправда, верховим є гуцульський кінь переважно для своїх, для тих, хто його годував у хаті і пестив змалку. Тому не бунтується під жінками. Хоча присилуваний і затиснений залізними вудилами, чого давніше ніколи не робилося, покірно носить немилого йому вершника, та так хитро, що іноді скине його при нагоді, або з розбігу ударить ним об дерево, або стягне зубами із сідла...

Царинковими м'якими плаями, лісовою грузькою чи кам'янистою стежкою, зимою серед глибокого снігу, по липкій, як гума, підмерзлій груді, по льоді і поміж розливами, із стрімких схилів, від самотньої хати, гойдаючись обережно, розраховано роблячи кожний крок, іде жваво й весело кінь. Несе, наче рухома колиска, малі діти до далекої церкви, до хреста. І так від колиски служить ціле життя людині гуцульській. Аж врешті на виснаженому і втомленому коні з опущеною головою з-за гір приїде на верх до хати священик, щоби віддати останню послугу душі, котра відходить.

Полонинами, пущами, по вертепах, на скелях біліють кості коней, котрі відбули вже свій вік, завершили долю, виконали призначення. Пісня хвалу їм співає, а смереки колишуться, черпають соки з їх крові, ввібраної землею, розвиваються.

Коні – то особлива оздоба і гордість Гуцулії. Надмір коней у нас умотивовується гіпотетичним кавказьким походженням народності, бо видається, що серед усіх гірських племен у Європі, можливо, у зв'язку з таким розпорошеним поселенням, єдині гуцули були їздцями століттями. Звідси не один звичай, звідси одяг, також ноша жінок – замість спідниці запаски, пристосовані до коня... (*С. Вінценз; переклад з польської Т. Прохаська*).

Заняття № 13–14

Тема: Частки

Контрольні питання:

1. Частки. Розряди часток за значенням.

2. Функції часток.
3. Словотворчі і формотворчі частки.

Опрацюйте літературу:

1. Бацевич Ф. Прагматика винятковості: частки *ЛИШЕ (ЛИШ)* і *ТІЛЬКИ* в сучасному українському мовленні. *Дивослово*. 2009. № 9. С. 32–35.
2. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 308–318.
3. *Вихованець І.Р., К.Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 357–363.
4. Гальона Н.П. Функції модальних часток. *Дивослово*. 1990. № 11. С. 24–28.
5. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 287–300.
6. Давиденко М.О. Частки української мови з погляду їх складу, функції та семантики: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1993. 17 с.
7. Загнітко А. Частки в системі службових частин мови: типологійний і лексикографічний вияви. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 104–115.
8. Загнітко А.П., Каратаєва А. Словник часток: матеріали і статті: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонДУ, 2012. 382 с.
9. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 257–260.
10. Педченко С.О. Модальні частки в сучасному лінгвістичному витлумаченні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Вип. 4. Київ: НПУ, 2008. С. 37–40.
11. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 501–514.
12. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 476–480.
13. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 789–790.
14. Чолкан В. Частки як засіб модально-експресивного ускладнення присудка. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 9. Чернівці, 1996. С. 115–120.
15. Чолкан В. До питання про морфологічний статус частки. *Південний архів*. Філологічні науки: збірник наукових праць. Вип. 14. Херсон: Айлант, 2002. С. 194–196.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. У поданому тексті знайдіть частки. Поміркуйте над тим, яку функцію в реченнях вони виконують. Придумайте і запишіть кінець оповідання.

Блакитна хатка стояла на краю лісу. Там жив старий-старий дідусь, що доглядав ліс і невеличкий садок коло своєї хатки. Він так добре знав усіх у лісі, що навіть міг з ким завгодно розмовляти. От і зараз сидів на призьбі і розмовляв з бджолами по-бджолиному, з жуками – по-жучиному, з мурашками – по-мурашиному.

Розказували йому, як день провели, казали, що спокійно все в лісі, що всі щасливі.

– Ні, ні, діду! – раптом налетів вітер. – Не все спокійно, не всі щасливі.

І вітер розповів, як виросла в лісі кисличка, як прилетіла пташка і наговорила про якісь там яблучка, як тепер через ті яблучка кисличка плаче. Замислився добрий дідусь. Не любив він, щоб у його лісі хтось плакав...

Відлетіли птахи. Стало холодно. І хоч кисличка тепер мало відрізнялася від інших дерев, бо всі стояли без листя, але навіть черв'яки, проповзаючи повз неї, казали:

– А, це та гірка кислиця!

І вона шепотіла:

– Хоч би мені замерзнути!

І навіть дятел і липа мовчали. Бо що вони могли сказати на цю гірку правду?... Раптом він [дідусь] помітив: два дужі молоді птахи несуть у своїх дзьобах по гілочці. І хоч побачив старий гілочки, та не стало йому весело.

– А де ж ваш дід? Чому не донесли ви його до мене? – спитав він зажурено.

– Він летів уже назад, – сказали птахи, – він сам хотів відда□ти тобі гілочки, та на морі знялася страшна буря, і він зовсім знесилився. Ми все ж таки донесли його до острова і поклали на високій скелі, де стоїть маяк. Той маяк і нам, перелітним птахам, показує шлях.

– А оце він передав тобі гілочки. Ох, як важко було їх донести! – сказав старший онук. – Я несу тобі гілочку з найсолодшого дерева для кислички, а мій брат – гілочку золотої квітки для твого садка, – він надіслав тобі в подарунок.

– Ні, – сказав молодший брат, – ти переплутав. То я несу гілочку з найсолодшого дерева, а ти – із золотої квітки.

– Та що це ти! – заперечив старший. – Хіба не мені він дав першому?

Вони довго сперечались – і ні дід, ні птахи врешті не знали, де ж гілочка найсолодшого дерева і де гілочка золотої квітки...

– Чого ти сумуєш, діду? – раптом почув він голос кислички. – Невже ніхто нічого не приніс для мене?

Дід усміхнувся їй. Він вирішив краще обманути кисличку – однаково вона тепер засохне з туги.

– Ні, кисличко, птахи принесли гілочки з найсолодшого у світі дерева! – сказав він.

– Ой, дай мені швидше їх, – зашепотіла кисличка. – Хай я почую, які вони чудові, може, хоч на хвилинку стане мені солодко.

Кисличка навіть не зітхнула, і тільки гілля трохи затремтіло, коли дідусь гострим ножем розрізав стовбур кислички і вклав туди дві гілочки.

«Бідна кисличка, – подумав він, – що воно буде?..» (За О. Іваненко).

Вправа 2. Прочитайте текст. Коротко перекажіть, що ви довідались про частку. Яка інформація була для вас новою? Випишіть частки.

Чом частка часто чинить чародійство?

Усілякі є на світі дійства. Той малює. Той співає. А той пише вірші чи пісні. Хтось спішить. І спішить і не спішить... Частка ж чинить чародійство. Творить у реченнях дива.

Диво перше розпочнемо. У реченнях часто порядкує частка не. Вона надає висловленню протилежного змісту. Порівняйте: Хлопчик співав і Хлопчик не співав, Дівчинка пише листа і Дівчинка не пише листа. Коли частка не стоїть при присудкові, то маємо повне заперечення змісту висловлюваного. І вона заперечує зміст повідомлюваного частково, коли стосується підмета або другорядного члена речення: Не хлопчик співав, Не дівчинка пише листа, Дівчинка пише не листа.

Заперечення можна посилити, якщо поруч із часткою не використати частку *ні (ані)*:

Виходжу в сад, він чорний і худий,

Йому вже ані яблучко не сниться.

Шовковий шум танечної ходи
Йому на згадку залишає осінь (*Л. Костенко*).

Друге диво вривається до спокійних ритмів мовлення тоді, коли хочемо від розміреного плину розповіді поринути у світ питальних речень. І завжди до наших послуг питальна частка чи: – Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає? – В мами спитала дитина (*Леся Українка*); Чи, може, це ввижається мені той несказанний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води? – Я вранці голос горлиці люблю! (*Л. Костенко*). Частки хіба, невже наповнюють питальне речення відтінками сумніву, здивування, недовіри тощо: – Хіба ви і в грозу літаєте? (*О. Гончар*); – Невже це ранок? – прислухається Юрій до шелесту пташиних крил і недовірливо поглядає на небо (*М. Стельмах*); Невже і я в тумані – як туман – і я вже йду за часом, як за плугом?.. (*Л. Костенко*).

Диво третє роблять частки *хай, нехай* – перетворюють звичайне речення на спонукальне. Подивіться, як вони чародіють у поезії Ліни Костенко: Хай не розбудить смутку телефон. Нехай печаль не зрушиться листами. Хай буде легко. Це був тільки сон, що ледь торкнувся пам'яті вустами.

Учетверте ж частки забажали здивувати нас своєю прекрасною орієнтацією у просторі. Ви тільки погляньте, що творять частки ось, он, ген. Ось вказує на предмети, які перебувають на невеликій відстані, а он, ген – на віддалені предмети. Наприклад: І ось, нарешті, вершина (*О. Гончар*); А он село, що зветься Лемеші (*Л. Костенко*); Ген килим, витканий із птиць, летить над полем (*Л. Костенко*).

А як треба підсилити слова, виділити їх – то настане п'яте диво. І до нього причетні частки теж. Ось вони: *навіть, тільки, лише (лиш), же (ж)*. Наприклад: Мені завжди здавалося, що у Греції навіть статуї теплі (*Л. Костенко*); І грім – їй-богу! – відступив за гори, І тільки дощ посіявся рясний (*М. Рильський*); Лише мох вкриває собою оте віковічне, ніким не займане каміння (*А. Шиян*); І людина ж перед ним мужня, вольова (*О. Гончар*).

І диво з див – емоційні частки *як, що за, який*. У них бринять наше захоплення красою світу, ніжність серця і витонченість вислову: Як же тут гарно, як же тут тихо, В таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*); Очиці, наче блискавиці, Так і грають з-попід брівок темних! Що за погляд в цеї чарівниці! (*Леся Українка*); Двори стоять у хуртовині айстр. Яка рожева й синя хуртовина! (*Л. Костенко*).

Вправа 3. Прочитайте текст. Запишіть спочатку речення, у яких частки стосуються окремих слів у реченні, а потім речення, у яких частки надають додаткових відтінків цілому реченню. Частки виділіть рамкою.

Якому б місяцеві ми не співали осанну, – а кожен з них заслуговує на це, – останній брат весни все-таки має особливі заслуги: незважаючи на круті примхи природи, саме в травні вона, природа, постає в усій своїй красі – довколишній світ немовби святкує свою молодість буйним цвітінням, князюванням трав, багатоголоссям пташиного царства. Віддавна казали: «Дожити б до маю, то тоді вже сама природа подбає...».

Нашому сучасникові може здатися, що назва місяця «май» для української мови не характерна. Насправді це не так. Накличка ця відома ще давнім русичам. Наші вітчизняні пам'ятки XII століття фіксують її лише в цьому значенні. Навіть у таких поважних виданнях, як «Російсько-український словник» 1918 року, аналогічне академічне видання за редакцією А. Кримського (1924), в «Словарі російсько-українському» М. Уманця та А. Спілки (1925) чи «Практичному російсько-українському словнику» Г. Саболдира (1926), на першому місці знаходиться слово «май». Я. Головацький стверджував, що назва походить «від маю, котрим луки, покрившися зеленіют, мают».

Та це й зрозуміло, адже всі наші дореволюційні класики – Т. Шевченко, Панас Мирний, Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський та інші – вживали виключно це слово. Ним користувалися й наші сучасники М. Рильський, В. Сосюра, А. Малишко...

Родовідна назва «май» імовірніше за все походить од латинського «майус», тобто від імені давньоримської богині весни Майї – дочки Фавна, котрий був покровителем гір, лісів,

пасовиськ та лук, а також захисником стад. Щоправда, дехто вважає, що назва пішла від римського царя Тарквінія, котрий віддавав данину шани старійшинам. Справді-бо, латинське «майєр» означає «старший, вищий». До речі, останній місяць весни в Стародавньому Римі присвячувався мудрості довгожителів.

Що б там було, але назва «май» міцно закріпилася і в нашій мові. Сучасне поняття маївок також іде з давнини. Колись обряди, які організовували серед природи, так і називалися – маївки, що ідентифікувалися з однойменним місяцем (*В. Скуратівський*).

Вправа 4. Випишіть із-поміж поданих слів частки.

І. На, і... і, у (в), ось, он, ура!, майже, або... або, приблизно, для, хоч... але, мало не, гей!, не тільки... але й, баста!, незважаючи на, так, еге, фу, тьфу, між, крізь, лише, оскільки, хіба, невже, через, о, край, матінко!, дарма що, браво!, із-під, завдяки тому що, з-поперед, його, ой, ну.

ІІ. За, ні... ні, від (од), онде, чи... чи, от, спасибі!, тільки, як... так, тільки не, з, трохи не, гайда!, геть!, згідно з, атож, аякже, ого-го!, якщо... то, жах!, під, по, хай, тому що, нехай, таки, би, кругом, для того щоб, шляхом, з нагоди, годі!, шабаш!, з-поміж, у напрямі до, де там.

ІІІ. Над, ані... ані, до, це, чи то... чи то, оце, агов!, ще, навіть, не стільки... скільки, вже, без, ледве, ах, через те що, ех, господи, слідом за, авжеж, чи, тю-тю-тю, добривечір!, при, ради, от уже, куди, на випадок, поверх, цить!, слідом за, нумо!, з тим щоб, під час, ну!, все, куди там.

IV. То, алло!, ото, в напрямі, воно, то... то, заради, поза, не то... не то, щодо, нуте!, не тільки... а й, стоп!, і, та, чим... тим, так, аж, добридень!, у зв'язку з тим що, на добраніч!, повз, адже, із-за, поміж, до побачення!, прощавайте!, ж (же), собі, тобі, но!, з метою, тпру!, за тим щоб, у зв'язку з, адже ж.

Вправа 5. Прочитайте тексти. Випишіть частки, визначте їх функції. Розподіліть частки за розрядами: 1) частки, що виражають смислові відтінки значень слів, словосполучень, речень (вказівні, означальні, кількісно-означальні, обмежувально-видільні); 2) частки, що виражають модальні відтінки (власне модальні, стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні); 3) частки, що виражають емоційну оцінку висловлювання або підсилюють виразність мовлення (окличні, підсилювальні); 4) формотворчі; 5) словотворчі. Якщо частки якоїсь групи в тексті відсутні, то наведіть свої приклади.

І. Коли їжачок повернувся з листям, що було густо наколоте на його голочки, біля нори він побачив Лисицю!

– Ага, – зловтішно сказала Лисиця, – а я вже думала, що не впіймаю тебе. Я зголодніла, і мені не страшні тепер навіть твої колючки-голочки! Їжачок завмер.

Лисиця могла покотити його, знесиленого, у вибалок, схитрувати якось, щоб він зненацька випростався. І гострі голочки вже не порятують його... Що тоді станеться із Соловейком? Він же не впізнає свого лісу, того найріднішого місця під згорілим кущем глоду, де він ріс і співав свої пісні! І, бездомний, він полетить собі далі. Хоч би одна-однісінька зелена гілочка залишилася поруч, тоді б Соловейко звив собі гніздечко отут!

А Лисиця занесла пазуристу лапу над їжачком:

– Ось я тебе зараз...

Тоді їжачок зібрав усі сили і звелів сам собі: – Стань-но сосонкою! Хай Соловейко щасливий буде!..

– Що таке? – скрикнула злякана Лисиця. – Це ж сосонка, а не їжачок! Краще піду я звідси геть, бо це, певно, зачарований ліс!..

І вона назавжди втекла звідси...

А навесні з вирію повернувся Соловейко.

Він перелітав з обгорілого куща на кущ і тужно витьохкував:

– Невже це мій рідний ліс? Як гарно тут було торік улітку! А може, це не мій ліс? Полечу далі, бо навіть їжачка немає, а він би конче мене зустрів!

Соловейко злетів у небо, щоб востаннє глянути на пожарисько, і враз угледів внизу маленьку зелену сосонку...

Соловейко затьохкав:

– Ні, нікуди я не полечу! Тут жив мій найкращий друг їжачок! А це ж та сама сосонка, що схожа на нього. Колюча, але ніжна й гарна!...

І коли сонечко востаннє болісно торкнулося промінцями обгорілих стовбурів, ховаючись на спочинок, Соловейко заспівав: Ой жив у лісі їжачок, І нам було так гарно вдвох, Віть-віть, тьох-тьох!.. Я в ріднім буду лиш краю Співати пісеньку мою – Віть-віть, тьох-тьох, тюрлю!..

І навіть почорнілі кущі слухали Соловейка. А від їхніх коренів вигулькували живі зелені пагінчики. І трава зачудовано піднімала гострі стебельця, проштрикуючи сірий попіл.

І Соловейкові здалося – що то не сосонка принишкла, слухаючи його пісеньку, що то сам їжачок... (*Ю. Ярмиш*).

ІІ. Колись була птиця Жайворонок царем, а царицею – Миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця – давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

– Нехай мені буде!

– Нехай мені! – каже Жайворонок.

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та нема старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім Миша каже:

– Ну, я лучче перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зернину в зуби та в нору й побігла. Тут цар-Жайворонок збирає всіх птиць, щоб завоювати царицю-Мишу, а цариця скликає всіх, – і почали війну. Як вийшли в ліс, – то що звірі хочуть яку птицю розірвати, то вона на дерево; або птиця як візьме літаючи бити звірів... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі спочивати. Коли цариця огляділась – аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходить і комашня. Цариця й загадала їй, щоб вона вночі полізла на дерево й за одну ніч повідкушувала птиці пір'я біля крил.

На другий день, тільки-но розвиднілось, цариця кричить:

– Ану, вставайте воюватися.

Птиця, що підійметься, то й упаде на землю, – так звір і розірве. І цариця повоювала царя... (*З казки «Яйце-райце»*).

Вправа 6. Перепишіть речення. Підкресліть частки, визначте їх належність до певної групи за значенням: 1) вказівні, 2) означальні, 3) кількісно-означальні, 4) обмежувально-видільні, 5) власне модальні, 6) стверджувальні, 7) заперечні, 8) питальні, 9) спонукальні, 10) окличні, 11) підсилювальні, 12) формотворчі; 13) словотворчі.

І. 1. – Чого ви, тату, плачете? – Так бач же чого! Ось пан дав тобі стеблину льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто ліктів полотна. 2. Та нового стільки, що ця гора після трьох місяців сяде донизу і буде стояти рівно з землею. А коли цей чоловік, що став нашим царем, пішов би край гори, міг би зійти на землю. Бо гора своєю вершиною опуститься рівно до поверхні землі, і так буде за годину. 3. – Ні, не пущу, – каже заєць, – у мене тісно, малі дітки... 4. – Е, що там мені його замок! Веди мене до нього, вже я його досягну, хоч би він сховався на самий вершок найвищого дерева. 5. – Так ти, може, й віз поламав й коня убив? – Ох, так, братіку... Ох, так, рідненький... 6. Старі з нього спершу сміялися, а тоді давай лаяти. Так ні! 7. А князенко геть скрізь розпитується: хто золотий черевичок загубив? Ні, ніхто не знає. Що його робити? А той парубок та й каже знову князенкові: «А я знаю, як її знайти». 8. Скороход побачив: «Чому ти, питає, – не їси?» – «Де вже мені їсти!» І розказав – так і так. 9. Молода рибка образилась за це і навіть заплакала. Мало того, пішла скаржитись до своєї мами – великої риби. – Мамо, – каже вона, – мене біб

назвав куценькою!.. Хіба це справедливо? Невже я не маю хвостика? 10. Ліг вовк догори ногами й почав ворожити. Баран на гіллі сидить та так дрижить! – не втримавсь, як упаде, та на вовка! Цап сміливий, не став роздумувати, як закричить: «Подай мені ворожбита!» 11. Той чоловік послухав його та й зарізав. Орел з'їв за рік. Там знову, – як полетів... Пролітав мало не цілий день, – увечері знову прилітає... 12. От насмажили дванадцять биків, напекли сорок пічок хліба. Об'їдайло як зачав їсти – усе дочиста поїв, ще й просить: «Ех, – каже, – мало! Хоч би ще трошки дали!..» 13. Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. 14. Колись-то давно, не за моєї пам'яті, – мабуть, ще й дідів і батьків наших не було на світі, – жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий, як треба: таке ледащо той одинчик! (*З українських народних казок*).

II. 1. Попровадив заєць ведмедя до криниці та й каже: – «Велика твоя сила! Бач, твій ворог, як тільки побачив, що ти наближаєшся, зараз драпонув і сховався до свого замку». 2. А тут якраз на той час входить Хома. 3. Як увійшла вона до церкви, так церкву й осіяла. Люди аж нестямляться з дива: «Чи воно князівна, чи королівна? Ще такої не бачили». 4. – Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів, – каже Хвеська, – де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились? 5. Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривні стоїть, а циган дає п'ять рублів. 6. – От який же ти дурень. Піди зараз до Липки та попроси конячку з возом. Хіба ми ще не находились з тобою? 7. – Авжеж, буває, – каже Петро, – здається сьогодні ліс притхнувся, то ми й назбираємо риби! Ось ходімо лишень. 8. А вона йому каже: «А щоб тебе: ото самий заєць! Ну, гляди ж, – я ще піду; та як буде хто виходити й буде казати, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а держи його!» 9. Йдуть та йдуть, – аж ось на узліссі собаки ганяють лисицю: так ганяють, лисиця не втече, хорт не дожене. 10. – Ба ні, лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив, – відповідає він. 11. А другого дня Петро на базар поїхав. Купив там трохи не з лантух бубликів та зайця застреленого, а повертаючись з базару, повернув до річки й витяг з ятерів та з верші рибу, а того зайця кинув у вершу. 12. Був собі в одного чоловіка собака Сірко – тяжко старий. 13. Ні за що – і за холодну воду не візьметься. А все тільки на печі сидить та просцем пересипається. 14. [Ох:] – Не втік-таки з моїх рук, вражий син! – каже жінці (*З українських народних казок*).

III. 1. Прийняла я дарунок від неї – то мова, тому скарбу ніколи не скласти ціни... (*Л. Забашта*). 2. Не встиг лісник навіть опустити палицю, як вовк важким ударом свого тіла звалив його на сніг (*Є. Гуцало*). 3. Можна смерть лише смертю здолати (*Є. Маланюк*). 4. У неї така ж усмішка, як і в дочки. Яка вона була, як була молодою? Авжеж, мабуть, така, як і Наталка. Атож. Недарма-бо в такім краю, забившись на кінець світу, та після всіх злигоднів, в тяжкому змаганні з цією дикою природою так збереглась (*Іван Багряний*). 5.І спить він тепер надворі, під повіткою, а часом і просто під голим небом на соломі (*У. Самчук*). 6. Я наче не тебе люблю, а той широкий мир, увесь той світ, що там, поза тобою! Що за тобою... Там, у далині! Андрію, вір, Андрію, вір мені (*Є. Плужник*). 7. – Сидіти-то я не сиджу, а Надія Петрівна каже, що треба оберігати не тільки воду, повітря й ліс, але й звірів... (*М. Вінграновський*). 8. Юначе! Хай буде для неї твій сміх, і сльози, і все до загину... Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну!... (*В. Сосюра*). 9. Годі ж нудитись, складаючи руки... (*П. Грабовський*). 10. І душа її стрепенеться (бо в кожної криниці є ще й душа), й пригадається, як на її вік, майже вчорашнє (*К. Мотрич*). 11. Якби-то далися орлинії крила, за синім би морем милого знайшла (*Т. Шевченко*). 12. Так! Осінь – творчий спокій довгожданий, а не безсилля, не журба, не тлінь (*М. Рильський*). 13. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси (*О. Довженко*). 14. Чи довго бути ще мені В оцій незамкнутій тюрмі... Нудити світом? (*Т. Шевченко*.). 15. Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі (*О. Гончар*).

Вправа 7. Випишіть з уривків текстів частки. Визначте, до якої групи за будовою (прості, складені) вони належать і з яких компонентів складаються.

І. Паніка напала на нього така, що дітися від неї було практично нікуди. Знайшов би спокій хіба що там, де не маячіло б жодної людини – у пустелі, в полі, в морі, тут же скрізь мигтіли лиця й лиця, одне за одне непевніші – не порочністю, хиренністю виразу, а саме своєю незворушністю, байдужістю, тобто маскою, за якою – жорстока й підла робота людиноненависницького ума...

Ось і зараз попереду йшло тонке довгоноге дівча, сіра коротенька спідничка, чорні туфлі на високих підборах, довга біла коса нижче пояса, на півголови велика заколка у вигляді метелика. Що то були за ніжки і що за коса! – але він звернув увагу на це диво, мабуть, не раніш як через квартал – цілковитий завал, і навіть не встиг помилуватись, бо в мозку коротко стрельнуло: вона теж могла бути з тих, її коса символізувала такенний хвіст...

З виставочного залу покривуляв, не озираючись, і нараз так різко зупинився, що об нього ледь не розбилася туга, як ковбаска, жінка, перетягнута у талії золотистим пояском. Під'їхав тролейбус, Геннадій ускочив останнім, тролейбус не рушав – геніально було б вийти на цій же зупинці, через передні двері, та вони зачинилися перед самісіньким носом... Свиснуло-писнуло, і – зо дві хвилини майже щастя без жеручої пащеки світу, погоні, страху. Тепер хай би вони навіть розбилися – то й що?

Він спізнився тільки на три хвилини, простовбичив ще тридцять, виходило забагато, як на пунктуального Шурика, невже той не дочекався, «а може, у мене годинник спотикається». Майже кожен другий перехожий позиркував його, Геннадій усередині закипав, він уже, мабуть, «світився» на всю округу – зірвався з місця і скоріше, як у ліс, у юрбу, котра шліфує, нівелює, знеособлює: спробуй знайди в ній ЛИЦЕ... (*За Федотюком*).

ІІ. Душа горіла й нестримно поривалася вперед, наказуючи бідним ногам і тягнучи їх вперед, аж вони ледве встигали за нею, спотикаючись. Та де там вони встигали?! Але все ж таки вони йшли і йшли, поки що не відмовляючись...

По кількох годинах такого ходу Максим несподівано вперся в досить високе плато, що врізалося глибоко в луг і відтиснуло Ворсклу кудись круто й далеко вліво. Це плато не було вкрите лісом. Ліс було відтиснуто геть аж на самий верх горбів, і він там ледь-ледь чорнів праворуч. Максим пішов через плато навпростець, певний, що як він його перейде, здибає по тім боці знову Ворсклу. Та плато розтяглося на кілометри. Воно було вкрите чорними ріллями, розкислими від води, з торішніми стернями й проростю озимини. Сніг тут майже зійшов, і вода, збігаючи по рівчаках, дзюрчала струмками...

І раптом почув, як десь там, на горбах, хтось несамовито матюкався. І здогадався, що то ж і лайка, й скоростріл – на його адресу. Десь там, видно, похопилися, що серед них був хтось не їхній, і тепер намагалися його влучити в темряві. Не могли ж вони лаятися й стріляти з автомата по тих, що поливали їх із гармат з віддалі пари десятків кілометрів! Чи, може, геть поідіотіли люди?.. (Іван Багряний).

Вправа 8. Перепишіть речення. Визначте частиномовну належність виділених слів. Які частини мови здатні набувати значення частки і за яких умов?

1. Але Варвара [Ханенко] не схотіла покинути Києва і музей, що був для неї дорожчий за ***саме*** життя (*О. Третяк*). 2. Якщо є на білому світочку рай, то, либонь, ***ось*** він – у сизувато-зелених житах, простелених по степовій рівнині аж ген до темної стежки лісу при обрії (*О. Пархоменко*). 3. Що ***воно*** за дивина? Оцього ніхто не зна (*Т. Коломієць*). 4. Та ледь око встигло вловити той відтінок, як голубе перетворилося в рожеве, і ***ось*** уже немає рожевого: все поле охоплене полум'ям. А там, вдалині, де земля зливається з небокраєм, сяє сліпучим блиском золотом кайма. От-от зійде сонце! (*І. Цюпа*). 5. Але ***воно*** живе – забуте й незабуте, а час не зупиняється, а молодість біжить, і миті жодної не можна повернути, щоб заново, по-іншому прожить (*В. Симоненко*). 6. Люди ***знай*** їздили по шляху: настала саме гаряча пора возовиці (*Панас Мирний*). 7. Мандрівник сів ***просто*** на землю (*Іван Багряний*). 8. Здається, ***саме*** тоді пробудилась моя свідомість – відчуття рідного і раз навік даного (*В. Шевчук*). 9. Як у нашому селі в крицю вдарять ковалі, як у небі голубому закурличуть журавлі, – так і ***знай***: не за горами із пахучими вітрами, з солов'їними піснями йде весна по всій землі (*Б. Олійник*).

10. Все здавалося мені так ясно і ***просто***, що аж дивно було – як люди того не розуміють (*Г. Хоткевич*).

Вправа 9. Перепишіть текст. З'ясуйте, до яких частин мови належать виділені слова. Зазначені лексеми уведіть у речення так, щоб вони виступали іншими частинами мови, ніж у тексті. Запишіть складені речення.

Слово – це ***майже*** гіпнотичний початок дії. У слухачеві, зазначає О. Потебня, мова – ***це*** пружина настрою, ***що*** може спричинити дію. Додамо, ***що*** у суспільстві мова – ***це*** також пружина вивільненої енергії розвитку. Знакова у цьому контексті притча від Е. де Мело: «Злидар тарбав перехожих за рукави і просив грошей на горнятко кави. Його прохання звучало ***так***: «Були часи, пане, ***коли*** я був багатим бізнесменом, точнісінько, ***як*** Ви. Я важко працював цілий Божий день. На моєму робочому столі було гасло: «Думай творчо. Дій рішуче. Живи ризиковано». ***Ось*** девіз, за яким я жив. ***А*** тоді... тоді... (***тут*** жебрак зайшовся у риданні) прибиральниця викинула мій девіз у сміття». Резюме притчі: «Люди живляться словами, живуть словами і розвалилися б без них» (*І. Фаріон*).

Вправа 10. Перепишіть речення. Визначте частиномовну належність виділених слів, з'ясуйте їх семантику. Поясніть явище граматичної омонімії між службовими словами.

1. – Сьогодні вночі до мене прийшло натхнення, і я записав його з такою, приміром, ясністю, як пишуться, ***ну***, закони (*О. Довженко*). 2. – Заграй, мій малесенький, а оці маленькі послухають. ***Ну*** ж, заграй! (*А. Головко*). 3. Про дорогу нічого й думати, ***хіба*** як окріпну трохи (*М. Коцюбинський*). 4. ***Хіба*** від добра кида людина рідну сторону і йде між чужі люди на їх робити, їм служити?.. (*Панас Мирний*). 5. ***А*** далі вигрівались піщані висипи, немов вибілені сонцем полотна, на яких подекуди виднівся підбіл (*І. Цюпа*). 6. Але воно живе – забуте й незабуте, ***а*** час не зупиняється, ***а*** молодість біжить, і миті жодної не можна повернути, щоб заново, по-іншому прожить (*В. Симоненко*). 7. Вранці сніг заблищав так, ***ніби*** зима жменями понасипала блискіток, і вони всі сіяли і променилися (О. Іваненко). 8. І раптом зі мною щось сталося: й досі пам'ятаю той дивний момент, коли все ***ніби*** освітилося коротким спалахом і ***ніби*** завмерло: люди, будинки, мощений гнейсовими плитами хідник, бруківка... (*В. Шевчук*). 9. – Пусти! – кричав Микола, посатанівши од злості. – ***Ба***, не пущу!.. – кричав отаман (*І. Нечуй-Левицький*). 10. – Ти, як те сонечко, закрасиш мою смутну хату, розвеселиш матір... – ***Ба***! У тебе й мати є? А я й забула... (*Панас Мирний*).

Вправа 11. З наведених речень випишіть похідні (вторинні) частки, класифікуючи їх за групами: а) відзайменникові; б) відприслівникові; в) віддієслівні; г) відсполучникові; ґ) відвигукові. Визначте їх розряд за значенням.

1. Першу ніч спав просто на величезнім поваленім стовбурі, розпластавшись уздовж, і прокинувся вранці від холодної роси, що капала з високих віт йому на обличчя (*Іван Багряний*). 2. А мені весело, що такий мені тепер клопіт великий, таке, мовляв, поле переді мною – і женитись, і на дяка стати (*Марко Вовчок*). 3. Небо внизу над лісами делікатно блакитне, а подекуди ніби зелене... А на горах вершки наче куряться димом та парою... (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Ідуть дівчата в поле жати Та, знай, співають ідучи: Як проводжала сина мати, Як бився татарин уночі (*Т. Шевченко*). 5. Нас ворог сто разів хотів зламати, та ми лиш гартувалися в борні (*Ребро*). 6. Ійон, ійон же, вража мати! Але Еней наш зледащів (*І. Котляревський*). 7 [Чоловік:] Воно ж тепер і копати важко (*І. Микитенко*). 8. Сонце вже геть було нахилилося до заходу (*І. Франко*). 9. Поезія – це діло совісне, не грайся нею безпричинно (*А. Малишко*). 10. І кобзар ушкварив: «Ой гоп по вечері, Замикайте, діти, двері, А ти, стара, не журись, Та до мене пригорнись» (*Т. Шевченко*).

Вправа 12. У наведених реченнях підкресліть субстантивовані частки. Складіть із цими словами речення, у яких вони виступали б частками.

1. А коли до неї [Варвари Ханенко] завітали офіцери з німецького окупаційного командування й запропонували разом із мистецькими цінностями виїхати до Німеччини, після категоричного «ні!» вдова остаточно вирішує долю колекції (*О. Третяк*). 2. Вже сказано «ні» в одлетілому літі, Хоч вчора-звечора було іще «так», Червоно та біло у жовтому житі Зацвів та опався знервований мак (*М. Вінграновський*). 3. Дипломат – людина, «можливо» якої означає «ні», на відміну від жінки, «можливо» якої означає «так» (*Елберт Хаббард*). 4. Коли дипломат говорить «так», це означає «можливо», якщо він говорить «можливо», це означає «ні», коли він говорить «ні», він – не дипломат (*Афоризм*). 5. І без слів я все розумію, Що сказати маєш мені, Та в мовчанні живе й надія не почути жорстоке «ні!» (*В. Симоненко*). 6. Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти» мало сьогодні сенс (*П. Загребельний*).

Вправа 13. Перепишіть речення. Підкресліть у них частки. Визначте їх належність до однієї з груп: а) препозиційні; б) постпозиційні; в) вільнопозиційні.

Але кожному своє; мені доста цего цвіту, що визбирую горами, як найделікатніші чічки, і викладаю рядочками на папері.

У співака ні сардака, ні гач, ні сорочки –
В скрипку й грає, все співає свої співаночки.
Ой співаку-неробаку, на що си надієш?
Ци на тоти співаночки, що багато вмієш?
На воли си не надію, бо волів не маю.
На співанки си надію, бо багато знаю.

Так що й гуцульський співак, як кожний – голий-босий. Як має бути. Але я чула і виділа недавно правдивого співака, що був не геть такий. То Василь Рильчук з Перехресного. До того села ще спробуйте дібратися. Поза полонинами, під Чорногорою сховане. Я так і не була там. А Василь Іванович головує у селі здавна, каже: може, владу таки врешті віддадуть радам, то він ще поґаздує. А поки що Рильчук співає, на ходу йому приходять співанки, я ще такого таланту не здибала. Може кілька годин про вас виспівувати без передиху. І все до прикладу, все правдиво. Співак-голова сільської ради. Веселий і мудрий, як то йому вдається і то, і то робити... Здибалися ми на полонині, – що вже там Рильчук наспівався, а ми наслухалися! Худоба зачала рикати, зголодніла, аж тоді вгамувалися, розійшлися до роботи (*Марія Влад*).

Вправа 14. Напишіть на одну із запропонованих тем твір-мініатюру, використовуючи частки. Визначте їх належність до однієї з груп: а) препозиційні; б) постпозиційні; в) вільнопозиційні.

Варіант І. «Вона зіходить раз в тисячоліття...» (*М. Вінграновський*).
Варіант ІІ. «Іди в кубельце спогаду – зогрійся!» (*В. Стус*).
Варіант ІІІ. «Земля кружляє у космічнім вальсі» (*Л. Костенко*).
Варіант ІV. «Переступиш межу – і жахнешся своєї сміливості...» (*О. Слоньовська*).
Варіант V. «Я із надій будую човен...» (*В. Симоненко*).

Вправа 15. Перепишіть текст, усуваючи скісні дужки. Поясніть правопис часток з різними частинами мови.

І. Дві курки Випало яко/сь Дикій Курці залетіти до Домашньої.

– І як се ти, сестрице, в лісах живеш? – спитала Домашня.

– А точнісінько так, як інші лісові птахи, – відповіла Дика. – Годує мене той самий Бог, що/й диких голубів.

– Вони/ж можуть добре літати, – проказала господиня.

– Се так, – згодилася Дика, – однак і я можу літати і цілком задоволена своїми крильми.

– Ось у се, сестрице, я ні/як не/можу повірити, – сказала Домосида, – бо я ледве-ледве можу перелетіти он/до того сарая.

– Не/перечу, – каже Дика, – але зважте, голубонько моя, на те, що ви змальства, як/тільки народились, зволите на подвір'ї гній гребти, а я що/день мушу набувати досвіду літати.

С и л а : Багато хто, не/маючи сили що/сь зробити, не/вірить, що можуть те інші. Безліч є таких, що через розніженість відучені мандрувати пішки. Се свідчить, що практика без природженості безглузда, а природженість утверджується практикою. Яка користь знати, як робиться діло, коли ти сам його не/зробиш? Взнати не/важко, важче зробити. Наука та досвід – се одне і те/ж. Вона не/в/знанні самім живе, а в діянні. Як і робота без природженості, так і знання без роботи – мука. Ось у чому різниця між знаннями та наукою (*Г. Сковорода*).

II. Не/проминіть ні/коли людину, не/привітавши її, і добре слово їй мовте. Жінку свою любіть, та не/давайте їй влади над собою.

Як/що забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені не/буде соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не/забувайте, а чого не/вмієте, того навчайте/сь, – як батько мій, дома сидячи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших країнах. Лінощі – це мати всьому дурному: хто що/й знав, те забуде. А чого не/вміє, того не/навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не/лінуйтесь ні/на/що хороше, і хай не/застане вас сонце в постелі (*Із «Повчання Володимира Мономаха дітям»*).

Вправа 16. Перепишіть речення, усуваючи скісні дужки. Поясніть правопис часток з різними частинами мови.

I. 1. [Єгиптянин:] Я будував/би храми по-своєму.. І що/б/то був за храм! Боги мої! (*Леся Українка*). 2. Взяла дівчина те прядиво, погнала бичка пасти. Бичок пасеться, а вона плаче: де/ж/таки видано, що/б усе те за день зробити? А/далі й згадала: «Єсть/же в мене зернятко від матінки!» (*З казки*). 3. Ні/за чим на світі не/жаліти і не/ мати ні до чого зла (*М. Луків*). 4. Сумно й смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та отроцтва, ні/чого не/бачить вона дорогого, не/буденного, ні/що не/гріє її, не/будить радості а/ні людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не/посідала/б вона, і труд її, не/зігрітий теплим промінням часу, безбарвний (*О. Довженко*). 5. То кожного досвітку, тільки/но благословиться на день, іду за хату й дивлюсь на яр із серпом ручаю, що жебонить тихцем, бо не/хоче чому/сь висохнути (*О. Гижа*). 6. Пристаркуватий ротний кравець довго вагався, доки... зважився/таки запропонувати Ясногорській свої послуги... (*О. Гончар*). 7. О/то/ж, ким/би ви не/хотіли стати в майбутньому, екологія все одно має найбезпосереднішу причетність до вашої діяльності (*М. Бідзіля*).

II. 1. Грубе моє слово було, бо я козак, а правда, як сіль, солона, а все/ж/таки ти мені син (*Г. Тютюнник*). 2. Звиняйте, так/от: гадаю, що Сіроманець віднині і навіки житиме в обласному звіринці, тобто в зоопарку (*М. Вінграновський*). 3. Федір Несторович зупинився, звів очі. В карій глибочині загусла давня розбуркана туга, притамована плеском лагідної усмішки. – Еге/ж, сину, еге... обізвався весело і рушив далі, уважно дивлячись під ноги (*Г. Тютюнник*). 4. О, як боялися святі отці, Чи/ не/схитнеться їх могутня влада! Душа єретика тій смерті рада – Чи/ж/не/майне де усміх на лиці? (*Д. Павличко*). 5. [Дядько:] – А така, – каже, – що яке/б душне літо не/було, а/тільки розкидай цю солому, то/зараз де/не візьметься мороз і сніг (*З казки*). 6. – Як/же в світі не/радіти? Все кругом тебе цвіте (*Л. Глібов*). 7. Тільки/но ввійшли в лазню, аж такий жар, що не/можна (*З казки*). 8. Ти прийшла/таки до мене, довгождана, вимріяна, сріблястa (*М. Слабошпицький*).

Вправа 17. Запишіть слова, усуваючи скісні діжки. Поясніть правопис часток з різними частинами мови.

Як/би, або/ж, як/от, поки/що, як/же, взяв/таки, адже/ж, таки/вивчив, але/ж, казна/де, зроби/но, так/то, ну/й, а/як/же, бо/ж, будь/коли, а/би/хто, якось/то, коли/б/то, стільки/то,

де/коли, неначеб/то, хтозна/коли, зроби/ж, де/небудь, немовби/то, будь/як, хоча/б, такий/то, якби/то, коли/сь, ні/хто, хоч/би, сядь/бо, скільки/ж/то, все/таки, давай/но, ніби/то.

Вправа 18. Зробіть морфологічний аналіз часток, ужитих у тексті.

І. Катерина ІІ захотіла побачити Григорія Сковороду. Міністри привезли філософа до царського палацу й завели до Золотої зали. Усі стоять не дихаючи, ждуть царицю.

Ось з'являється й вона. Присутні низько-низько вклоняються їй. Один тільки Сковорода стоїть рівно.

– Чому ти не вклоняєшся мені? – запитує Катерина.

Сковорода спокійно відповідає:

– Не я бажав тебе бачити, а ти захотіла на мене подивитись. Як же роздивишся мене, коли я удвоє зігнусь?

Розповідають, що вдруге Сковорода зустрівся з царицею, коли вона подорожувала Україною. Катерина поцікавилась, чому Гриць такий чорний. Відповідь була така:

– Е, вельможна мати, хіба ти де бачила, щоб сковорода була біла, коли на ній печуть та смажать, і вона все у вогні? (І. Артемчук).

ІІ. Кажуть, краще було б, якби всі люди говорили однією мовою, не треба було б затрачувати часу на те, щоб вивчатися чужим мовам, а той час краще б було затратити на що-небудь більш корисне задля людей. Чудні то бажання! Це все однаково, як сказати: як добре було б, якби всі люди їли однакову їжу, носили однакову одежу. Чи не заваде шлункові негра той жир, що потребляє його який-небудь лапландець? Або буде хороша негрові та тепла з линтваря одежа, що носе її і зиму й літо ескімос? Отже сього ніхто не пожадає, а от однієї мови жадають. Дехто, забуваючи, що наша мова та ж і є одежа нашого духу або, ще краще, яскравий вираз всього того, що нас вражає, що ми почуваємо, про що ми думаємо-гадаємо, того, що ми зовемо духом або душею.

Мені здається, що тим і наш світ красний, що він не однаковий, тим і земля наша хороша, що вона покрита то горами високими, то долинами глибокими, то рослиною усякою. Зробіть так, щоб усе рівно було, як на долоні, щоб однакова рослина вкрила всю землю – і пропала її краса! Ви занудитесь від тії рівнини та однаковості. Чого ж вам хочеться так однакової задля всіх мови? Не тільки одежею, а й окрасою свого тіла одрізняються поміж собою люди, а ми хочемо, щоб вони усі балака□ли однією мовою. Мова така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то те вже буде смерть задля його душі, смерть задля того всього, чим він відрізняється від других людей. Він повинний буде згинути – стати іншим народом (*Панас Мирний*).

Вправа 19. Зробіть морфологічний аналіз виділених часток.

І над річкою ***он*** цвітуть черемхи, видивляються в бистру воду, слухають, як булькає вода по камінцях (*Іван Багряний*). 2. Яким ***не*** втерпів і простісінько промовив: «Чи не вас ***то*** я бачив влітку на скалі над водою?» (*І. Нечуй-Левицький*). 3. – Та простісінька, ***бач***! Не вашого, панського роду, а проста ***собі*** баба (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Після того я ***й*** почав цікавитись усім, що стосується рідного міста, і цей інтерес не згас і досі, хоч волею долі мені довелося з Житомира виїхати; я живу тут ***тільки*** влітку, а в інші пори року ***хіба*** навідуюся (*В. Шевчук*). 5. В першу мить спала думка сховатися ***бодай би*** в оцих панських ровах (*І. Ле*). 6. – Може, присядемо? Ти, мабуть, втомився... – ***Ні***, мені легко з тобою. – Ти поглянь, ***яка*** краса! Краса осіннього цвітіння! – ***Навіть*** геній Левітана не в силі змагатися з дивовижною красою зрілої осені. – ***Якби*** ці дерева могли простояти отак ***хоча б*** місяць... – На жаль, час золотого дерева короткий. – Осіннє прощання... І до дерев, як до людей, приходить своя осінь, – сказала вона з сумом (*І. Цюпа*). 7. І тепер ***от*** вона, звабливо-мерехтлива вечірня зоря, знову зійшла на холодному синьо-зеленому небі, над погасаючою загравою – там, де щойно зайшло сонце (*Іван Багряний*). 8. ***Що за*** сплеск?.. Із ночі, із туману випливають темні байдаки... (*В. Сосюра*). 9. ***Що його*** вдієш? Жаль Волові хатини – пустив він і Свиню (*З казки*). 10. Все зникло ***наче*** в казці: і місто, і гори, і поле, і гай (*Леся Українка*). 11. Метелики

помітили нас і перелетіли на малинову голову будяка. Коли ж, як до себе подібних, рябеньких, до них підмахав хвостиком Султанчик, вони знялися й потріпотіли на зарічок, де ***мало не*** сіли на зеленкуваті голови вужів – роздивляючись нас, вужі повистромлювали з води і поніміло з води стирчали (*М. Вінграновський*). 12. ***Чи*** ти мій сон, чи ти моя уява, чи ***просто*** чорна магія чола... ***Яка*** між нами райдуга стояла! Яка між нами прірва пролягла! Я не скажу і в пам'яті – коханий. І ***все-таки***, згадай мене колись. Ішли дві долі різними шляхами. На роздоріжжі долі обнялись (*Л. Костенко*).

Заняття № 15–16

Тема: Вигук

Контрольні питання:

1. Вигуки як особливий лексико-граматичний розряд слів.
2. Семантичні групи вигуків.
3. Розряди вигуків за їх складом і утворенням.
4. Звуконаслідувальні слова, їх функції і вживання.
5. Відмінність звуконаслідувальних слів від вигуків.

Опрацюйте літературу:

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. С. 318–328.
2. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 376–390.
3. Гаценко І.О. Лексична характеристика звуконаслідувальних слів української мови. *Наука і сучасність*. Серія: Педагогіка. Філологія: зб. наук. праць. Київ: Логос, 2003. Т. 37. С. 162–169.
4. *Горпинич В.О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 300–311.
5. Курило О. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад і структура. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 2. Ужгород, 2000. С. 130-135.
6. *Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. С. 260–261.
7. Мацко Л.Й. Интеръективы в украинском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. Киев, 1985. 22 с.
8. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. С. 525–534.
9. *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., доп. Київ: Вища школа, 2002. С. 480–487.
10. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 67.

Виконайте практичні завдання:

Виконайте **вправи 382 (I, II), 383, 384** із збірника М.Я. Плющ, О.І. Леути, Н.П. Гальони.

Вправа 1. У наведених реченнях знайдіть вигуки, розподіліть їх на групи за значенням та походженням.

1. Гей, несу я казки та пісні, гей, мандрую від хати до хати (*В. Бобинський*). 2. Я вклоняюсь усій долині: Здрастуй, серпне ясний та багатий! (*П. Филипович*). 3. Ох!.. чи йтиме ж Той, кого люблю?.. (*А. Кримський*). 4. Невже це осінь, осінь о! – та сама (*Остап Вишня*). 5. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, проходячи повз, казав до нас: «Здрастуйте» (*О. Довженко*). 6. Соб! Цабе! Гарячий степ і вечір (*В. Базилевський*). 7. – Добридень! – вона зрадіє мені. І посміхнеться поштиво (*В. Терен*). 8. Гей, над дорогою стоїть верба… (*П. Тичина*).

Вправа 2. Запишіть речення. Скажіть, яку стилістичну роль відіграють у них звуконаслідувальні слова. З'ясуйте особливості їхньої передачі на письмі.

1. Давно, давно, давно не чув, зозуле, навіть у снах уже твого «ку-ку» (*В. Підпалий*). 2. Умовляють серця перебої: – Тах… тук… тук… тах… тах… тук… тук… Заспокоїм… (*В. Еллан*). 3. Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм «кру-кру»: «Чуєш, брате мій, товаришу мій? Відлітаємо!» (*Остап Вишня*).

Вправа 3. Перепишіть речення. Підкресліть вигуки. Визначте, до якого розряду за значенням вони належать: а) емоційні; б) спонукальні; в) наказові; г) апелятивні; ґ) етикетні; д) вокативні.

1. – Та цур тобі, я тебе і не думав кликать! – каже чоловік (*З казки*). 2. – Здрастуй! – сказала вона, швидко дихаючи від їзди, усміхаючись, поправляючи розкидане по плечах волосся... (*Г. Тютюнник*). 3. От, недобрі черевички – завжди лізуть до водички! Неслухняні вони дуже, все шукають, де калюжі... (*К. Перелісна*). 4. Максим вклоняється вчителеві. – Спасибі за науку! (*С. Плачинда*). 5. Гей, гей, гей, мій чорний воле! Нива довга, в стернях поле... (*Я. Щоголів*). 6. Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру! Край дороги! Та воли в його круторогі. – Ну, пересиділи? – Гайда! Пора, товариство в дорогу! (*П. Тичина*). 7. Гнат осаджує жеребця, кричить, розмахуючи нагайкою: «Ану, забирайтеся звідси! Геть!» (*Г. Тютюнник*). 8. Колись Овсій прийшов на поле. «Ех, – позіхнув, – полежу в овсі я». «Ото багато цей лінюх наполе!» – колгоспники сказали про Овсія (*В. Плахотников*). 9. – Гов, дядьку! – хтось гукнув близенько (*Л. Глібов*). 10. – Ціпа, ціпа, ціпонька, – Кличе ціпу тітонька. – Ціп, ціп, ціп, ціп, ціп, ціп, Я несу смачний обід. Ви, малесенькі клубочки, Не ходіть ніде без квочки, Квочка-мама, квочка-ненька Обігріє вас швиденько (*К. Вишинська*). 11. Праця не згине між людьми даремне: Сонце засвітить колись, – Дякою нас тоді люди згадають – Нум же! До праці берись! (*Б. Грінченко*). 12. Цить, моє серце, се казка! (*Т. Осьмачка*).

Вправа 4. Із запропонованими вигуками складіть речення так, щоб вони виражали різні емоційні стани людини (подив, незадоволення, біль, страх, докір, переляк, недовір'я, розчарування тощо). Зазначте в кожному реченні, який внутрішній стан людини передає вигук.

І. Ай («біль, переляк, страх»; «докір, осуд, жаль»; «подив, захоплення, схвалення» та ін.).

ІІ. Ех («захоплення, задоволення, здивування»; «невдоволення, нарікання, докір» та ін.).

ІІІ. Ов («здивування»; «захоплення»; «розчарування» та ін.).

Вправа 5. Перепишіть наведені речення. З'ясуйте, який емоційний стан людини передає в кожній синтаксичній конструкції вигук ***ой***.

1. – Ой, тату, тату, – зажурилась вона. – Увесь наш рід уже перейшов на конспірацію, опріч мене. І всі ви, навіть Яринка, дурите мене, наче маленьку

(*М. Стельмах*). 2. Сьогодні вже третій тиждень, як ми вільні, як нас звільнили, і ось – посилка! Мати взяла її на руки, подивилася на фанерний бік, де хімічним олівцем батьковою рукою було написано наше прізвище, притулилася головою до печі і сказала: «Ой...» (*М. Вінграновський*). 3. «Лавріне!» – гукнула й кинулась до нього. «І чого б ото роздягненою вибігати на мороз? – посміхнувся, заворушив клешні криги, що наросла на вусах. – Біжи до хати». «А дітей не бачив?» – стишила голос і завмерла. «Бачив». – «Ой». – «Не ойкай, а мотай в оселю». І вона побігла, прикриваючи рукою груди (*М. Стельмах*). 4. Залізо палуби вогнем опекло їй босі ноги – вона мусила аж пританцьовувати. «Пече, ой, пече! – гукнула вона вниз Віталієві, що вовтузився там, складаючи парус і примуцьовуючи човна. – Кинь мені босоніжки! Ой, мерщій! Бо я тут як на сковороді!» (*О. Гончар*). 5. «От і дочекалась дівчина свого красеня!» – думає про те саме тітка Зося і підходить до молодят. «Як я рада за вас». Яринка нахиляється до неї: «Тіточко, це радість для всіх: наші під Москвою розгромили фашистів». «Ой!» – з руки жінки випадає і розбивається келишок. «Це на щастя, це на щастя! Свята діва Марія, то, може, і мій Станіслав б'є мінами отам фашистів! Він же мінометник у мене, – в який раз розповідає про це і Яринці, й Івасю. – Налий, донько, в другий келишок найміцнішого спотикайла. Свята діво, таки є правда на світі» (*М. Стельмах*). 6. – Між іншим, – почав Гриша, – Комсомольський острів, біля якого ми пропливаємо, називався раніше Монастирським. У дев'ятому столітті тут був збудований монастир, і його відвідували у свій час навіть київські князі: Ольга, Володимир, Мстислав Удалий... «Ой, – здивувалась Варя, – звідки ви все це знаєте?» Гриша помітив, що Варя вміє дивуватись всьому з щирою і чарівною безпосередністю (*П. Загребельний*). 7. «Мирославе, не бійся, це я», – Данило так тихо озвався, що й сам не почув свого голосу. «Ой!» – водночас зойкнули Мирослава і Ярина, шарпнулись до дверей і занудились. – Хто це?» «Не пізнали?» – хоче посміхнутись Данило, та щось і посмішку, і голос зчавило йому (*М. Стельмах*). 8. «Пропала», – подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска. «Ой», – сказала вона. – «Ціла?» – «Наче... Ой... Що робити?» – «Бери дітей і летіть. Я з малим лишимося тут і якось будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила» (*М. Вінграновський*). 9. Завмер нерухомо. Блідий, трохи схудлий, засмалений вітрами, стояв і ніяково, по-дитячому посміхався... «Ох, Боже мій!.. – скрикнула мати і, простягши руки, ступила до дверей. – Ой, сину! О, дитино бідная!..» І материнські сльози покотились, як тії брусниці розсипані: «Ой, що ж бо ти наробив, соколе нещасливий!?» (*Іван Багряний*). 10. – І ти про ліки? Чудаки ви страшенні! Їй-богу, чудаки! – Карамазов подивився на свого приятеля і несподівано зареготав. – Ой, які ж ви чудаки! Невже ти не помітив, що я ввесь час дурня валяю? Очевидно, з мене непоганий артист вийшов би (*Микола Хвильовий*).

Вправа 6. Перепишіть речення. Підкресліть первинні вигуки. Розподіліть їх за структурними типами: а) вигуки, представлені одним голосним звуком; б) вигуки, що складаються з голосного і приголосного звука, або односкладові; в) вигуки, до складу яких уходить один голосний і два приголосні звуки; г) вигуки, утворені з двох голосних і одного чи двох приголосних звуків, або двоскладові; ґ) вигуки, що складаються лише з приголосних звуків.

1. «Тррр!», – сказав я Манюні, коли вона ступила на моріжок передніми копитами... (*М. Вінграновський*). 2. А хвиля – дівчина мальована – пробігла, гей, життя, пожди! (*Д. Павличко*). 3. [Хлопчик – (пхикаючи):] І! То ви – те не хочете! (*Леся Українка*). 4. «У-у-у!» – з усієї сили із сльозами на очах затяг від сарая Геракл (*М. Вінграновський*). 5. «У, ти, – знову розчервонівся від гніву Льоня та кинувся з кулаками до Толі. – Через тебе гачка відірвав» (*Ю. Збанацький*). 6. – Ігі на тебе, пияку! – відповіла йому Грициха з печі (*Л. Мартович*). 7. «Хох!» – сказав вовк (*М. Вінграновський*). 8. – Ти ба, що зима поробила: вічка в замку не видно, – вштурхнув Чепіжний ключа в замок (*М. Вінграновський*). 9. Де взяти кольорів стобарвних і живих

для трав і квітів весняних?.. Ах, я знаю де! Я в казку дивную свою усю фантазію ввіллю, зроблю усе живим, чудовим, таємності, розкошів повним, – і в казці дійсність відіб'ю (*Олександр Олесь*). 10. «Улю-лю! Улю-лю!» – кричали й свистіли вслід йому риби (*Ю. Збанацький*). 11. – Ото! Хіба в селі нема соломи? (*З казки*). 12. [Настуня:] Е, ні! Стривайте, цур не грать. А то й не буду танцювать, Поки барвінку не нарву Та не заквітчаюсь (*Т. Шевченко*). 13. З лугу прилетів жовтий гребенястий одуд, сів на бережку, пішов над водою. Пити, певно, захотів. – Киш! – крикнув йому Толя і пожпурив грудкою. «Замовчи, ти!» – сердиться Льоня. – «То ж він рибу лякає.» – «Не злякає...» – «А я...» – «Цс!» (*Ю. Збанацький*). 14. [Баба:] Ач, нетіпаха, грубниця погана, до кого рівнятися здумала! (*З казки*). 15. – Ш-ш-ш! Я спішу! Не заважайте! – Шумів вітер по дорозі, бо він завжди любив пошуміти і до діла і без діла (*О. Іваненко*). 16. – Хто тут? – придушеним голосом промовив Андрій, схопившись одразу за зброю. У відповідь на це примара приклала палець до вуст і, здавалося, благала мовчати. – Чш... (*О. Довженко*).

Вправа 7. Випишіть із поданих речень вигуки, запозичені з інших мов. З'ясуйте їх походження та значення. За необхідності скористайтесь «Етимологічним словником української мови» та «Словником іншомовних слів».

1. Тільки вийшли з лісу, ще й десяти кроків не ступили на галявину, як враз: «Хальт!» (*Ю. Збанацький*). 2. – З лук проганяв. Ну, вони й озвіріли. Я кричу: «Марш!» – а вони мене з конем до прірви (*Г. Тютюнник*). 3. – Калавур! Грабують! – зарепетував дід, але в одповідь на його крик залопотіли ноги втікачів (*М. Коцюбинський*). 4. – Ура! – закричав Федько на своїй сосні і з радощів мало не звалився на землю (*Ю. Збанацький*). 5. – Шабаш! – кинувши шапку об землю, крикнув Грицько (*Панас Мирний*). 6. – Алло! Алло! – сказала дівчина. – Хто зі мною говорить? (*М. Трублаїні*). 7. – І щоб ніяких кривд, ніякого рукоприкладства, бо за це суд... Спілка «Роб-земліс» на сторожі батрацьких інтересів. – «Та знаємо». – «Ну, тоді й баста!» (*О. Гончар*). 8. Співробітники заплескали в долоні, зняли гамір: – Браво! (*О. Іваненко*). 9. Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна. Невже це осінь, осінь, о! – та сама (*Л. Костенко*). 10. ... В рай чухрають сотні душ, Щоб дивитися із раю, Як дурного Менелая Ошукав красунь Паріс, Як Олена його лає Та вигукує «на біс!» (*В. Симоненко*).

Вправа 8. З наведених речень випишіть похідні вигуки, класифікуючи їх за такими групами: а) відіменникові; б) віддієслівні; в) відіменні (утворені на базі сполучення іменника та прикметника чи займенника); г) комбіновані (утворені поєднанням первинних вигуків з повнозначними та службовими словами).

1. – Ой лишенько! – залементувала горобчиха. – Чирик! Чирик! – перелякано кликала вона чоловіка. – Та де ж тебе біс носить, іди-но сюди! (*Ю. Збанацький*). 2. – Стій! Руки вгору! – Збоку біля обгорілої верби стояв клишоногий поліцай з гвинтівкою в руках; на його обличчі виділялись роздуті ніздрі і втиснуте перенісся (*М. Стельмах*). 3. [Іван (виходе від села):] Чи то ти тут, Марусе, співала? Диви! А я йду собі та й думаю: певно, соловей! [Маруся:] Тобі б тільки насміхатись... От, щастя дівці!.. (*М. Кропивницький*). 4. – Куди ж писати? – Отакої! Не знає куди!.. Адреса відома (*О. Гончар*). 5. Спасибі вам, спасибі, дядечку, – не знав поліцай, як і дякувати, та все згинався і розгинався перед ним (*М. Стельмах*). 6. [Христя:] Сердешна! Чула й я, сестричко, що є такі ворожбити... Хай бог боронить! ... Ох, борони боже! Прощай, сестричко! (*М. Кропивницький*). 7. Стромляла, стромляла, – де там!.. А дідова дочка дивиться з печі (*З казки*). 8. Після того як домовлено іти разом увечері в кіно, після того як добутий Сашком із шухляди свіжий номер журналу «Радіо» уже в руках у Віталія і помахом олівця обкреслено статтю, яку «неодмінно, неодмінно треба прочитати», – після цього: – Бувайте здорові, громадянине (*О. Гончар*). 9. – Оце лихо! Де ж таки видано, щоб таке опудало та князенкові за дружину було! Чи то ж годиться?! Я не пущу! (*З казки*). 10. Той засміявся: – Отакої к бісу! Під Білу Церкву стягнуто полки. Палає Київ, знищено Триліси. У вас же он

як гинуть козаки! (*Л. Костенко*). 11. «Хороше! Господи, як хороше співають!.. Сказано, як у раю!..» Так шепочуться поважніші молодиці, стоячи в церкві: вони шепочуть інколи молитви та все позирають на крилас, звідти йде доносний, проймаючий спів (*Олена Пчілка*).

Вправа 9. З наведених речень випишіть звуконаслідувальні слова, поділяючи їх на два розряди: а) звукові вияви тварин; б) звукові вияви предметів та явищ дійсності.

1. А то ще осіннім днем раптом долинає звідкілясь згори: кру-кру-кру! Подивишся – високо-високо, аж під хмарами, летять у вирій ключем журавлі. То вже значить – до зими недалеко (*В. Чапліна*). 2. «Тру-ту-ту-у!» – все вище й вище підіймав над лісами свою переможну мелодію ріг... (*М. Стельмах*). 3. «Плакати! Плакати! Плакати! Гу-у! Гу-у! Бах! Бах! Плакати! Плакати! Плакати! Схід. Захід. Північ. Південь. Росія. Україна. Сибір. Польща. Туркестан. Грузія. Білорусія. Місяць, два, три, шість, дванадцять... ще, ще, ще... Гу-у! Гу-у! Бах! Бах! Мчались місяці» (*Микола Хвильовий*). 4. – Крийок-крок, крийок-крок, – вже ближче, як доля його, обізвався молодий погонич, і Данило... почав спускатися до татарського броду (*М. Стельмах*). 5. Було це вранці. Я ще трохи спав. На землю скочив босими ногами, Як привітався перший пароплав Далеко десь з Дніпром і з берегами. – Ту-ту! Ту-ту! – він подих перевів І знов: – Ту-ту! – гукав мені щосили. – Ту-ту! Ту-ту! – йому я відповів. – Бувай здоровий і пливи щасливий! (*Л. Костенко*). 6. Дінь-дінь, дінь-дінь... дзвенять дзвінки, – Пасеться череда. Щебечуть весело пташки... Виблискує вода (*М. Воротій*). 7. Утік. Лорд обривав на ньому рештки штанів, а він утікав ганебно й жалюгідно, мовчки, вже навіть не гойойкаючи, тільки вириплював снігом: рип-рип-рип.. (*П. Загребельний*). 8. – Ф-ф'ю-у! – свиснув Оксен і опустився на лаву. – Оце діла... (*Г. Тютюнник*). 9. Ідуть край річки Два брати, Аж чують мимохідь: Веселий Зяблик у кущах Висвистує «фіть-фіть!». Спинились тихо парубки, А птах: «Фіть-фіть, дзень-дзень!» Говорить старший: – Це мені Співає він пісень! (*Народна творчість*). 10. Ніде ні душі. Всі посунули зустрічати військо Богдана Хмельницького. Хрусь-хрусь, хрусь-хрусь... Порипував сніг під нашими швидкими кроками (*В. Нестайко*).

Вправа 10. З наведених речень випишіть звуконаслідувальні слова, поділяючи їх на структурні групи: а) тонові (складаються з голосних); б) шумові (складаються з шумних глухих приголосних); в) шумно-тонові (становлять сполучення шумних з голосними); г) миттєві (поєднання проривних з голосними).

1. Сіріє... – Фіть-фіть-фіть! – прорізало повітря чиря... – Ббах! Перший постріл! Полювання відкрито! (*Остап Вишня*). 2. – Кахи, кахи! – закашляє Арсен, бо важко йому в тумані дихати (*Григір Тютюнник*). 3. Вовк і поклав. їдуть, їдуть, коли це – трісь! – Ой лишенько, – каже лисичка, – санки тріщать! – Та ні, лисичко-сестричко, то в мене кісточка хруснула (*З казки*). 4. Одна птиця весь час методично і невтомно: ...кі-кікс, кі-кікс, кі-і-і... І друга лунко-лунко і роздільно пробує флейту: ...кфі-кфі-кфі... І третя, пролітаючи низько і стурбовано ховаючись: ... кжа-кжа-кжа... І четверта, недалеко перепурхнула і раз за разом: – ксвіть! ксвіть! ксвіть! І п'ята граціозно і ласкаво – десь над головою: – стріті-тс літс... І шоста перелітає і без кінця, голосно, знижуючи тон на останньому складі: – ксіті-та, ксіті-та, ксіті-та... Багато інших теж мирно і дружньо щебече; лише заздрісний ворон викрякує в темному ярку (Г. *Тютюнник*). 5. Лисичка хап за той віхоть, а звідтіля горобці – хрррр!.. Вона за паличку, тільки прийняла її, а бичок гуп – і впав! (*З казки*). 6. – Щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб святий – а-а! (*М. Коцюбинський*). 7. [Курочка:] Ко-ко-ко, Півнику, ти сьогодні щось дуже рано почав співати. Подивись на годинника. Не галасуй, всі ще сплять. [Півник:] Сьогодні чудовий день! Сьогодні з наших яєчок повинні вилупитися діточки, наші синочки! (*З казки*). 8. В ці часи ви чуєте і над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум – свист качиних крил! Ви і сюди – бах! І туди – бах! І отуди – бах! Ах, незабутні хвилини! (*Остап Вишня*). 9. – Пху, – кадить димом Тимко,

сердито збиває на підлогу махорчані іскри (*Г. Тютюнник*). 10. У відповідь на це примара приклала палець до вуст і, здавалося, благала мовчати. – Чш... – Хто ти?.. Я, здається, тебе знав... – У Києві, торік... – Ти татарка? Служниця панночки?! – скрикнув Андрій. – Чш... – тремтячи, озиралася татарка на всі боки (*О. Довженко*).

Вправа 11. Зробіть морфологічний аналіз вигуків та звуконаслідувальних слів.

1. «У-у, розтелепа! Відводив він свої злодійкуваті очі. – Заголюється по саму бороду. Хоч би старих людей посоромилась» (*Г. Тютюнник*). 2. За бабусею малята Також вийшли погуляти. У дворі вчинили гамір, Ой, зима! До чого ж гарно! Так раділи завірюсі, Підбігали до бабусі, Сніговик вони ліпили, Поки вистачило сили. Каже бабця: «Годі, дітки, Обтрусіть швиденько ніжки, Бо пора іти до хати, Сонце хоче спать лягати» (*К. Вишинська*). 3. – Штани, значить є! Чоботи є!.. Онучі, значите є!.. Набої є!.. Сало й ковбаса є!.. Гм-гм... є... Чи не мало буде? (*Остап Вишня*). 4. Геть! Розступіться, дайте шлях! (*Леся Українка*). 5. По-весняному вже гріє сонечко, заглядає до нас у віконечко: «Гей, ви, дітки малі, де ви гаєтесь? Чом ще й досі в кутку темнім граєтесь?» (*К. Перелісна*). 6. Браво! Браво! – вигукнув Стіліанос, підштовхуючи бокал до пальців Яковенка. Кінчики пальців доторкнулися до скла. Холодне, як вітер у полі. Ну, сміливіше! (*П. Загребельний*). 7. «Добрий вечір!» – «Добрий вечір». Став тут лицар і – ні слова. Щось ніяк не починалась тая пильная розмова (*Леся Українка*). 8. Аж тут надворі вже світає. «Цу-цу, Рябко!.. – тут всі, повибігавши з хат: – Цу-цу, Рябко... На-на» – гукнули, як на ґвалт (*П. Гулак-Артемовський*). 9. Гнат зацьковано озирається навколо себе, мутніє очима: «Та ви що? Ану, ану, відступіться!» (*Г. Тютюнник*). 10. Там, серед одного двору, стояла молодиця ще з заспаним лицем, нерозчесаною головою і голосно викрикувала на всю околицю: тю-тю, курочки, тю-тю-тю-тьу! Там неслося: ціп-ціп-ціп! (*Панас Мирний*). 11. «От спасибі!» – крикнув лицар. Ще ж поет не відозвався, А вже лицар був надворі. На коня! І геть подався (*Леся Українка*). 12. Як упав же він з коня та й на білий сніг, – Слава! Слава! – покотилось і лягло до ніг (*П. Тичина*). 13. – Отакої! Весь час крадуть, а Залусківський не біднішає. Щось воно не те... (*Люко Дашвар*).

Заняття № 17

Тема: Підсумкова контрольна робота

Тексти для написання контрольної роботи

Варіант 1. Походження східнослов'янських народів та їхніх мов (української, російської і білоруської) хвилювало багато поколінь дослідників. На кожному історичному етапі вчені тлумачили ці проблеми по-різному залежно від обсягу наявного в них фактичного матеріалу, ідеологічних позицій дослідників, панівної на той час політичної кон'юнктури тощо.

Наукові дослідження етногенезу (тобто походження) східних слов'ян мають уже майже двохсотлітню традицію, і за цей час сформувалося декілька основних концепцій. Так, у царській Росії офіційні ідеологи, підтримувані тогочасними істориками, сприймали всіх східних слов'ян як «единый русский народ» і починали його історію від Київської Русі, вважаючи її найдавнішою російською державою. Радянська історіографія визнала право не тільки російського, але й українського та білоруського народів на свою історію і свою мову, проте партійні ідеологи не змогли позбутися імперських претензій на історичну спадщину Київ□ської Русі. Проголосивши її «общевосточнославянским государством», ці ідеологи пропагували доктрину, схвалену найвищими компартійними інстанціями, згідно з якою витоки українського та білоруського народів і відповідно їхніх мов відносять до пізнього середньовіччя (XIV–XV ст.). На спроби деяких російських істориків і філологів починати історію Росії й російської мови від IX–X ст. офіційна влада дивилася «крізь пальці», проте

такі самі прагнення в Україні і Білорусі вважалися ворожими й жорстоко переслідувалися. Протягом тривалого часу лише в діаспорі українські вчені могли вільно висловлювати свої погляди й розвивати концепцію етногенезу українців згідно з історичною правдою (*За Г. Півтораком*).

Варіант 2. У наш час відновлення української державності й відродження духовності нації помітно зріс інтерес широкої громадськості до походження українського народу та його мови. Про це свідчать численні публікації, серед авторів яких не тільки фахівці-вчені, але й аматори-журналісти, письменники, інженери, лікарі, комерсанти тощо. Зрозуміле їхнє щире прагнення піднести престиж української мови, показати її глибоке коріння і знайти їй гідне місце серед інших слов'янських та неслов'янських мов. Але відсутність необхідних знань зі славістики, брак дослідницького досвіду, нерозуміння потреби спиратися на науково достовірні джерела й оперувати конкретними історичними фактами, нарешті, невміння (чи небажання) зважати на загальновизнані наукові аксіоми часто призводять до того, що добрі патріотичні наміри таких аматорів обертаються нестримними фантазіями, видаванням бажаного за дійсне. Тому й не дивно, що поряд з науковими висновками, підтвердженими документами й фактами, висловлюється чимало казкових і міфічних уявлень про історію нашого народу та його мови. З іншого боку, деякі автори, дотримуючись застарілих догм і поглядів, відсувають початок самостійної історії українців і формування української мови аж до XVII–XVIII ст., а всі попередні періоди пов'язують з існуванням лише російської державності. За такою логікою, українці до Київської Русі нібито зовсім не причетні. Рядовому читачеві буває важко розібратися в усьому цьому, і він часто сприймає різні вигадки як історичну правду. Пропонована книжка в популярній формі розкриває деякі аспекти порушеної проблеми на основі найновіших досягнень мовознавства, історії, археології, антропології та інших суспільних наук.

Історія українського народу й української мови давня й невичерпно багата, справді гідна великої нації. Отож немає потреби її штучно збагачувати, прикрашати міфами й відсувати вглиб тисячоліть аж до кам'яного віку. Шукаючи прадавні наші корені, слід пам'ятати, що українці – частина слов'янського світу, а українська мова – одна із слов'янських мов. Сучасна світова славістика має в своєму розпорядженні апробовані й надійні методи дослідження далекого минулого, що дали позитивні наслідки, чіт□ко відтворивши суспільну й мовну історію давніх слов'ян. З історією всього слов'янства була пов'язана й історична доля українців (*За Г. Півтораком*).

Варіант 3. На території нинішньої України первісна людина сучасного типу з'явилася близько 300 тис. років тому в епоху раннього кам'яного віку – палеоліту, коли тут був теплий, помірно вологий клімат з періодичними похолоданнями – провісниками майбутнього зледеніння. В епоху раннього палеоліту територія України ще була мало заселеною, тому до нас дійшли скупі свідчення про перебування тут первісної людини (кремінні рубила та інші кам'яні знаряддя праці), а впродовж середнього палеоліту (100 тис.– 40 тис. років тому) спостерігалося поступове похолодання через наступ валдайського зледеніння. Незважаючи на це, відбувалося досить інтенсивне заселення півдня Східної Європи аж до Десни й далі в основному з Кавказу і менше – через Карпати. У цей час на території України утворилися степи, які чергувалися з гаями, діброваами і хвойними лісами, де водилося багато різноманітної дичини. Тодішні люди (за біологічним типом – неандертальці) жили з полювання і збиральництва (*За Г. Півтораком*).

Варіант 4. Матеріальна культура за епохи середнього палеоліту досягла вже досить високого рівня: зросла майстерність обробки кременю (скребла, гостроконечники), з'явилися кістяні проколювальні знаряддя (шила та ін.), люди навчилися будувати житло з великих кісток мамонта і шкур, заготовляти деякі продукти про запас, у мисливстві стали застосовувати метальні знаряддя з гострим кремінним наконечником, оволоділи вогнем. Є

підстави припускати наявність у цей час міжобщинних зв'язків, взаємозбагачувальних контактів між первісними колективами.

Епоха пізнього палеоліту (40–10 тис. років тому) відзначалася різким похолоданням, яке поступово поширювалося з півночі на південь, починаючи ще з кінця середнього палеоліту. Унаслідок наступу валдайського зледеніння Середньоросійська, Придніпровська, Волино-Подільська височини і степи Північного Причорномор'я та Приазов'я перетворилися на холодні рівнини з рослинністю, подібною до тундри. Ліси залишалися тільки в до□линах річок і в захищених від холодних вітрів ярах та підгір'ях; серед лісових дерев переважали хвойні породи. У тваринному світі також відбулися значні зміни: крім никаючих по тундрі численних табунів мамонтів, волохатих носорогів, диких коней та ослів, зубрів, сайгаків, ведмедів, з'явилися північні олені, песці, а в Чорному морі – навіть тюлені. Незважаючи на погіршення природних умов, територія нинішньої України в цю епоху ще більше заселилася. За приблизними підрахунками вчених, тут мешкало до 20 тис. осіб. Це був новий біологічний тип людини, що дістав у Європі назву Homo sapiens, або кроманьйонець, антропологічний тип якого в основному збігається з сучасною людиною (*За Г. Півтораком*).

Варіант 5. Найбільш заселеним було Прикарпаття, особливо Наддністрянщина. Кожне поселення, в якому мешкало 25–30 осіб, складалося з 5–8 споруд типу яранг із жердин, кісток мамонтів, укритих шкурами тварин. Житло опалювали переважно деревом, світло давали жирники – посуд з кісток чи каменю, наповнений жиром. Житло, місця виготовлення знарядь праці і, можливо, обробки здобичі, а також інші підсобні приміщення становили єдиний господарсько-побутовий комплекс. Необхідність пристосування до суворого клімату розвивала в людей стійкість і кмітливість, уміння переборювати труднощі. Середня тривалість життя кроманьйонця була 20–23 роки. В умовах тундри основою господарської діяльності населення стало полювання, особливо на мамонта, забійна вага якого досягала 1,5–2 т. Значно удосконалилася мисливська зброя та інше господарське знаряддя. Кроманьйонці вперше в історії людства стали широко застосовувати кістяне знаряддя (шила, проколки, голки), кість служила будівельним матеріалом для побутових предметів та художніх виробів. Добре відоме образотворче мистецтво пізнього палеоліту – печерний настінний розпис, гравюри на кості, скульптури з бивнів мамонта і м'яких мінералів. Складовою частиною духовного життя кроманьйонців була музика (переважно танцювальна). Музичні удані інструменти виготовляли з кісток мамонта та з рогів північного оленя, набір яких у гурті з 6–7 осіб давав різну тональність і звуко-шумову гаму.

Кроманьйонці мали досить складний світогляд. Позитивні знання, релігія, мораль – усе це утворювало єдину систему, де домінувала релігія. Ще неандертальці, а тим більше кроманьйонці спілкувалися досить розвинутою звуковою мовою, реконструювати яку поки що неможливо (*За Г. Півтораком*).

Варіант 6. Трипільське суспільство досягло такого рівня соціально-економічного розвитку, що майже впритул підійшло до виникнення міст і запровадження писемності, тобто стояло на порозі цивілізації. Однак зміна клімату (зростання його посушливості) й поширення степів остаточно підірвали й без того неефективну економіку трипільців з її екстенсивною перелоговою системою орного землеробства. Наприкінці III тис. до н. е. трипільська культура зникла.

Перший дослідник трипільської культури київський археолог В. Хвойка (1850–1914) вважав трипільців предками слов'ян. Він виходив з того, що хліборобсько-скотарські племена заселяли споконвічно слов'янські землі між Дністром і Дніпром і в їхньому побуті, заняттях, віруваннях спостерігається чимало рис, спільних з етнографічними ознаками пізніх безсумнівно слов'янських племен на цих самих територіях. Ця версія захопила багатьох сучасників В. Хвойки. Справді, якщо на Давньому Сході в V–IV ст. до н. е. існували високо розвинуті ранні цивілізації, то чому подібної культури не могли мати й наші далекі предки на Наддніпрянщині в IV–III ст. до н. е.? Та наступне поглиблене вивчення трипільської

культури не дало підстав виводити не тільки українців, але й узагалі ранніх слов'ян від трипільців. Встановлено, що витоки цієї культури ведуть до Нижньої Наддунайщини, на Балкани і далі – в країни Близького Сходу. Антропологи, дослідивши рештки трипільських поховань, дійшли висновку, що трипільці належали до східно-середземноморського («вірменоїдного») антропологічного типу, відмінного від слов'янського (*За Г. Півтораком*).

Варіант 7. Отже, трипільці не були безпосередніми предками українців. Але високо розвинута трипільська культура відіграла велику роль в історії Середньої Наддніпрянщини – піднесла її господарський і культурний рівень і заклала міцний фундамент для високого культурного розвитку наступних етноплемінних утворень цього регіону, зокрема й ранніх східнослов'янських племен, серед яких були й предки українців.

Під впливом трипільців Правобережжя автохтонні племена дніпро-донецької культури на багатому північному сході (Полісся, Лівобережжя Дніпра й Надпоріжжя) з традиційними способами господарювання – мисливством, рибальством і збиральництвом – у IV ст. до н. е. почали переходити до скотарства. Вони поступово стали трансформуватися в найдавнішу індоєвропейську спільноту – так звану середньостогівську культуру між Дніпром і Доном (назва походить від острова Середній Стіг на Дніпрі біля Запоріжжя, де вперше було знайдено рештки цієї культури) (*За Г. Півтораком*).

Варіант 8. Крім трипільсько-арійської версії походження українців, серед деяких авторів нашої старовини поширилася також думка про те, що українці походять нібито від давніх племен – укрів, чи укранів, хоч археологія не знає ні таких племен, ні жодних речових доказів (решток матеріальної культури), що вони колись існували.

Усі ці й подібні версії – це типовий приклад аматорської історичної міфотворчості, породженої зрозумілим і потрібним патріотизмом та недовірою до офіційної радянської науки з її фальсифікацією етногенетичних проблем східнослов'янських народів. Разом з тим різноманітні міфи про походження українців відбивають і недостатній професійний рівень та низьку обізнаність міфотворців із загальними закономірностями історичного розвитку. Як слушно зазначив Л. Залізняк, серед найпоширеніших помилок при визначенні часу появи українського етносу є невміння розмежувати конкретний етнічний організм із його пращурами. «Дехто з істориків-аматорів, знайшовши той чи інший елемент українського національного комплексу в глибокій давнині (плахту в Шумері, мазанку в трипільській культурі, оселедець у хетів Анатолії тощо), поспіхом проголошує вищезгадані народи українцями… Так, пращурами українців різною мірою були численні народи минулого (зарубинецькі племена, сармати, скіфи, кіммерійці, праарійці та багато інших). Від них український народ успадкував певні культурні надбання». Однак «не можна плутати час зародження українського народу з появою його далеких і непрямих пращурів (наприклад, трипільців чи арійців). Незважаючи на певний спадок останніх у культурі українців, як і багатьох інших народів, згадані народи далекого минулого були окремими етнічними організмами з власною неповторною й окремою від українців історією. Між ними й українським етносом відсутня безперервність етноісторичного розвитку, що не дає підстави вважати ці спільноти єдиним етнічним цілим».

Встановлення віку будь-якого суспільно-історичного явища (держави, народу, міста, культурно-історичного регіону, мови) науковими методами (історії чи археології) передбачає необхідність довести безперервність його життя від припущеного часу його виникнення. Безперервність культурно-історичного розвитку суспільства на українських теренах з деякою гіпотетичністю можна простежити від середини II тис. до н. е., тобто від періоду появи на наших землях слов'ян, що на той час уже сформувалися як окремий індоєвропейський етнос (*За Г. Півтораком*).

Варіант 9. Слов'яни з'явилися на історичній арені не раніше кінця III тис. до н. е., найвірогідніше, спочатку між Середнім Дунаєм і Тисою, а потім поступово розселилися на

північніших землях. Лише гіпотеза середньо-дунайської прабатьківщини слов'ян, відзначеної й автором «Повісті минулих літ», задовільно тлумачить незрозумілий потяг слов'янських племен до Дунаю в епоху Великого переселення народів у V–VI ст. і стійку пам'ять про нього серед усіх слов'янських та деяких прибалтійських народів, більшість із яких ніколи не були пов'язані з цією річкою ні географічно, ні історично. Як відомо, символ Дунаю виступає переважно в старовинних народних піснях, особливо в поширеному ще за язичницької епохи календарному та обрядовому фольклорі, що виник набагато раніше від Київської Русі й походів київських князів, зокрема Святослава Ігоровича (945–972 рр.) на Візантію, під час яких східні слов'яни, на думку багатьох дослідників, нібито вперше познайомилися з Дунаєм. Усе це свідчить, що образ Дунаю у слов'янському фольклорі з'явився разом з формуванням фольклорної символіки й образної системи, а не був запозичений пізніше, після міграції слов'янських племен на південь. Навпаки, загальний рух різних племен Середньої й Південної Європи аж до початку н. е. відбувався з півдня на північ (*За Г. Півтораком*).

Варіант 10. У перших століттях н. е. розпочався міграційний рух східних слов'ян спочатку на північний схід по Десні й Сейму, а згодом – і на південь (так зване Велике переселення народів у VI–VII ст. н. е.). Повільно розселяючись на нових землях, східні слов'яни змішувалися з місцевими балтськими та фінно-угорськими племенами, переймали їхні етнічні й мовні особливості або повністю втрачали свої й асимілювалися. Таким чином створювалися умови й ґрунт для формування нових етносів – білоруського і російського.

Коли міграційна хвиля східних слов'ян досягла приблизно території сучасних північної Брянщини й південної Смоленщини, у VI ст. на далекій Півночі, біля Псковського озера і в басейні р. Великої, з'явилися слов'янські племена – предки історичних кривичів, а в VII ст. у басейні о. Ільмень поселилися слов'яни – предки літописних ільменських словенів. Ці групи слов'ян емігрували сюди з Вісло-Одерського узбережжя Балтійського моря, найвірогідніше, морським шляхом. Поступово вони колонізували й сусідні території, унаслідок чого сформувалися Псковська та Новгородська землі. Історія населення цих територій склалася досить своєрідно, і Псковська та Новгородська землі потенційно могли, проте не стали ареалом формування російського етносу. Активні етногенетичні процеси в цей час відбувалися переважно на півдні, в межах Полісся й на Середній Наддніпрянщині (*За Г. Півтораком*).

Варіант 11. Територія східного діалектного ареалу праслов'янської етномовної спільності (тобто східних слов'ян) у I–II ст. н. е. охоплювала Середню Наддніпрянщину, Волинь та Верхню Наддністрянщину і співвідноситься із зарубинецькою археологічною культурою (назва походить від с. Зарубинці на Переяславщині, де вперше знайшли її рештки). Ця культура складалася в основному зі слов'ян, а центр її містився на Середній Наддніпрянщині – території майбутніх полян. Племена цієї культури мали значні етнографічні відмінності, через що в ній виділяють декілька локальних варіантів: середньонаддніпрянський, верхньонаддністрянський і південнобузький).

Зарубинецькі слов'яни були осілими хліборобами; вирощували пшеницю, ячмінь, просо. Вони досконало володіли багатьма ремеслами, що давало їм можливість виготовляти численні знаряддя праці й побутові речі (сокири, ножі, серпи, коси, долота, рибальські гачки, шила, голки, шпильки, цвяхи, скоби, милиці), різноманітні прикраси й зброю, обробляти залізо й кольорові метали.

На початку н. е. відбувся так званий другий суспільний поділ праці: від сільського господарства відокремилося ремесло. З'явилися спеціальні ремісничі професії – ковалі, гончарі, ювеліри та ін.

З часів зарубинецької культури почав формуватися східнослов'янський діалектний, а разом з ним і етнокультурний комплекс, який, зберігаючи чимало спільнослов'янських рис, протиставлявся відповідному західнослов'янському комплексові (*За Г. Півтораком*).

Варіант 12. Оскільки українами спочатку називалися окремі удільні князівства, що відокремилися від цілої держави, а потім і Україна як уся східна частина етнічної території українців перебувала у складі Росії, при просторових визначеннях щодо України здавна закріпився прийменник *на*. Проте і в народних піснях, і в літературній мові обидва прийменники *на* і *в* часто вживалися паралельно: *на Україні* і *в Україні* з переважанням тієї або іншої конструкції в окремих письменників або в окремих літературних жанрах і стилях.

Нині, коли Україна вже самостійна, суверенна й незалежна держава, немає жодних підстав вживати необґрунтовану й по суті образливу конструкцію з прийменником *на*. Отже, єдино правильна форма – *в Україні*. Але виправляти фольклорні та літературні твори, де вживається вислів *на Україні*, не варто (*За Г. Півтораком*).

Варіант 13. Вважається, що історія не визнає умовного способу. Вона має свою логіку і твориться за певними своїми законами. Тому будь-які міркування про те, яким був би подальший розвиток окремих країн і як склалася б майбутня доля цілих народів, якби доленосні для них події на певних історичних етапах відбувалися не так, а якось інакше, багатьма сприймаються як недоречні фантазії. І все ж таки нікому не заборонено оглянутися в минуле і з висоти набутого народом досвіду зробити спробу відділити неминуче від випадкового, закономірні процеси від фатального збігу обставин.

Чи мала б Русь далекі й осяйні перспективи, якби нерозумні діти Володимира Мономаха виконали заповіт свого мудрого батька і не вели міжусобних війн, а жили в мирі й злагоді і дбали лише про благо Вітчизни, як того навчав їх досвідчений та далекоглядний політик і державний діяч? Відповідь тут однозначно негативна, бо Київська імперія була історично приречена на розпад (як свого часу розпалися Візантійська, Римська імперії та Французька імперія Каролінгів), а на її уламках мали постати нові незалежні держави. Це був загальноєвропейський процес епохи середньовіччя. Талановитий поет і щирий патріот своєї землі безіменний автор «Слова про Ігорів похід» наприкінці XII ст. не міг здогадуватися, що всі його полум'яні заклики до руських князів перебороти чвари та об'єднатися проти зовнішніх ворогів залишаться лише «голосом волаючого в пустелі», бо феодальна роздрібненість була неминучим етапом суспільного поступу й об'єктивно мала прогресивне значення. Проте ніякі перипетії боротьби удільних князів між собою за першість самі по собі не змогли б змінити загального історичного розвитку вже сформованого на той час українського етносу в напрямку остаточного самоусвідомлення і зміцнення своєї державності. Золотоверхий Київ назавжди залишився б не лише духовною столицею східних слов'ян, але й державно-адміністративним центром русинів-українців. Та не так сталося, як гадалося. «Коричнева чума XIII століття» – монголо-татарська навала все перевернула з ніг на голову. Вона сприймалася як катастрофа, як вторгнення потойбічних сил, як щось небачене й незрозуміле (*За Г. Півтораком*).

Варіант 14. Зруйнувавши Київ і спустошивши більшу частину української землі, нові азіатські деспоти за ціле століття зуміли спустошити й людські душі, витравивши з них на тривалий час почуття власної гідності й внутрішню потребу боротьби за волю. Київ уже не міг піднятися з руїн настільки, щоб стати центром визвольної війни всього народу проти іноземних загарбників, боротьби за свою державу. Сили для такої боротьби забиралися й нагромаджувалися протягом XIV ст. на північно-східній периферії колишньої Київської Русі – у Московському князівстві, що від самого початку будувалося на засадах абсолютизму й деспотичної влади його правителів, і на кінець XV ст. зуміло повністю звільнитися від монголо-татарської неволі.

Піднесення Московського князівства як центру боротьби з монголо-татарським ярмом і разом з тим – центру формування російської народності, а також започатковане Іваном I Калитою збирання «руських земель» відкрило нову історичну епоху, яка позначилася на майбутній долі всіх східних слов'ян. Не важко здогадатися, що якби Київська Русь уникла

монголо-татарського ярма, політичний розклад сил на східнослов'янських землях у XIII–XIV ст. міг би бути зовсім іншим (*За Г. Півтораком*).

Варіант 15. Українська літературна мова народилася в нас іще в глибоку давнину, ще перед офіційним прийняттям християнства, цебто перед 988-м роком, бо ще перед тим безумовно було вже в нас письменство, а в IX-му віці були й свої перші переклади. Але звичайно роком народження нашої літературної мови вважається рік 988-ий, цебто рік уже офіційного охрещення Києва, яке зробили греки на прохання нашого київського князя Володимира Великого (980–1015). Ось тому наша літературна мова напевне вже перейшла свою тисячку літ віку, а незабаром, року 1988-го Україна врочисто відсвяткує й офіційне тисячоліття життя своєї літературної мови. Життя дуже довге й надзвичайно змістовне, повне величних і драматичних сторінок, яких не знає в своїому розвої ані одна інша літературна мова світу. Глибше знання цього життя ясно покаже нам не тільки повчальні минулі шляхи розвою нашої літературної мови, але й відкриє також ті нові дороги, якими ця мова завжди намагалася йти й мусить іти в своїому дальшому житті.

Це моє оповідання, яке тут даю, буде тільки коротким нарисом важніших моментів історії зовнішнього розвою української літературної мови, нарисом, без якого не можна належно зрозуміти самої істоти її. Знання історії цього розвою навчить нас також належно шанувати й відповідно творити літературну мову в дальшому житті її.

Літературною мовою звичайно зветься мова книжок та мова інтелігенції, і вона сильно різниться від мови простонародної чи говіркової. Кожна літературна мова ставить собі завданням бути мовою загальною для всього народу-нації, і як така, вона є мова науки, викладів, проповідей, школи, театру, урядів і т. ін., цебто вона є мовою публічного вжитку, для нації (*За І. Огієнком*).

Варіант 16. Довга була дорога розвою нашої української літературної мови, дорога терниста й крута. Зачавшися ще на світанку нашого історичного життя, вона невпинно йшла все вперед, не дивлячись на всі тяжкі перешкоди на своєму шляхові. Торощила вона всі кайдани, які на неї накладено, звичайно чужинцями, й таки рвалася до волі та розвитку, аж поки не стала знову всеукраїнською соборною мовою. Історія духового розвою Украї□ни в нас ще не писана, але коли вона з'явиться, то історія розвою нашої літературної мови займатиме в ній найкращі сторінки.

Вивченню історії розвитку української мови я присвятив усе своє наукове життя, з 1905-го року починаючи, й написав про це багато різних праць, великих і малих. Ця моя праця – це популярний підсумок їх; продовженням цього видання буде моя праця «На сторожі слова: всеукраїнська літературна мова», якщо буде матеріальна можливість видати її в світ.

У цій праці подаю широкому громадянству все потрібне для пізнання й ґрунтовної оборони своєї мови, як основи народу-нації, що прагне до свого незалежного державного життя. Подаю тут ті відомості, без яких не може обійтися кожен українець, що зве себе свідомим українським інтелігентом.

Сьогодні настав уже час, коли наука становчо й переконливо, з незбитими доказами в руках, голосно твердить, що українська мова – це окрема самостійна мова в слов'янській родині, а коли мова окрема, то окремий і самостійний і носій її, український народ. Наука голосно твердить, що українська мова, як і інші сло□в'янські мови, зачалася в глибоку праслов'янську давнину, ще задовго до Різдва Христового, і довгими віками зростала й зростає аж до нашого часу. Три східнослов'янські мови – українська, білоруська й російська – зростали незалежно одна від одної, як мови самостійні, і т.зв. «праруської» спільної мови ніколи не було. Зріст українського народу, а з ним і його мови ніколи не спинявся й не спиняється, не дивлячись на неймовірні перешкоди, які йому ставила й ставить його жорстока історія. Про все це я подаю докладно в цій своїй праці (*За І. Огієнком*).

Варіант 17. Народився Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) 15 (2) січня 1882 року в Брусилові Радомишльського повіту Київської губернії (тепер районний центр Житомирської області) у бідній селянській родині Івана та Єфросинії Огієнків. Батько походив з давнього козацького роду, коріння якого сягають Полтавщини. Його предок козак Максим Огієнко, в часи Коліївщини став одним з організаторів відомого в історії Кліщинського повстання (неподалік Лубен). Згодом Огієнки переселилися на Київщину.

Малий Іван, що був шостою дитиною в сім'ї, рано і сповна пізнав нужду й нестатки. Коли йому ледь виповнилося два роки, загинув унаслідок нещасного випадку батько. Мати, у розпачі, змушена була віддати трьох старших на утримання добрим людям, а сама зосталася з найменшим. (Двоє найстарших вже жили самостійно). Аби якось прогодувати себе й сина, мати бере його з собою на роботу в місцеву економію, а згодом – на бурякові та хмелеві плантації. Іван підробляє також прислужуванням у церкві, де місцевий священик Никанор Сташевський навчав його глибокої любові до служби Божої.

У хлопчика змалку проявився потяг до знань, і мати робила все, аби син вчився. У 1896 році, закінчивши початкову чотирирічну школу в Брусилові, він пішки з матір'ю йде до Києва (75 верст) з наміром вступити до військово-фельдшерської школи. Вибір зумовлений тим, що навчання в такій школі було безкоштовним, хоча засади одержання освіти й професії не зовсім задовольняли майбутнього вченого. Адже по завершенні чотирирічного курсу йому належало обов'язково відпрацювати в лікарні шість років (*За І. Огієнком*).

Варіант 18. Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже свій природжених хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як редактор та міністр, і як православний митрополит та історик української церкви. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І. Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечне: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому. Переконує в цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, за неповними даними, складає понад тисячу одиниць.

На жаль, переважна більшість творів І. Огієнка і сьогодні є недоступною для українського читача: знаходяться вони за кордоном, а та незначна їх кількість, що видавалася у 20-х роках у нас, – ще донедавна перебувала в спецсховах як заборонена. Навіть дещиця суло лінгвістичних праць ученого (всього 14 назв), що чудом пережила нескінчені «чистки» і все ще залишилася в науковій бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України від часів відлиги 60-х років, з початком чергового антиукраїнського наступу першої половини 70-х років була «арештована» і вилучена згідно з наказом Головліту № 1-т від 31 квітня 1974 року (*За І. Огієнком*).

Варіант 19. В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе: хто він, чиїх батьків його діти, що з ними сталося сьогодні, за що боролися і вмирали його мудрі і мужні предки? Так само нелегко віднайти аналоги і з мовою, якій би випало пройти такий тернистий, воїстину хресний шлях, що судився мові народу українського, зокрема його друкованому слову. Впродовж віків це слово методично й жорстоко витіснялося з різноманітних державних і громадських інституцій, зі школи й науки, церкви й письменства, над ним сміялися і знущалися, його повсюдно забороняли.

Історія митарств українського друкованого слова пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на «височайшому» рівні і в кабінетах місцевих «держиморд», актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову

багатомільйонного народу, звести нанівець сподвижницькі зусилля самовідданих діячів українського національного відродження, аби підняти народ з колін, нагадати про його гідність і славу, змусити зрештою думати і діяти.

І ось тепер, в добу духовного й національного відродження, ми маємо все більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії, власноручно стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на ці сторінки тоталітарною системою. Немало з них нам ще не раз доведеться перечитувати, переосмислювати заново, ретельно відбираючи зерна правди, історичної справедливості й істинної науковості від рясної полови всіляких вига□док, перекручень, огульних звинувачень, замішаних на ідеологічній заангажованості, політичних спекуляціях та антинаукових теоріях (*За І. Огієнком*).

Варіант 20. Краса, милозвучність, гармонійність і природність української мови відкрилися світові, коли з початком XIX віку з неї спала шкарлупа церковнослов'янської. Та одночасно постало питання: що перед нами, явище якого періоду? Коли народилося і як розвивалось? Як вписати його в сім'ю слов'янських мов-посестер? Хто першим вимовив слова цією мовою? Одні милувалися нею, інші мучно намагалися увібгати назад. Хтось спішно видряпував на шкаралупі ім'я мачухи, хтось пробував колисати, як немовля, аби потім перевчити на свій спосіб, хоча дитина розмовляла краще за самозваних батьків… Так стала утверджуватися наша мова, заявивши про себе тоді, коли сама назва її народу (разом із великим шматком його історії) перейшла до іншого, коли «Русь» вже ніби скінчилася, а «Україна» ще тільки розпочиналася, коли український народ, розділений кордонами чужих держав, іще тільки пробував торувати шляхи до національної єдності й відродження.

XIX століття – період революційно-романтичного та національного піднесення в Європі – заторкнув і лінгвістику. Зароджується і починає активно розвиватись порівняльно-історичне мовознавство. З'являються перші науково обґрунтовані класифікації слов'янських мов. На жаль, через певні політичні обставини, а також абсолютизацію окремих критеріїв українська мова опинилася в затінку іншої слов'янської мови – російської. Згодом російську, українську і білоруську мови об'єднали в одній підгрупі. З тієї пори оприлюднювалися численні класифікації і підкласифікації слов'янських мов, одне в них залишалося незмінним – східнослов'янська мовна підгрупа. І тому, як слов'янський ансамбль не садовили грати, ясної, до кінця зрозумілої й вільної від фальшування мелодії так і не вийшло.

Сьогодні питання класифікації слов'янських мов стало ще актуальнішим, ніж у момент зародження славістики як науки. Нині увага вчених спрямована на з'ясування глибинної сутності власної мови. Встановлюється генеза не лише окремих слів, а цілих граматичних класів, укладаються тлумачні й етимологічні словники слов'янських мов. Виникає потреба пояснити такі мовні явища, які раніше залишалися поза увагою, при цьому повинні залучатися аналогічні факти споріднених мов. Тільки так уможливлюється процес розв'язання важких, спірних проблем і лінг□вістичних загадок (*За О. Царуком*).

Варіант 21. Розвиток славістики як науки підвів нас сьогодні до проблем, із розв'язання яких власне й розпочиналося її становлення. Як зауважує А. Десницька, сучасної доби питання історичної типології граматичної будови знову стають актуальною темою лінгвістичних досліджень. Як і кожен науковий підрозділ, славістика поволі накопичувала систему тверджень, які з плином часу набували догматичного, стереотипного характеру. Так, зокрема, ми майже зжилися з думкою, що «чим далі в минуле, тим більше спільностей віднаходимо», що «розселення слов'ян поступово здійснювалося з єдиного центру» тощо. Тоді ж як величезна кількість накопиченого та опрацьованого фактологічного матеріалу свідчить про те, що слід переглянути деякі застарілі методологічні положення (інколи відродити ті, що були схарактеризовані як курйозні або безперспективні), тобто кількісні досягнення вимагають нової якості їх осмислення та загальнотеоретичного забезпечення. Методологія в цьому випадку є надзвичайно важливою, бо визначає загальну орієнтацію й

характер лінгвістичного дослідження, значною мірою зумовлює його науковий результат, методологічна забезпеченість є однією з найвагоміших передумов його ефективності. Хибна методологія веде до помилкового тлумачення конкретних фактів, не дозволяє вийти за межі усталеного догмату. Тому завданням дослідження є перегляд низки загальних положень, які сьогодні стоять на заваді подальшого розвитку славістики.

Новими в роботі є концепція слов'янської генеалогічної і типологічної спорідненості, інтерпретація фактів, підхід до визначення дистриб'юторів родової близькості. В оперті на славістичні здобутки та досягнення об'єднуються вже відомі факти й теоретичні постулати з новими спостереженнями й узагальненнями. При цьому йдеться не стільки про відкидання та заперечення, скільки про об'єднання, взаємоперетин з першого погляду антагоністичних точок зору. Історію дослідження цієї проблеми українськими вченими намагатимемося представити як єдиний процес, без багато в чому штучного розподілу на «ворожі» табори й наукові течії. Для того, щоб загальні диференціюючі ознаки набрали ваги, зазначає Ю. Шевельов, потрібно виявити ті риси української мови, які постали в до- і ранньоісторичний періоди. Риси ці творилися більш як тисячу років тому (*За О. Царуком*).

Варіант 22. Мовний етикет справедливо вважають культурним обличчям нації. Він втілює найтиповіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовний етикет українців є унікальною універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації. І навпаки, нехтування законів мовного етикету, неприхована зневага до його регламентних правил – ознака її глибоких корозійних процесів, які в останні десятиліття, на жаль, прогресують і виявляються в реаліях нашого буття. Причини цього відомі кожному. Визначальними, зрозуміло, є соціальні чинники, що нівелюють і знецінюють стогодні поведінкові приписи, виплекані українським народом упродовж століть. Тому так часто постає вічне «як бути?», як уберегти в дитині протягом життя все найкраще, що ввібрала вона з часів «спи, мій малесенький»? (власне, відтоді, з материнської школи, варто відкривати малечі мудрість і вагомість мовного етикету, що не тільки додасть їй духовної наснаги та енергії, а й полегшить шлях до людських сердець).

Одним із можливих кроків, що допоможе дитині в нелегкій життєвій дорозі, відкриє перед нею диво магії слова, зробить її багатою високістю духу, стануть знання про мовний етикет свого народу. Відомо ж бо: ввічливість – одне з найбільших людських надбань. Цю аксіому маємо засвоїти з дитинства. Зрозуміло, нікому не потрібна «Підфарбована ґречність та чемність В комірці паперових чеснот…» (Є. Маланюк). Словесна ввічливість має гармонійно поєднуватись із іншими людськими чеснотами і не перетворюватись у барву, зовнішній ефект. Інакше ніхто не повірить у слова легкі, шляхетнуваті, що «з губ фальшивих пролились» (Т. Крижанівська) (*За С. Богдан*).

Варіант 23.

Ну, не мовчи ж… Ну, подивись на мене…
Я йшов і думав… Подивись, молю!
Я йшов і чув крізь стіни і крізь клени,
Ти шепотіла: я люблю… люблю…
Не ти? А хто?
Куди, куди? У серце я тебе поранив?
І на душі стою? А де мені стоять? В які молитви, у які Корани
Молитися, вітри, щоб вивчитись кохать?
…моя зірнице, перепелице,
моя зорено, моя зоря…
тобі водиці я із криниці,

тобі кохання мої моря…
Чиї слова?! З яких таких сонетів
Вони прийшли сучасність надихать?!
Нам слів таких потрібно від поетів,
Щоб не піднять з душі, як небо не піднять (*М. Вінграновський*).

Варіант 24.
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув; побіг, обнялися.
«Серце!» – та й зомліли.
Довго-довго тілько – «серце»,
Та й знову німіли.
«Годі, пташко!»
«Ще трошечки,
Ще … ще … сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз… ще раз…
Ох, як я втомилась!»
«Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку.
Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене».
Сів, та й обнялися.
«Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?»
«Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!»
Мій!.. – аж верби нагиналися
Слухать тую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорнобриві,
Не розкажу против ночі,
А то ще приснiться (*Т. Шевченко*).

Варіант 25.
Так негадано ця осінь
закурликала над степом,
закружляло, заячало над чолом.
Так нездано за плечима
затужилось мені небом,
застогнало висотою під крилом.
Похилилось вечорово
зажурилося, як вербам,
защеміло перегірклим полином.

Журавлі лишають гнізда.
Холодком дихнули хмари.
Мерзнуть пальчики манюні у беріз.
Бач, і ти зібралась в ірій
з своїм судженим у парі,

– я ж крилом до цього берега приріс.
Тільки чом це потемніли
твої тихі, твої карі, твої очі,
затуманились од сліз?

Золота моя, – далека,
голуба моя, – висока,
– посурмили на дорогу вожаки.
Відлітає за тобою
моя доля сіроока.
Тільки ж ти не озирайся з-під руки,
одверніть від мене гордо,
промини мене жорстоко!
…Пригорнися хоч туманом до щоки.

Ти лети – не озирайся
на блакитному порозі –
скільки в тебе ще попереду весни!
А мені судила доля
оставатися в морозі,
у холодних заметілях сивини.
Не світи мені сльозою,
забувай мене в дорозі,
не вертайся, не боли і не мани!
О, не слухай! Повернися
хоч на мить, на соту весну –
з молодим своїм красивим королем!
Я з останнього морозу
від крила твого воскресну
як не лебедем, хоч сивим журавлем.
Через всі тисячоліття
по дорозі перехресній
припаду до твого сліду ковилем (*Б. Олійник*).

Варіант 26.
Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якеє тихеє ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.
А може б, потім нагадала,
Сказавши: «Снилося дурній».
А я зрадів би, моє диво!
Моя ти доле чорнобрива!
Якби побачив, нагадав
Веселеє та молодеє
Колишнє лишенько лихеє.
Я заридав би, заридав!
І помолився, що не правдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнєє святеє диво! (*Т. Шевченко*).

Варіант 27.
Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле;
Чи не дасть бог милосердий
Хоч на старість волі.
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому,
Там би я спочив хоч мало,
Молившися богу,
Там би я… Та шкода й гадки,
Не буде нічого.
Як же його у неволі жити без надії?
Навчіть мене, люде добрі,
А то одурію.
Одним єдине при долині,
В степу край дороги,
Стоїть дерево високе,
Покинуте богом.
Покинуте сокирою,
Огнем не палиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзаки не минають,
Дерева святого.
На долину заїжджають,
Дивуються з його
І моляться, і жертвами
Дерево благають,
Щоб парості розпустило
У їх біднім краї (*Т. Шевченко*).

Варіант 28.
Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мисли б всі пожерла, всю твою турботу,
Тільки мій там образ і ясніє й гріє…
Фантастичні думи! Фантастичні мрії! (І. *Франко*).

Варіант 29.
Якби я не дурень, що лиш в думах кисне,
Що співа і плаче, як біль серце тисне,
Що будуще бачить людське і народне,

А в сучаснім блудить, як дитя голодне,
Що із неба ловить зорі золотії,
Але до дівчини приступить не вміє, –
Ідеали бачить геть десь за горами,
А живеє щастя з рук пустив без тями
І тепер, запізно, плаче і дуріє –
Фантастичні думи! Фантастичні мрії! (*І. Франко*).

Варіант 30.
Не муч мене. Не муч мене, не клич
На місячно засніжені галяви.
Між звабливих усміхнених облич
Понад усе – твоє лице смагляве.
… Мелодія жагучого смичка
Мені про нього тихо сповістила.
Та сон тіка і музика тіка,
Але мені спинитися несила.
І я ходжу по горах і ярах
(На леза скель сп'ялось травневе небо),
Зі мною – мій супутник вічний – страх
Тебе згубити, білорука мево.
Не муч мене. Не клич мене. Явись
У лісі, в полі, в лузі чи діброві…
Вже від мандрівок зір мій натомивсь.
А серце обшмуглялося до крові.
Не муч мене…
Ні, муч мене! І клич!
Пройду бескеттям, подолаю звори.
Між звабливих усміхнених облич
Понад усе – твоє лице суворе (*Р. Лубківський*).

Варіант 31.
Я скучив по тобі, де небо молоде,
Два наших імені розлука вполювала
Й за руки їх, розлучених, веде,
Отак довіку б їх не розлучала.
Люблю тебе. Боюсь тебе. Дивлюсь
Високим срібним поглядом на тебе.
З вогню і вод, від неба і до неба
Твоїм ім'ям на тебе я молюсь…
…Зимовий сад під вороном білів.
Стояли очі у вікні сухому.
Смеркалося. Година йшла на сьому,
Життя лежало тихо, як посів.
І глянув я не тебе з білоти,
Забіг туди, забіг і звідти глянув!
Тебе я прошу: з погляду, з туману,
З могил і вітру серце відпусти!
Душа моя в цвітінні, і немає.
Нема цвітіння – більшого нема!..
А снігопад над вовком пролітає
І Ріг Кривий поволі обніма (*М. Вінграновський*).

Варіант 32.
Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її, –
Знов молодість не буде!
Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.
На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе –
І струмінь власної душі
Улий в шумляче море» (*О. Олесь*).

Варіант 33.
Твої очі – тихий вечір,
Що спускається безгучно,
Несучи на землю спокій
На своїх сріблястих крилах.
Твої очі – сизі хмари,
Крізь які у день похмурий
Пробивається проміння
Твого серця золотого.
Твої очі – срібна річка
З таємничим царством казок…
Їх розказують нечутно
Золотим рибкам русалки.
Твої очі – тиха радість,
Що у душі людські ллється
І несе в яснім спокою
В їхні ночі усміх неба (*О. Олесь*).

Варіант 34.
Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!
Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не приспи, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
важкого сонця древню булаву.
Не дай мені заплутатись в дрібницях,
не розміняй на спотички доріг,
бо кості перевернуться в гробницях
гірких і гордих прадідів моїх.
І в них було кохання, як у мене,
і від любові тьмарився їм світ.
І їх жінки хапали за стремена,
та що поробиш, – тільки до воріт.
А там, а там… Жорстокий клекіт бою
і дзвін мечів до третьої весни…

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни (*Л. Костенко*).

Варіант 35.
Не поет – бо це ж до болю мало,
Не трибун – бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все – «Кобзар Тарас»
Він, ким зайнялось і запалало.

Скоріше – бунт буйних майбутніх рас,
Полум'я, на котрім тьма розстала,
Вибух крові, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.

Лютий зір прозрілого раба,
Гонта, що синів свяченим ріже, –
У досвітніх загравах – степа
З дужим хрустом випростали крижі.

А ось поруч – усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати (*Є. Маланюк*).

Варіант 36.
Ти повторена в хвилі морській,
Ти повторена в хмарці легкій,
Ти повторена в першій грозі,
Ти повторена в срібній росі.
Ти складаєшся з уст і очей,
Ти складаєшся з днів і ночей,
Ти складаєшся з довгих чекань,
Ти складаєшся з цих заклинань.
Ти вкарбована в мармуру грані,
Ти вкарбована в джазі й органі,
Ти вкарбована в пісні-риданні,
Ти вкарбована в гімні-пеані.
Ти відбита в безмежжі дзеркал,
Ти відбита на гострий метал.
Ти відбита в огнях інквізицій,
Ти відбита у блиску зірниці.
Ти підносишся сфінксом пустинь,
Ти підносишся деревом в синь,
Ти підносишся колосом з нив,
Ти підносишся дивом із див.
Ти – світанок і сутінок ти,
Ти – далеких галактик світи,
Ти завихрена замкненість кола,
Ти конкретність й абстракція гола.
Ти являєшся скрізь і ніде,
Скрізь і ніде, куди серце веде! (*Р. Братунь*).

Варіант 37.
Так, ти одна, моя любове,

Даєш мені снагу обнови,
Народжуєш мене щодня
Інакшим, іншим, ніби з дна
Душі кремнистої моєї
Виборсуєш нові камеї
З моїм обличчям… Боже мій,
Мене ти змінюй, та не смій
Своє натхнення на забаву
Перевести, смішну й лукаву,
І, творячи немовби в сні,
Чужі прикмети дать мені!
Живу я правдою тією,
Що птах не може стать змією,
Що маску будь-яку лакей
Бере, бо все йому о’кей!
А я не раб, не хитрий служка,
Чия натура, як подушка,
Податлива й м’яка! Мені
Пасують риси кам’яні.
То звершуй переміни, диво,
Але поважно і правдиво,
Щоб не осліп і не оглух
В чужому образі мій дух (*Д. Павличко*).

СХЕМИ І ЗРАЗКИ МОРФОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

ІМЕННИК

1. Словоформа в тексті.
2. Назва частини мови, частиномовне (категоріальне значення).
3. Початкова форма; питання до початкової форми і до словоформи в тексті.
4. Назва власна чи загальна, значення.
5. Назва істоти чи неістоти, значення, показник.
6. Конкретний чи абстрактний іменник, значення, показник; збірний (показник), речовинний (показник), одиничний (показник).
7. Рід, показник.
8. Число, показник.
9. Відмінок, значення, показник.
10. Відміна і група, показник.
11. Характер парадигми (повна, неповна).
12. Синтаксичні ознаки: зв'язок з іншими словами, роль у реченні.

З р а з о к а н а л і з у :

Утоптала *стежечку* через яр... (*Т.Шевченко*).

1. *Стежечку*; 2. Іменник, значення предметності; 3. Початкова форма *стежечка*, питання до початкової форми і словоформи що?; 4. Назва загальна, позначає предмет із ряду однорідних; 5. Назва неістоти, відповідає на питання *що*?, показник відсутній, бо словоформа вжита в однині; 6. Назва конкретного предмета, поєднується з кількісними числівниками; 7. Жіночий рід, показник – флексія *-а* в називному відмінку однини; категорія роду формальна; 8. Однина, показник – флексія *-у*, значення числа – 'один предмет'; 9. Знахідний відмінок, показник – флексія *-у*, значення прямого об'єкта; 10. І-а відміна, тверда група, показник – закінчення *-а* в називному відмінку однини та значення жіночого роду; 11. Парадигма повна, складається із 14 словоформ; 12. *Стежечку* – керована дієсловом, виконує функцію прямого додатка.

ПРИКМЕТНИК

1. Словоформа прикметника в тексті – проста чи аналітична.
2. Частина мови (назва) та її узагальнююче й контекстне лексичне значення.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду). Питання до початкової форми. Питання до словоформи.
4. Значеннєво-граматичний розряд (якісний, відносний чи присвійний прикметник).
5. Ступінь порівняння (звичайна форма, вищий, найвищий ступінь), засоби вираження.
6. Форма за флексією (повна – стягнена чи нестягнена, коротка), засоби вираження.
7. Рід, засоби вираження.
8. Число, засоби вираження.
9. Відмінок, засоби вираження.
10. Тип відмінювання: тверда чи м'яка група, засоби вираження.
11. Синтаксична характеристика: слово, від якого залежить; тип зв'язку; синтаксична роль.

З р а з о к а н а л і з у :

Заступила чорна хмара та *білую* хмару (*Т. Шевченко*).

1. *Білую* – форма проста; 2. Частина мови – прикметник, передає ознаку, характеризує предмет за кольором; 3. Поч. ф. – *білий*, питання який? Питання до словоформи – *яку*?; 4. Якісний прикметник. Передає ознаку, що може мати більший чи менший вияв (проявлятися більшою чи меншою мірою) в предметах; 5. Звичайна форма. Показує ознаку поза порівнянням, може входити у ряд: *білую – білішую – найбілішую*; 6. Форма за флексією – повна нестягнена, засіб вираження – закінчення *-ую*; 7. Рід – жіночий; 8. Число – однина; 9. Відмінок – знахідний. Рід, число, відмінок мають синтаксичний характер граматичного значення, узгоджені з іменниковою словоформою *хмару*. Засіб вираження – флексія *-ую*; 10. Тип відмінювання: тверда група, засіб вираження – основа *біл-* з кінцевим твердим приголосним звуком і закінченням *-ую*; 11. Синтаксична характеристика: *білую* залежить від іменникової словоформи *хмару*, узгоджується з нею. У реченні виступає узгодженим означенням.

ЧИСЛІВНИК

1. Словоформа в тексті.
2. Частина мови і її узагальнене лексичне значення.
3. Початкова форма і питання до неї. Питання до словоформи.
4. Розряд і група за значенням, показник значення.
5. Група за будовою.
6. Тип відмінювання і його характеристика. Рід, число (якщо наявні).
7. Відмінок і засіб його вираження.
8. Правильний наголос у початковій формі і словоформі.
9. Зв’язок з іншими словами в реченні.
10. Синтаксична функція (поставте питання).

Зразок аналізу:

Ти щаслива і вродлива, будеш жити *сімдесят* років, будеш мати двадцятеро дітей кучерявих (*І.С. Нечуй-Левицький*).

1. *Сімдесят* (років); 2. Числівник, лексичне значення – кількісність (квантитативність); 3. Початкова форма *сімдесят* (скільки?). Питання до словоформи – *скільки*?; 4. Кількісний числівник (власне кількісний), позначає кількість предметів; 5. За будовою складний; 6. Відмінюється за зразком числівників *п’ять – двадцять, тридцять – вісімдесят*; 7. Категорії роду і числа відсутні; 8. Знахідний відмінок, засіб вираження – нульове закінчення; 9. *Сімдесят* (наголос однаковий у називному і знахідному відмінках); 10. Пов’язаний зв’язком керування із словоформою *років*; 11. У реченні виступає обставиною часу разом з іменником років (питання *як довго?*).

ЗАЙМЕННИК

1. Словоформа в тексті.
2. Частина мови і її узагальнене лексичне значення.
3. Початкова форма, питання до неї; питання до словоформи в тексті.
4. Лексико-граматичний розряд (особовий, зворотний, присвійний, вказівний, означальний, питальний, відносний, заперечний, неозначений).
5. Розряд за співвідносністю з іншими частинами мови (іменниковий, прикметниковий, числівниковий), засіб вираження.
6. Рід, число, відмінок, засоби їх вираження.
7. Характеристика парадигми: повна чи неповна.

8. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами в тексті та синтаксична функція.
9. Вкажіть на явище переходу в інші частини мови (якщо є).

Зразок аналізу:

В *цьому* саду я виросла, і він мене впізнав, хоч довго придивлявся (Л. Костенко).

1. (В) *цьому* – займенник, значення вказівності; 3. Початкова форма – *цей* (питання *який*?), питання до словоформи – *в якому*?; 4. Розряд за значенням – вказівний займенник; 5. Розряд за співвідносністю з іншими частинами мови: прикметниковий; 6. Рід чоловічий, число однина, відмінок місцевий. Виражені через синтаксичне узгодження з родом, числом, відмінком іменника (словоформа *в саду*). Засіб вираження – закінчення *-ому*; 7. Займенник *цей* має повну парадигму; 8. Пов'язаний із іменниковою словоформою *в саду* зв'язком узгодження, виступає в реченні узгодженим означенням.

ДІЄСЛОВО

1. Словоформа в тексті. Частина мови, її узагальнююче лексичне значення.
2. Початкова форма і питання до неї; питання до словоформи в тексті.
3. Дієвідмінювана чи недієвідмінювана форма.
4. Вид: значення виду, встановіть видову пару (якщо можна), засіб вираження видової пари.
5. Перехідність/неперехідність, засіб вираження.
6. Стан (активний, пасивний, зворотно-середній), значення, засіб вираження.
7. Спосіб (дійсний, умовний, наказовий), значення, спосіб вираження.
8. Час (теперішній, минулий, давноминулий, майбутній), значення, спосіб вираження.
9. Особа: значення, засіб вираження.
10. Число: значення, засіб вираження.
11. Рід: значення, засіб вираження.
12. Характер парадигми дієслова (повна, неповна).
13. Основа інфінітива й основа теперішнього часу; клас і показник класу.
14. Дієвідміна, показник дієвідміни.
15. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами у реченні та синтаксична функція.

Зразок аналізу:

Серед долини *зеленіють* розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка (*І.С. Нечуй-Левицький*).

1. Зеленіють – дієслово, значення процесуальної; 2. Початкова форма *зеленіти* – питання *що робити*? Питання до словоформи – *що роблять*?; 3. Дієвідмінювана форма; 4. Недоконаний вид: позначає дію не завершену, вид парний: *зеленіти – зазеленіти*, засіб творення видової пари – префіксація; 5. Неперехідне дієслово, позначає дію, що не спрямована на прямий додаток, неможливо поставити питання від словоформи, спрямоване на зв'язок із родовим чи знахідним відмінком без прийменника; 6. Стану немає, оскільки в неперехідних дієсловах стан не визначаємо; 7. Спосіб дійсний, передає дію, яка реально відбувається, засіб вираження – особове закінчення *-уть*; 8. Час теперішній живописний, засіб вираження – особове закінчення *-уть*; 9. 3-я особа: значення процесу, що відбувається з предметами (вербами), засіб – закінчення *-уть*; 10. Число множина; означає, що дію виконують предмети у своїй множинності, засіб – закінчення *-уть* та синтаксична поєднаність із іменником у формі множини (*верби зеленіють*); 11. Рід – форма *зеленіють*

роду не має, оскільки входить в особову парадигму; 12. Дієслово *зеленіти* у теперішньому часі в прямому значенні має парадигму, яка не допускає форми першої і другої особи. Парадигма неповна, дефектна; 13. Основа інфінітива – *зелені-*, основа теперішнього часу – *зеленій-*, клас IV, показник класу *-і-/-ій-*; 14. Дієвідміна І, показник її *-і-/-ій-*; *-уть* та інші особові закінчення й характер основи; 15. Поєднується зі словом *верби* зв'язком кореляції, синтаксична функція – простий присудок.

ДІЄПРИКМЕТНИК

1. Словоформа, її назва в системі форм дієслова. Значення.
2. Початкова форма дієслова, питання до неї; початкова форма дієприкметника, питання до неї; питання до словоформи в тексті.
3. Дієслово, від якого утворений дієприкметник. Основа цього дієслова. Суфікс, який додається до основи для утворення дієприкметника.
4. Вид, засіб вираження.
5. Перехідність / неперехідність, засіб вираження.
6. Стан (активний, пасивний).
7. Час (теперішній, минулий).
8. Форма (повна – стягнена, нестягнена).
9. Рід, засіб вираження.
10. Число, засіб вираження.
11. Відмінок, засіб вираження.
12. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами в тексті та синтаксична функція.

Зразок аналізу:

Сосновий ліс перебирає струни.
Рокоче тиша на глухих басах.
Бринять берези. І блукають луни,
Людьми *забуті* звечора в лісах (Л. Костенко).

1. *Забуті* – дієприкметник, неособова (вербоїд) форма дієслова, виражає ознаку предмета (*луни*) за дією; 2. *Забути* (що зробити?); *забутий* (який?); питання до словоформи (*забуті*) які?; 3. *Забути, забу + т + ий (-а, -е, -і)*; 4. Вид доконаний, утворений від основи дієслова зі значенням доконаного виду (*забути*: що зробити?); 5. Словоформа *забуті* неперехідна, хоча утворена від перехідного дієслова (*забути* що?), не може мати при собі прямого додатка; 6. Стан пасивний, засіб вираження суфікс *-т-*. 7. Час минулий, засіб вираження – суфікс *-т-*; 8. Форма повна стягнена, засіб вираження – закінчення *-і* (при можливому *-ії*); 9. Рід відсутній (у множині рід не визначаємо); 10. Число множина, засіб вираження – закінчення *-і*. 11. Відмінок називний, засіб вираження – закінчення *-і*; 12. Утворює дієприкметниковий зворот, виступає в ролі узгодженого означення до іменника *луни*, керує іменником *людьми* (*забуті* (ким?) *людьми*).

ДІЄПРИСЛІВНИК

1. Дієприслівник у тексті, його назва в системі форм дієслова, значення.
2. Початкова форма дієслова, від якого утворений діє прислівник, питання до неї. Основа дієслова і твірний суфікс.
3. Вид дієприслівника, показник вираження, питання.
4. Зворотна чи незворотна форма. Засіб вираження.
5. Перехідність / неперехідність, засіб вираження.

6. Час (теперішній, минулий), значення, засіб вираження.
7. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами, синтаксична роль у реченні.

Зразок аналізу:

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, *несучи* вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать (Леся Українка).

1. *Несучи* – дієприслівник, незмінна форма дієслова, означає додаткову до основної (*буду співать*) дію; 2. Утворений від дієслова *нести* (що робити?). Базою творення виступає основа теперішнього часу: *нес-уть* + суфікс *-учи-*; 3. Вид недоконаний, утворений від дієслова недоконаного (*нести, несуть – що робити? що роблять?*), відповідає на питання *що роблячи?*; 4. Незворотна форма, оскільки вживається у прямому значенні без *-ся (-сь)*; 5. Перехідний, має при собі додаток у формі знахідного відмінка без прийменника (*несучи – що*? *– вагу*); 6. Час теперішній, має відносний характер, у поєднанні з дієслівною формою *буду співать* набуває значення майбутнього ('буду співать пісню, коли нестиму вагу'). Передає додаткову дію, що відбувається одночасно з основною. Засіб вираження часу – суфікс *-учи*; 7. Разом із залежними словами *несучи* утворює дієприслівниковий зворот, виконує роль обставини часу, зі словом *вагу* вступає у зв'язок керування, із *буду співать* – у зв'язок прилягання.

ПРИСЛІВНИК

1. Прислівникова лексема (словоформа) в тексті, назва частини мови, її узагальнене лексичне значення, питання у тексті. Початкова форма (для означальних прислівників, якщо вони мають ступені порівняння).
2. Ступінь порівняння (якщо є), значення його, засіб вираження.
3. Розряд і група за значенням.
4. Форма суб'єктивної оцінки (якщо є), засіб вираження.
5. Розряд за співвідносністю зі словами інших частин мови (відзайменниковий, відприкметниковий, відіменниковий, відчислівниковий та ін.)
6. Синтаксична характеристика: зв'язок з іншими словами, роль у реченні.

Зразок аналізу:

Весняний вітер *стиха* віяв над виноградниками й охолоджував загрітих працею робітників (М. Коцюбинський).

1. *Стиха* – прислівник, позначає ознаковість процесуальної ознаки (*віяв як? – стиха*); 2. Прислівник не утворює ступенів порівняння; 3. Означальний (атрибутивний) прислівник способу дії; 4. Форми суб'єктивної ознаки не має; 5. Відприкметниковий прислівник (*с + тиха* – співвідносний із формою родового відмінка); 6. Поєднується з дієсловом *віяв* зв'язком прилягання. Виконує в реченні функцію обставини способу дії (питання *як*?).

ПРИЙМЕННИК

1. Слово у словосполученні і назва частини мови.
2. Категорійне значення прийменника.
3. Морфологічні ознаки (з формою якого відмінка вживається; чи вживається з іншими відмінковими формами?).

4. Семантичний тип: у поєднанні з формою відмінка передає значення: об'єктне, атрибутивне, просторове, темпоральне, причинове, мети, умови, допустовості, способу дії, міри і ступеня вияву дії.
5. Група за будовою (простий, складний, складений прийменник).
6. Група за походженням (первинний чи вторинний прийменник).
7. З якою частиною мови співвідносний (якщо вторинний).
8. Синтаксична роль у поєднанні з відмінковою формою.

Зразок аналізу:

Над містом, над заводом, над усім Донбасом пролунали гудки (*Ю. Смолич*).

1. *Над* – прийменник, входить у словосполучення *над містом пролунали*; 2. Виражає релятивність (відношення між дієсловом *пролунали* та іменником *містом*); 3. Поєднується у тексті з формою орудного відмінка іменника. Можливе вживання із формою знахідного відмінка; 4. Виражає просторові відношення; 5. Простий за будовою; 6. За походженням – первинний; 7.-; 8. У поєднанні з відмінковою формою *над містом* виступає у функції обставини місця.

СПОЛУЧНИК

1. Слово в тексті, назва частини мови.
2. Категорійне значення сполучника.
3. Характеристика сполучника за семантико-синтаксичними ознаками: сурядний – єднальний, зіставно-протиставний, розділовий, градаційний, приєднувальний, пояснювально-уточнювальний; підрядний – з'ясувально-об'єктний, означальний, мети, допустовий, порівняльний).
4. Група за способом уживання (одиничний, повторюваний, парний).
5. Група за будовою: простий (непохідний, похідний), складений.
6. Група за походженням: первинний чи похідний.
7. Якщо сполучне слово, вкажіть, з якою частиною мови співвідноситься (прислівник, займенник) і яким членом речення виступає. Назвіть граматичні ознаки співвідносної частини мови за відповідною схемою.

Зразок аналізу:

Дід робив людям *чи* воза, *чи* сани, *чи* колеса, *чи* січкарню (*М. Стельмах*).

1. *Чи* – сполучник; 2. Вживається для утворення сурядних словосполучень і для поєднання сурядних та підрядних речень (кон'юнкціональність); семантико-синтаксичними ознаками – сурядний, розділовий; 4. За способом уживання – повторюваний; 5. За будовою – простий непохідний сполучник; 6. За походженням – первинний; 7. −.

ЧАСТКА

1. Слово в тексті, назва частини мови.
2. Категорійне значення частки.
3. Група за функцією і значенням: фразова (питальна, оклично-підсилювальна, модальна, стверджувальна, заперечна, означальна, спонукальна, кількісна, видільна, приєднувальна), словотворча, формотворча частка.
4. Група за будовою (проста чи складена).

5. Група за походженням (первинна чи похідна – відсполучникова, відзайменникова, віддієслівна, відприслівникова).

Зразок аналізу:

Людей такого рідкісного дару *хоч* трохи, люди, треба берегти (*Л. Костенко*).

1. *Хоч* – частка; 2. Категорійне значення – модальність; 3. Група за функцією і значенням – фразова видільна частка; 4. Група за будовою – частка проста; 5. Група за походженням – віддієслівна.

ВИГУК

1. Слово в тексті, назва частини мови.
2. Категорійне значення вигука.
3. Семантичний розряд (емоційний, спонукальний, апелятивний, етикетний).
4. Група за походженням: первинний чи похідний вигук (з якою частиною мови співвідносний).
5. Синтаксична роль у реченні.

Зразок аналізу:

– *О*, ви говорите не так, як інші дорослі! – вигукнула дівчина (*В. Шевчук*).

1. *О* – вигук; 2. Категорійне значення – інтер'єктивність; 3. Семантичний розряд – емоційний вигук; 4. За походженням – первинний вигук; 5. Членом речення не виступає.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Вступ

1. У котрому рядку є аналітично-синтетична граматична форма?
   1. Хай вічно звучить музика народного слова (*І. Вихованець*).
   2. Я чим довше живу, тим глибше переконуюся, що життя пливе повз... (*Р. Федорів*).
   3. Будуть тебе кликать у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені (*В. Симоненко*).
   4. Я люблю у Софіївці думать, із минулого знявши вуаль (*В. Симоненко*).

2. Скільки «частин словесного викладу» виділяв Аристотель?
   1. П’ять.
   2. Шість.
   3. Сім.
   4. Вісім.

3. Давньоіндійські граматисти (Яска, Паніні) у V ст. до н.е. виділяли
   1. 4 класи слів.
   2. 3 класи слів.
   3. 8 класів слів.
   4. 10 класів слів.

4. Гомогенна класифікація слів на частини мови передбачає
   1. Один критерій.
   2. Два критерії.
   3. Декілька критеріїв.
   4. Три критерії.

5. Гетерогенна класифікація передбачає
   1. Один критерій.
   2. Два критерії.
   3. Три критерії.
   4. Декілька критеріїв.

6. Які є принципи традиційної класифікації частин мови?
   1. Семантичний, морфологічний, лексико-семантичний, словотвірний.
   2. Семантичний, морфологічний, фонетичний.
   3. Семантичний, синтаксичний, морфологічний.
   4. Фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний.

7. За співвіднесеністю з поняттями слова поділяють на
   1. Відмінювані / невідмінювані.
   2. Граматично незалежні / граматично залежні.
   3. Повнозначні / службові.
   4. Співвідносні з поняттями / не співвідносні з поняттями.

8. За морфологічною ознакою виділяються дві основні групи слів, це…..
   1. Відмінювані / невідмінювані.
   2. Змінні / незмінні.
   3. Граматично незалежні / граматично залежні.

4. Співвідносні з поняттями / не співвідносні з поняттями.

9. За синтаксичною ознакою виділяються дві основні групи слів, це….
   1. Відмінювані / невідмінювані.
   2. Змінні / незмінні.
   3. Граматично незалежні / граматично залежні.
   4. Співвідносні з поняттями /не співвідносні з поняттями.

10. Повнозначні частини мови – це
   1. Іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник.
   2. Іменник, прикметник, дієслово.
   3. Іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово.
   4. Сполучник, прийменник, частка, вигук.

11. Неповнозначні частини мови – це
   1. Іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник.
   2. Іменник, прикметник, дієслово.
   3. Іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово.
   4. Сполучник, прийменник, частка.

12. За характером функцій частини мови поділяються на
   1. Номінативні, вказівні, зв’язкові, виражальні.
   2. Номінативні, виражальні, вказівні.
   3. Вказівні, зв’язкові, виражальні.
   4. Номінативні, вказівні, зв’язкові, навчальні.

13. Перехід слів інших частин мови в іменники – це
   1. Адвербіалізація.
   2. Нумералізація.
   3. Адвербіалізація.
   4. Субстантивація.

14. Перехід слів інших частин мови в прикметники – це
   1. Адвербіалізація.
   2. Ад’єктивіація.
   3. Адвербіалізація.
   4. Субстантивація.

15. Перехід слів інших частин мови в дієслово – це
   1. Вербіалізація.
   2. Препозиціоналізація.
   3. Адвербіалізація.
   4. Інтер’єктивація.

16. Перехід слів інших частин мови в займенник – це
   1. Прономіналізація.
   2. Нумералізація.
   3. Адвербіалізація.
   4. Інтер’єктивація.

17. Перехід слів інших частин мови в числівник – це
   1. Адвербіалізація.

2. Препозиціоналізація.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

18. Перехід слів інших частин мови в прислівник – це
1. Препозиціоналізація.
2. Нумералізація.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

19. Перехід слів інших частин мови в прийменник – це
1. Препозиціоналізація.
2. Партикуляція.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

20. Перехід слів інших частин мови в сполучник – це
1. Кон’юнкціоналізація.
2. Партикуляція.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

21. Перехід слів інших частин мови в частку – це
1. Кон’юнкціоналізація.
2. Партикуляція.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

22. Перехід слів інших частин мови у вигук – це
1. Препозиціоналізація.
2. Партикуляція.
3. Адвербіалізація.
4. Інтер’єктивація.

Іменник

23. У котрому рядку всі слова є іменниками?
1. Трикутник, двійня, горох, двійко, потік, розбіг, ясен, Роздільна (станція).
2. Капітал, відмінок, склад, розклад, одинак, одиниця, троє, відмінювання.
3. Перемога, значення, тисяча, гнів, базікало, багато, третина, букініст.
4. Половина, варта, каліка, шпроти, роса, чверть, сокіл, відвага.

24. У котрому рядку всі іменники є назвами істот?
1. Народ, коваль, боєць, муха, товариш, шпроти, курча.
2. Буквоїд, покійник, студентка, стратег, краб, професор, соловей.
3. Людство, президент, риба, лісовик, фіалка, комар, півень.
4. Білоручка, телятко, німфа, сорока, кажан, донжуан, ложка.

25. У котрому рядку всі іменники є збірними?
1. Городина, малеча, голота, молодь, начиння, пан, інструментарій.
2. Гілля, вербняк, юнь, картоплиння, мурашня, декан, садовина.

3. Масло, конюшина, кіннота, вишняк, дітвора, табун, голосіння.
4. Студентство, соняшничиння, синоніміка, вороння, козацтво, волосся.

26. У котрому рядку всі іменники мають чоловічий рід?
1. Розвій, кефаль, прив'язь, прихвостень, фланель, ситець, лазур.
2. Дріб, нероба, степ, тюль, Керч, прорість, тюлень.
3. Біль, нежить, воєвода, розпач, Сибір, меланж, минтай.
4. Мозоль, приріст, продаж, біль, скатерть, путь, лазур.

27. У котрому рядку всі іменники мають жіночий рід?
1. Мозоль, приріст, кахля, пашниця, скатерть, молодість.
2. Премія, розкіш, міць, гиря, рілля, голубінь, сутінь.
3. Вість, форель, чергова, гілля, юнь, мурашня, постеля.
4. Мазь, панна, маля, тесля, комашня, манія, пашниця.

28. У котрому рядку всі іменники можуть мати форми однини і множини?
1. Гуска, тінь, вечір, яблуня, серце, село, туман.
2. Щастя, мед, ромашка, знання, масло, цвіт, зима.
3. Сміх, мозоль, доповідь, хлоп'я, танець, обличчя, відсоток.
4. Монолог, ягідка, дарунок, діалог, метр, підпис, листя.

29. У котрому рядку всі іменники вживаються тільки в однині?
1. Школа, вода, ворота, павутиння, малина, біг, ромб.
2. Гордість, розвиток, гіпюр, Олеся, успіх, збіжжя, іній.
3. Любов, ніч, дощ, буря, орел, вояцтво, звук.
4. Темп, жир, здивування, колосся, Київ, бензин, сум.

30. У котрому рядку всі іменники вживаються тільки у множині?
1. Події, канікули, здобутки, шахи, вила, в'язи, радощі.
2. Меблі, переговори, окуляри, дріжджі, Сочі, дрова, гроші.
3. Штори, цимбали, Черкаси, фінанси, ковзани, сани, вінки.
4. Оглядини, явища, люди, Суми, граблі, хитрощі, ясла.

31. У котрому рядку виділений іменник виражає значення суб'єкта?
1. Діти спали на руках у **матерів**... (*З. Тулуб*).
2. Це був добрячий поверх, будували його **стіни** в давні часи (*С. Скляренко*).
3. Стало помітно й **смуток** в глибині очей (*О. Гончар*).
4. Затишно **дітям** в пазусі казок (*Л. Костенко*).

32.У котрому рядку виділений іменник виражає значення об'єкта?
1. **Грицькові** справді не таланило (*Б. Грінченко*).
2. Вітерець з **півдня** ледь ворушив занавісками (*Ю. Смолич*).
3. Ні разу в житті я не плив **океаном** (*М. Стельмах*).
4. Я вас люблю великою любов'ю, Моя старенька **мамо**, тату мій (*Д. Павличко*).

33. У котрому рядку виділений іменник виражає значення об'єкта?
1. Це був добрячий поверх, будували його **стіни** в давні часи (*С. Скляренко*).
2. Стало помітно й смуток в **глибині** очей (*О. Гончар*).
3. Затишно **дітям** в пазусі казок (*Л. Костенко*).
4. Моя пісне, на гори зійди і впади, ніби **річка** зі скелі (*Д. Павличко*).

34. У котрому рядку виділений іменник виражає значення об’єкта?
    1. **Діти** спали на руках у матерів... (*З. Тулуб*).
    2. Це був добрячий поверх, будували його стіни в давні **часи** (*С. Скляренко*).
    3. Стало помітно й **смуток** в глибині очей (*О. Гончар*).
    4. Затишно **дітям** в пазусі казок (*Л. Костенко*).

35. У котрому рядку виділений іменник виражає об’єктне значення?
    1. Вітерець з півдня ледь ворушив **занавісками** (*Ю. Смолич*).
    2. Ні разу в житті я не плив **океаном** (*М. Стельмах*).
    3. У небі хмари й вітер, а на землі **любов** (*В. Сосюра*).
    4. Я вас люблю великою **любов’ю**, Моя старенька мамо, тату мій (*Д. Павличко*).

36. У котрому рядку виділений іменник виражає атрибутивне значення?
    1. Я ненавиджу рабства **кайдани** (*П. Грабовський*).
    2. Вітерець **з півдня** ледь ворушив занавісками (*Ю. Смолич*).
    3. Вона спокійно оповідала **події** того вечора (*І. Франко*).
    4. Ми бачили **Говерлу** крізь туман (*М. Рильський*).

37. У котрому рядку виділений іменник виражає атрибутивне значення?
    1. Ясне **намисто** з кришталю грає і ряхтить усюди (*Леся Українка*).
    2. Натомлені села вечеряти сіли, під **грушами**, вишнями і небесами (*М. Вінграновський*).
    3. Яке то **щастя** – свій народ у світлі бачити! (*Д. Павличко*).
    4. Його сірі **з просинню** очі світились лагідністю і добротою (*Ю. Збанацький*).

38. У котрому рядку виділений іменник виражає атрибутивне значення?
    1. Тоді вона ступила ще один нестерпно важкий **крок** до нього (*Є. Гуцало*).
    2. **Дід** Захарко був коваль (*О. Довженко*).
    3. М’який ліризм становить особливу рису **байок** Глібова (*М. Рильський*).
    4. На початку зими ходити **Олесеві** до школи можна двома стежками (*Гр. Тютюнник*).

39. У котрому рядку виділений іменник виражає значення атрибута?
    1. **Грицькові** справді не таланило (*Б. Грінченко*).
    2. Вітерець з **півдня** ледь ворушив занавісками (*Ю. Смолич*).
    3. Ні разу в житті я не плив **океаном** (*М. Стельмах*).
    4. У небі хмари й вітер, а **на землі** любов (*В. Сосюра*).

40. У котрому рядку виділений іменник виражає обставинне значення?
    1. **Грицькові** справді не таланило (*Б. Грінченко*).
    2. Вітерець **з півдня** ледь ворушив занавісками (*Ю. Смолич*).
    3. Ні разу в житті я не плив **океаном** (*М. Стельмах*).
    4. У небі хмари й вітер, а на землі **любов** (*В. Сосюра*).

41. У котрому рядку виділений іменник має предикативне значення?
    1. Враз було вбито всі дитячі **мрії** (*О. Донченко*).
    2. Тоді вона ступила ще один нестерпно важкий **крок** до нього (*Є. Гуцало*).
    3. Дід Захарко був **коваль** (*О. Довженко*).
    4. На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома **стежками** (*Гр. Тютюнник*).

42. У котрому рядку всі іменники належать до І відміни?

1. Чернігівщина, мама, дітвора, сон-трава, сім'я, осінь, лисичка.
2. Молотарка, комашня, ткачиха, надія, дітлашня, школа, гиря.
3. Зернина, мачуха, друкарня, мрія, ведмежа, недотепа, Ілля.
4. Бабка, весілля, історія, стежка, комашня, Костя, горлиця.

43. У котрому рядку всі іменники належать до II відміни?
1. Болгарин, хлопчисько, телятко, серце, збіжжя, забудько, плече.
2. Будівник, море, татуньо, коліща, місто, поводир, ложе.
3. Бабище, плач, слово, бік, дівча, знання, майстер.
4. Новатор, багаття, борошно, ткач, сокіл, путь, забудько.

44. У котрому рядку всі іменники належать до II відміни твердої групи?
1. Ягнятко, Ігор, комар, столяр, футляр, Дніпро, незнайко.
2. Точило, дворище, цап, завод, Павло, сокіл, бондар.
3. Завод, якір, перевесло, плем'я, годинник, вугляр, поле.
4. Кажан, телятко, син, свекор, звір, дядько, молоко.

45. У котрому рядку всі іменники належать до II відміни твердої групи?
1. Син, щур, Галич, чоло, школяр, зуб.
2. Тепло, дід, снігур, завод, щур, сокіл, Лазар.
3. Онук, минуле, базікало, глинище, зал, глухар, стовбур.
4. Ягнятко, брат, комар, столяр, футляр, Дніпро, незнайко.

46. У котрому рядку всі іменники належать до II відміни мішаної групи?
1. Весляр, муляр, Ігор, ложкар, кресляр, столяр, скляр.
2. Тесляр, каменяр, газетяр, школяр, вугляр, кущ, гараж.
3. Слюсар, смоляр, секретар, повістяр, ювіляр, футляр, вівчар.
4. Плащ, плече, дворище, дубище, слухач, поле, явище.

47. У котрому рядку всі іменники належать до III відміни?
1. Підлість, контроль, пошесть, гордість, степ, лазур, звіробій.
2. Кість, масть, папороть, розкіш, сіль, насип, путь.
3. Кефаль, мігрень, рись, сміливість, мати, мідь, велич.
4. Стиль, байдужість, ожеледь, Сибір, міць, форель, мазь.

48. У котрому рядку всі іменники належать до IV відміни?
1. Зайча, орля, ім'я, хлоп'я, гусенятко, коліща, немовля.
2. Горобеня, порося, дитя, зайча, каченя, плем'я, оленя.
3. Верблюжа, козенятко, зілля, верб'я, тім'я, ягня, галченя.
4. Тім'я, слоненя, ймення, індича, хлоп'ятко, мишеня, тигреня.

49. У котрому рядку всі іменники перебувають поза відмінами?
1. Ложе, шпроти, галіфе, леді, авеню, райвно, Сочі.
2. Прийми, таксі, Бондарчук (жіноче прізвище), пальне, місіс, канікули, шимпанзе.
3. Вапно, ворота, Козачук, наречена, Хоккайдо, неп, майбутнє.
4. Пальто, варенична, жабо, плавні, Черкаси, колібрі, фрау.

50. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Бакалавра, переказу, жалю, степу, Пакистану.
2. Активу, агронома, сантиметру, рису, банку.

3. Рефлексу, серпня, бар’єру, бармену, акцизу.
4. Алфавіту, еколога, Житомира, барбарису, хлібу.

51. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Археолога, атестата, краєвиду, курорта, флоту.
2. Ужгорода, кухаря, дуба, льоду, прогнозу.
3. Сну, Парижу, аналізу, травня, польоту.
4. Антоніма, астролога, хруща, космоса, краю.

52. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Ребуса, верстата, Байкала, магнію, майдану.
2. Простору, Кривого Рога, висипу, брата, загону.
3. Вакууму, Ельбрусу, багажа, вигляду, дощa.
4. Керівника, ветерана, класу, баласту, ременя.

53. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Берліну, співбесідника, кору (хвороба), клею, відзвуку.
2. Від’їзду, білетера, наголосу, відгука, оленя.
3. Обміну, морозу, кодексу, Ковеля (місто), щавля.
4. Вогню, шприца, фільму, тесту, Плутона (планета).

54. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Дінця, гусляра, диплома, цементу, ямба.
2. Сну, Афганістана, аналізу, гаю, ліфта.
3. Сувеніра, Дрогобича, буревія, льону, вівсу.
4. Гетьмана, Дністра, грама, гриба, шума.

55. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Обміну, морозу, омоніма, підпису, Луцька.
2. Наркоза, мітингу, Бостона, біолога, шприца.
3. Океану, музея, сиропу, хокея, спонсора.
4. Вогню, муляра, бур’яна, етюда, життєпису.

56. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Піску, обмолоту, масштаба, вітра, порту.
2. Бігу, страху, відкупу, коктейлю, клею.
3. Джиґіта, Гамбурга (місто), диплому, гіганта, басейну.
4. Бухгалтера, фільма, ювіляра, горщика, відчаю.

57. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Квадрата, вазона, авансу, верблюда, меду.
2. Верстата, вектору, автора, автомобілю, дощу.
3. Вальса, городу, кольору, вербувальника, калиму.
4. Архіву, радіуса, раціона, авралу, светра.

58. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?
1. Квітника, тифу, снігура, розподілу, фінала.
2. Соусу, кашалота, водолаза, ватману, активу.
3. Вигуку, аукціона, сиропа, кітеля, баяна.
4. Банкіра, викупу, номера, кларнета, берета.

59. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?

1. Рецепта, підмета, Романа, регіона, балансу.
2. Азоту, параграфа, карася, вівторка, гаражу.
3. Військкомату, рота, Босфору, палацу, патріотизму.
4. Інституту, балету, Балатону, авіатора, газетяра

60. У котрому рядку подано всі правильні форми родового відмінка іменників?

1. Завала, факта, балету, бетону, жалю.
2. Калача, каменя, біатлону, арбітра, народу.
3. Об'їзду, Карфагену, кваса, синтезу, тролейбуса.
4. Митрополита, обруча, мінерала, ліса, катета.

61. У котрому рядку всі іменники мають кореневий тип наголошування в родовому відмінку однини?

1. Мами, книги, породи, берези, зими.
2. Книжки, шафи, долі, грушки, ямки.
3. Квітки, синички, ручки, говірки, душі.
4. Замітки, частки, розписки, сорочки, дочки.

62. У котрому рядку всі іменники мають кореневий тип наголошування у кличному відмінку однини?

1. Учителько, весно, голово, вербо, мамо.
2. Скрипалю, голованю, читачу, молодче, павичу.
3. Горо, душе, земле, зимо, Іванко.
4. Ілле, Миколо, Саво, Петре, Іване.

63. У котрому рядку всі іменники мають кореневий тип наголошування в називному відмінку множини?

1. Зуби, дуби, голуби, килими, мольберти.
2. Паспорти, тенори, вірші, клени, птахи.
3. Книги, долари, пісні, говори, сестри.
4. Обранці, чоботи, ноги, вдови, засоби.

64. У котрому рядку всі іменники мають флексійний тип наголошування в називному відмінку множини?

1. Береги, вірші, голуби, килими, кольори.
2. Паспорти, тенори, ректори, явори, птахи.
3. Жінки, долари, вірші, говірки, частки.
4. Дуби, лебеді, козаки, бджолярі, щури.

65. У котрому рядку всі іменники мають суфіксальний тип наголошування в родовому відмінку множини?

1. Гілок, грушок, квіток, книжок, ямок.
2. Розробок, стежечок, галушечок, сторіночок, учительок.
3. Говірок, білочок, ялиночок, заміток, часток.
4. Розписок, лапок, сторінок, подружок, ручок.

66. У котрому реченні є явище субстантивації?

1. Попрощалось ясне сонце з чорною землею (*Т. Шевченко*).
2. Убога стилістика є породженням убогої думки (*О.Гончар*).
3. Слово, чому ти не твердая криця… (*Леся Українка*).
4. Чесний замість багатства наживає ворогів (*В.Голобородько*).

Прикметник

67. У котрому рядку прикметник виступає присудком?
1. Ясне намисто з кришталю грає і ряхтить усюди (*Леся Українка*).
2. Натомлені села вечеряти сіли, під грушами, вишнями і небесами (*М. Вінграновський*).
3. Його сірі з просинню очі світились лагідністю і добротою (*Ю. Збанацький*).
4. Найскладніша людина проста (*В. Симоненко*).

68. У котрому рядку в усіх прикметниках наголос падає на останній склад?
1. Новий, старий, валовий, черговий, вогкий.
2. Громадський, зустрічний, сільськогосподарський, урочистий, легкий.
3. Терпкий, водозливний, водонепроникний, водоочисний, водоспускний.
4. Корисний, вірнопідданий, в’язкий, цегляний, грейпфрутовий.

69. У котрому рядку всі слова – прикметники?
1. Видимий, зримий, явний, помітний, інший.
2. Подертий, учений, зрадливий, зрозумілий, дорогий.
3. Простий, просторовий, густобровий, кострубатий, гумовий.
4. Інакший, двоповерховий, улюблений, зрадливий, списаний.

70. У котрому рядку всі прикметники можуть мати коротку форму?
1. Ясний, радий, зелений, годний, високий.
2. Дрібний, здоровий, певний, готовий, славний.
3. Благословенний, винний, ласкавий, ладний, веселий.
4. Повний, правий, живий, добрий, лагідний.

71. У котрому рядку всі прикметники належать до одного розряду за значенням?
1. Український, учорашній, глибокий, солоний, шкільний.
2. Ковалів, Сергіїв, лікарів, невістчин, школярів.
3. Металевий, мамин, гарячий, весняний, сонячний.
4. Вузький, морфологічний, міцний, тихий, фонетичний.

72. У котрому рядку всі прикметники вжито у прямому значенні?
1. Лебединий пух, лебедина пісня, лебедина вірність, лебедина хода, лебедине крило.
2. Весняний ранок, весняна роса, весняний дощ, весняний вітер, весняне сонце.
3. Молочна каша, молочна імла, молочні ріки, молочний коктейль, мілка річка.
4. Скляний посуд, скляні очі,скляний погляд, скляне повітря, скляні прикраси.

73. У котрому рядку всі слова – якісні прикметники?
1. Людяний, терміновий, нагальний, залізничний, злісний.
2. Глибокий, давній, щирий, темний, серйозний.
3. Глухуватий, гостинний, приязливий, темно-синій, вхідний.
4. Державний, лункий, громоподібний, густий, віддалений.

74. У котрому рядку до складу всіх словосполучень входять якісні прикметники?

1. Широкий степ, далека дорога, дорога людина, гарний вчинок, шкільна будівля.
2. Літній чоловік, вечірні сутінки, великий вокзал, смачна каша, дерев'яна лава.
3. Яскраве світло, гірський район, відома майстерня, малий горіх, ясний день.
4. Сердитий хлопець, весела дівчина, солодкі слова, каштанове волосся, оксамитовий голос.

75. У котрому рядку всі слова – якісні прикметники?
1. Людяний, терміновий, нагальний, залізничний, злісний.
2. Глибокий, давній, щирий, темний, серйозний.
3. Глухуватий, гостинний, приязливий, місячний, парадний.
4. Державний, лункий, громоподібний, густий, віддалений.

76. У котрому рядку всі слова – відносні прикметники?
1. Колективний, самостійний, спортивний, гарний, скляний.
2. Внутрішній, двоколірний, спритний, геологічний, морський.
3. Обласний, медичний, корабельний, робітничий, заочний.
4. Систематичний, гречаний, молочний, окремий, сухий.

77. У котрому рядку в усіх прикметниках при утворенні вищого ступеня порівняння відбуваються зміни приголосних?
1. Легкий, слизький, ковзкий, різкий.
2. Низький, важкий, товстий, гарний.
3. Дорогий, близький, високий, вузький.
4. Вологий, важкий, грузький, вагомий.

78. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Нижчий, молодший, дорожчий, довший, ширший.
2. Новіший, найбільш стійкіший, повніший, ближчий, дешевший.
3. Солодший, більш ширший, кращий, найстарший, багатший.
4. Найтяжчий, вужчий, русявіший, гірший, вищий.

79. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Кращий, білявіший, слабший, смачніший, ніжніший.
2. Якнайщиріший, більш ліпший, чесніший, молодший, менший.
3. Предобріший, молодший, більш відомий, активніший, скромніший.
4. Легший, слабший, приємніший, найдужчий, простіший.

80. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Смаглявіший, превеликий, світліший, найвеличніший, більш яскравий.
2. Більш поважний, найструнківший, добріший, найтяжчий, більш глибокий.
3. Найскладніший, глухіший, пречистий, більш гіркіший, темніший.
4. Прегарний, більш гіркуватий, самий сильніший, ясніший, тонший.

81. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Найпродуктивніший, прозоріший, найбільш вдалий, дорожчий, більш тендітний.
2. Більш дружніший, презлющий, ясніший, найсвітліший, коротший.
3. Вужчий, найбільший, більш досконалий, молодший, дужчий.
4. Свіжесенький, привітний, самий найталановитіший, кислуватіший, менш загрозливий.

82. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?

1. Прездоровий, самий вдалий, найцікавіший, глухіший, поважніший.
2. Блакитніший, світло-зеленіший, здоровенніший, найрідніший, більш вразливіший.
3. Найвірніший, більш доречний, найгуманніший, дружніший, більш відповідальний.
4. Більш стрункіший, вищий, солодший, найтемніший, справжнісінький.

83. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Предобрий, найогидніший, солодший, свіжесенький, глухіший.
2. Солодший, найбільш лагідний, лисіший, презлий, свіжіший.
3. Найпривітніший, менш вологий, найгарніший, важчий, більш складний.
4. Найтяжчий, жовтіший, швидкоплинніший, прегарний, найвеличніший.

84. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Блакитніший, чистісінький, молодший, гнідіший, яскравіший.
2. Найвищий, більш різкий, найгірший, веселіший, дорожчий.
3. Легший, наймудріший, більш сумліннішій, найсучасніший, лагідніший.
4. Найбільш загрозливий, чарівніший, самий досконалий, рухливіший.

85. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Найвищий, добріший, більш емоційний, найніжніший, зеленіший.
2. Гостріший, самий вдаліший, синіший, найрухливіший, глухіший.
3. Більш продуктивний, легший, фіолетіший, пречудовий, спокійніший.
4. Найпопулярніший, кислосолодший, дорожчий, світліший, найтяжчий.

86. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Найчіткіший, найбільш відомий, рівніший, більш поважний, розумніший.
2. Чіткіший, більш дорослий, презліший, дужчий, молодший.
3. Найрідніший, швидкіший, упевненіший, найніжніший, менш вразливіший.
4. Ширший, найнижчий, тонесенький, прездоровий, кращий.

87. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Зеленкуватіший, більш старий, тонший, більш дружний, найтяжчий.
2. Більш тендітний, ретельніший, найповажніший, найгірший.
3. Дружніший, більш свіжіший, чутливіший, предобрий, найщасливіший.
4. Найстаріший, найбільш мудріший, красивіший, повнісінький, густіший.

88. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Вологіший, превеселіший, синюватіший, запашніший, найвеселіший.
2. Тактовніший, більш розумніший, найгрубіший, найяскравіший, найменш цікавий.
3. Найдовший, самий високий, премудріший, довший, ширший.
4. Лагідніший, добріший, більш досконалий, найменш перспективний, дзвінкіший.

89. У котрому рядку подано всі правильні форми ступенів порівняння прикметників?
1. Моторніший, більш зеленіший, гарнюсінький, найсильніший, ближчий.
2. Найтихіший, найбільш елегантніший, красивіший, тонший, найбільш зібраний.
3. Найчіткіший, найбільш талановитий, дружніший, глибший.
4. Товстуватий, гострокриліший, блакитніший, солідніший, більш солодкий.

90. У котрому рядку всі прикметники належать до твердої групи відмінювання?
1. Сизі, заможні, теплі, тямущі, природні.
2. Самобутні, модні, будні, околичні, всесвітні.

3. Старі, літні, тогобічні, поперечні, продажні.
4. Тугі, справжні, телячі, величні, добірні.

91. У котрому рядку всі прикметники належать до м’якої групи відмінювання?
1. Ближні, довговії, бідолашні, давні, юні.
2. Братні, тугі, прийдешні, заміжні, путні.
3. Короткі, чисті, могутні, спідні, верхні.
4. Вечірні, сині, мужні, весінні, кругосвітні.

92. У котрому реченні допущено помилку у вживанні відмінкової форми прикметника?
1. Продається піаніно коричневого кольору.
2. На зворотньому шляху нам траплялися все кращі карпатські краєвиди.
3. Шахтарям довелося працювати в надзвичайно складних природних умовах.
4. Прекрасним літнім ранком усе село зібралося на традиційне свято.

93. У котрому рядку всі складні прикметники треба писати разом?
1. Чорно/білий, яблучно/виноградний, сіро/зелений, північно/кавказький, складно/підрядний.
2. Суспільно/важливий, ранньо/стиглий, синтаксично/морфологічний, легко/крилий, мікро/хвильовий.
3. Червоно/гарячий, кримсько/татарський, чудо/творний, високо/кваліфікований, семи/річний.
4. Навчально/виховний, турецько/український, озерно/болотний, барвисто/строкатий, тьмяно/жовтий.

94. У котрому рядку всі складні прикметники треба писати разом?
1. Латино/американський, східно/китайський, нью/йоркський, мало/підготовлений, вельми/шановний.
2. Смугло/шкірий, народно/пісенний, дерево/обробний, машино/будівний, високо/авторитетний.
3. Сіро/зелений, західно/український, первісно/общинний, тихо/плинний, молочно/консервний.
4. Ясно/лиций, ясно/червоний, ціло/добовий, інженерно/економічний, все/слов’янський.

95. Перехід інших частин мови у прикметник має назву: 1. Адвербіалізація. 2. Субстантивація. 3. Ад’єктивація. 4. Прономіналізація. 5. Нумералізація. 6. Вербалізація.

96. У котрому рядку всі складні прикметники треба писати через дефіс?
1. Виробничо/споживчий, північно/східний, афро/азіатський, спортивно/оздоровчий, критико/бібліографічний.
2. Вище/зазначений, опукло/ввігнутий, масово/політичний, мовно/стилістичний, лужно/кислотний.
3. Мало/досліджений, морально/побутовий, зерно/очисний, м’ясо/рослинний, старо/слов’янський.
4. Професійно/кваліфікаційний, соціально/культурний, біло/сніжний, свердлильно/шліфувальний, логіко/граматичний.

97. У котрому рядку всі складні прикметники треба писати через дефіс?
1. Одно/разовий, лілейно/білий, послідовно/миролюбний, абсолютно/сухий, здивовано/розгублений.

2. Різно/кольоровий, коралово/бурштиновий, соковито/зелений, похмуро/сивий, світло/волосий.
3. Золотисто/рожевий, ніжно/мерехтливий, химерно/прозорий, густо/заселений, народно/визвольний.
4. Яро/червоний, світло/фіолетовий, синьо/білий, всесвітньо/історичний, військово/морський.

98. За допомогою суфікса ***-ов-*** утворюються прикметники від усіх іменників рядка
1. полин, спориш
2. парча, тайга
3. велюр, плече
4. береза, овоч

99. Помилку в написанні прикметникового суфікса допущено в рядку
1. звуковий, слоновий, надплановий
2. дворовий, причиновий, перловий
3. грошовий, коричневий, шанцевий
4. калієвий, персиковий, шагреновий

100. Помилку в написанні прикметника допущено в рядку
1. кобзарева пісня
2. школярева думка
3. Ігорова діяльність
4. інженерова ідея

Числівник

101. У котрому рядку всі слова є числівниками?
1. Чверть, п’ятірко, половина, одна п’ята, двоє.
2. П’ятдесят, семеро, двоє, обидва, три четвертих.
3. Десять, сорок, дев’ятка, вісімдесятий, сотня.
4. Сотня, кілька, шестірко, одинадцятеро, обоє.

102. У котрому рядку всі словосполучення містять числівники?
1. Сорокаградусний мороз, тисячний примірник, стомільйонний трактор, кільканадцять разів, п’ятикілометрова дистанція.
2. Багато працювати, багато лиха, сорок хвилин, сказати вдруге, одинадцятеро учнів.
3. Зроблено мало, чимало справ, перший сорт, друге вікно, п’ятимільйонне місто.
4. Півтори хвилини, багато снігу, у друге вікно, одна година, перший рік.

103. У котрому рядку всі числівники прості за будовою?
1. Двадцять сім, тридцять, сорок два, п’ятдесят, дев’яносто один.
2. Сто три, п’ятсот вісім, сімдесят п’ять, шістсот два, двісті чотирнадцять.
3. Шостий, дев’ять, один, одинадцять, тридцять.
4. Один, триста, тисяча, чотири, десять.

104. У котрому рядку всі числівники є збірними?
1. Двоє, троє, четверо, п’ятеро, кільканадцять.
2. Два, три, чотири, п’ять, десятеро.
3. Двадцять, тридцять, сорок, п’ятдесят, шістдесят.
4. Двоє, тридцятеро, семеро, обоє, четверо.

105. У котрому рядку всі числівники відмінюються за одним типом?

1. П’ятсот, сімсот, дев’ятсот, триста, три.
2. П’ятдесят, сім, вісім, шістдесят, дев’яносто.
3. П’ять, п’ятеро, тридцять, тридцятеро, один.
4. Два, три, чотири, кілька, четверо.

106. У котрому рядку правильно записана відмінкова форма числівника?

1. Р.в. чотирьохсот сорока чотирьох.
2. Д.в. п’ятьомстам п’ятдесяти одному.
3. О.в. вісьмастами п’ятидесятьма.
4. М.в. (на) шестистах восьмидесяти одному.

107. У котрому рядку правильно записана відмінкова форма числівника?

1. Р.в. семиста двадцятьох шістьох.
2. Д.в. двохстам дев’яноста п’яти.
3. О.в. трьомастома тридцятьма.
4. М.в. (на) шестистах шістдесятьох трьох.

108. У котрому рядку правильно записана відмінкова форма складеного числівника?

1. Р.в. п’ятисот п’ятдесятьох чотирьох.
2. Д.в. дев’ятистам дев’яносто трьом.
3. М.в. (на) двостах тридцяти п’яти.
4. М.в. (на) шістьохстах сорока шістьох.

109. У котрому рядку правильно записана відмінкова форма числівника?

1. Р.в. двохсот семидесятьох вісьмох.
2. Д.в. семистам сімдесяти сіми.
3. Д.в. п’ятьомстам шістдесяти.
4. О.в. шістьмастами шістдесятьма дев’ятьма.

110. У котрому рядку правильно записана відмінкова форма числівника?

1. Р.в. двохсот двадцяти сіми.
2. Д.в. дев’ятьомстам дев’яноста восьми.
3. О.в. трьомастами тридцятьма трьома.
4. М.в (на) сімохстах сімдесятьох шістьох.

111. У котрому рядку правильно записані обидві відмінкові форми складеного числівника?

1. Р.в. двохсот вісімдесяти трьох, двухсот вісімдесятьох трьох.
2. Д. двомстам п’ятидесятьом вісьмом, двомстам п’ятдесяти восьми.
3. О.в. двомастами вісімдесятьма трьома, двомастами восьмидесятьома трьома.
4. М. (на) двохстах п’ятдесяти восьми, двохстах п’ятдесятьох вісьмох.

112. У котрому рядку правильно записані обидві відмінкові форми складеного числівника?

1. Д.в. двомстам восьмидесяти трьом, двомстам вісімдесятьом трьом.
2. З.в. дев’ятисот вісімдесят чотирьох, дев’ятсот вісімдесят чотири.
3. О.в. дев’ятьмастами вісімдесятьма чотирма, дев’ятьомастами вісімдесятьома чотирма.
4. М.в. (на) дев’ятистах восьмидесяти чотирьох, (на) дев’ятистах восьмидесятьох чотирьох.

113. У котрому реченні правильно вжито числівники для позначення часу?

1. Зустріч призначено на дванадцять годин.
2. О пів до сьомої прокидається дитина.
3. За десять хвилин до дев'яти він вийшов з дому.
4. Ми працювали з десятої до вісімнадцятої години.

114. У котрому реченні правильно вжито числівник для позначення часу?

1. Я повернулася додому о пів до восьмої вечора.
2. В одинадцятій годині від'їжджає сестра.
3. Домовилися зустрітися без п'яти хвилин дев'ята.
4. Зараз десять хвилин по другій.

115. У котрому рядку всі іменники правильно поєднано з числівниками?

1. Нуль цілих і сорок п'ять сотих гектара, п'ять років, десять днів, три грама.
2. Два літра, сім палиць, три дерева, двадцять підручників.
3. Сім солдатів, троє телят, п'ять мільйонів населення, три учасники.
4. Дев'ять хвилин, вісімнадцять студентів, дві години, півтори місяці.

116. У котрому рядку всі іменники правильно поєднано з числівниками?

1. Чотири поверхи, дві третіх урожаю, три сьомих процента, три цистерни.
2. Нуль цілих і сорок п'ять сотих гектара, п'ять років, десять дерев, три грама.
3. Два сантиметри, сто жителів, чотири дня, півтора інтервалу.
4. Сім громадянів, троє вікон, п'ять мільйонів людей, три учні.

117. У котрому рядку всі іменники правильно поєднано з числівниками?

1. Шість цілих і п'ять десятих відсотків, півтори доби, чотири інженери.
2. Два літри, вісім тонн, три дерева, двадцять підручників.
3. Двоє солдатів, троє телят, п'ять мільйонів населення, три учасника.
4. Дев'ять хвилин, вісімнадцять студентів, дві години, півтори місяці.

118. У котрому рядку є випадки неправильного поєднання іменників із числівниками?

1. З першим вересня, одна четверта зошита, півтора аркуша, три професори, восьмеро учнів.
2. Чотири студента, семеро жінок, три сини, четвертому класу, ста двадцяти шести кілограмам.
3. Півтораста карбованців, дев'ятеро ножиць, одна ціла і вісім десятих метра.
4. Півтори години, шість жінок, троє поросят, трьом пташкам, два зошити.

119. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.

Тут створено шість нових скверів, відкрито новий кінотеатр на <u>двісті сорок</u> місць (*З газети*).

1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

120. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.

Загін чоловіка в <u>двадцять</u> вирушив у поле (*О. Донченко*).

1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

121. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.

Посадила стара мати <u>три</u> ясени в полі (*Т. Шевченко*).

1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

122. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.
Хвилі закипіли, мов нагрілись одразу до ста градусів (*Ю. Збанацький*).
1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

123. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.
Казарма була на п'ятдесят чоловік (*З. Тулуб*).
1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

124. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.
Сім струн я торкаю, струна по струні (*Леся Українка*).
1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

125. Визначте синтаксичну роль підкресленого числівника.
Перед ним... відчайдушно танцювало двійко циганчат: хлопчик і дівчинка (*Олександр Олесь).*
1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

Займенник

126. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Чиїхось, казна з ким, декого, якимсь, будь з ким, вони.
2. Чого, себе, стількох, комусь, щось, колись.
3. Будь з ким, такого, абияким, тих, усе, десь.
4. Ту, цією, усякого, мене, усе, по-іншому.

127. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Своєї, ніякий, таким, цих, ніхто.
2. Того, цього, тих, стількома, цих, якось.
3. Тут, цією, усякого, мене, усе, добре.
4. Щось, ще, дещо, таки, сам, кожний.

128. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Чиїхось, казна з ким, деколи, якимсь, будь з ким, вони.
2. Чого, себе, стількох, комусь, щось, котрась.
3. Будь з ким, такого, абияким, тих, усе, десь.
4. Чого, це, тих, стількома, їх, деколи.

129. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Такий, ваш, де, ніде, багато, мій, твій.
2. Ви, хтозна-як, чий, хтось, ніхто, наш.
3. Деякий, дехто, всюди, хто, весь, свій.
4. Я, він, ми, ви, його, їхній, такий.

130. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Дехто, весь, той, мій, нічий, тут, її.
2. Той, цей, такий, стільки, хтозна-який.
3. Самий, цей, нікотрий, дещо, твій, там, нічий.

4. Всяко, сам, кожний, інший, самий, весь.

131. У котрому рядку всі слова є займенниками?
1. Десь, хтось, всякий, котрий, ми.
2. Весь, кудись, я, хто, казна-що.
3. Деякий, чий, кожний, ніякий, що, стільки, скільки.
4. Хто-небудь, хтозна-де, він, цей, той.

132. У котрому рядку всі слова – означальні займенники?
1. Хто, що, який, чий, котрий, скільки.
2. Хтось, хто-небудь, будь-який, абищо, казна-що, деякий.
3. Ніхто, ніщо, ніякий, нічий, жодний.
4. Весь, всякий, кожний, самий, сам, інший.

133. У котрому рядку всі слова – означальні займенники?
1. Сама, інший, кожний, всі, всякий.
2. Свій, себе, хтось, абищо, казна-який, дехто.
3. Хтось, ніщо, всякий, абичий, наш.
4. Якийсь, ніякий, кожний, ніхто, сам, інший.

134. У котрому рядку всі слова є заперечними займенниками?
1. Ніхто, ні в чому, нікотрий, ніде, ніскільки, ні на чому.
2. Ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий, ні в кого, ніщо.
3. Нікуди, ніяк, нікого, нічий, ні з ким, нінащо.
4. Ні в що, ніякий, ніколи, ні в якого, нічим, нічийому.

135. У котрому рядку всі займенники співвідносні з іменниками?
1. Хто, що, який, чий, котрий, скільки.
2. Я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони.
3. Мій, твій, наш, ваш, їхній, її, його, їх.
4. Будь-хто, якийсь, хто-небудь, що-небудь, хтось.

136. У котрому рядку всі займенники мають суплетивні відмінкові форми?

1. Ніхто, щось, ми, вони, такий.
2. Весь, мій, скільки, ніякий, свій.
3. Хто, що, я, ти, він.
4. Кожний, інший, абиякий, декілька, чиє.

137. У котрому рядку всі займенники написано правильно:

1. Будь-хто, будь у чому, хтозна-який, нічий, дечиїх.
2. Будь-чий, дечиїх, ні до кого, нічого, аби-хто.
3. Де в кого, будь з ким, який небудь, декого, ніскільки.
4. Будь з кого, нічий, що-небудь, будь-котрий, ніщо.

138. Визначте синтаксичну роль підкресленого займенника.
Блаженні обмежені серцем і волею, блаженні, хто почепив замки на таємничі двері своєї душі, на всі ворітця, що ведуть до споглядання людської недолі і несправедливості (*О. Довженко*).

1) підмет; 2) присудок; 3) означення; 4) прикладка; 5) додаток; 6) обставина.

139. У котрому рядку спостерігається явище прономіналізації?

1. Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував (*Леся Українка*).
2. У вдови один син, та й той якраз під аршин (*Т. Шевченко*).
3. Ось ідуть, один, другий, десятий – вірні ханські слуги (*Р. Іваничук*).
4. Посадила стара мати три ясени в полі (*Т. Шевченко*).

140. Перехід інших частин мови в займенник має назву: 1. Адвербіалізація. 2. Субстантивація. 3. Ад'єктивація. 4. Прономіналізація. 5. Нумералізація. 6. Вербалізація.

Дієслово

1. Котре з тверджень є найбільш повною правильною відповіддю на питання: «*Що таке дієслово?*»

1. Дієслово – частина мови, що має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також числа і роду.
2. Дієслово називає дію предмета і відповідає на питання що *робити? що зробити*?
3. Дієслово – частина мови, що має значення дії і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу.
4. Частина мови, що означає дію чи стан як процес і виражає це значення в категоріях виду, способу, часу, особи і стану, а в реченні виступає присудком.

2. У котрому рядку всі слова належать до дієслів.

1. Виховувати, виховний, вихована, виховати, виховай.
2. Переробити, перероблений, переробивши, перероблено, перероби.
3. Любити, улюблений, люблячи, любіть, залюблений.
4. Зроблено, зробивши, зробіть, зроблений, зроби.

3. У якому рядку всі слова належать до дієслівних форм?

1. Переглянутий, читання, зелень, малюнок, читанка.
2. Синіти, синь, ой, ойкати, сумувати.
3. Сум, сумно, перечитаний, ойкання, малювати.
4. Переглядати, читає, споряджений, затримано, співаючи.

4. Категорія роду не властива:

1. Формам теперішнього і майбутнього часу, наказового способу.
2. Формам минулого і майбутнього часу, умовного способу.
3. Формам теперішнього і давноминулого часу, наказового способу.
4. Формам минулого і майбутнього часу, умовного способу.

5. У котрих рядках усі дієслова стоять у дієвідмінюваній формі?

1. Вирощував би, вирощено, вирощуйте, вирощуватимемо, вирощу.
2. Виростати, виростай, виріс, виростеш, хай виростає.
3. Виростив би, вирощу, хай виростить, виростять, вирости.
4. Отримаю, отримуватимеш, отримай, хай отримає, отримав би.

6. Інфінітив має такі граматичні ознаки:

1. Вид, перехідність/неперехідність, час.

2. Вид, час, стан.
3. Вид, перехідність/неперехідність, стан.
4. Спосіб, час, особу, стан.

7. У котрому рядку всі дієслова безособові?
1. Зітхає, буде пахнути, покинуло, освіжить, освітить.
2. Щастить, таланило, не читається, міркує, світило.
3. Жилося б, твориться, помиляється, буде хвилюватися, змолоти.
4. Вечоріло, сутеніє, буде морозити, не спиться, розвиднілось.

8.Як змінюються дієслова дійсного способу?
1. За часами, числами і особами.
2. За часами і в минулому часі за числами і особами.
3. За часами, у майбутньому часі за числами і особами, у теперішньому – за числами і особами.
4. У минулому часі за числами і в однині за родами, у теперішньому і майбутньому часах – за особами і числами.

9. У котрому рядку представлені лише особові форми дієслова?
1. Читатимуть, поглянуть, світає, думай, зупинився, ходив би.
2. Маркувати, змарнівши, змарнілий, дощить, сиджу.
3. Їдете, бачила, сядь, темніє, зроблю, берегли б.
4. Спішать, читай, ходять, сплю, писатимете, дивляться.

10.У котрих рядках усі дієслівні форми належать до незмінних?
1. Вкрити, вкритий, вкривши, вкрило, вкрито.
2. Записано, записавши, записуючи, записати, записувати.
3. Посіяно, посіяти, посіявши, посійте, посіють.
4. Відкрити, відкривши, відкривати, відкрито, відкриваючи.

11. З'ясуйте, які категорії є загальнодієслівними:
1. Вид, стан, час.
2. Вид, перехідність, стан.
3. Вид, перехідність, спосіб, час.
4. Вид, перехідність, стан, спосіб, час.

12. Категорія особи не властива:
1. Формам давноминулого, минулого часу і умовного способу.
2. Формам майбутнього часу і умовного способу.
3. Формам теперішнього часу і наказового способу.
4. Формам минулого часу і наказового способу.

13. Категорія часу не властива:
1. Формам дійсного і наказового способу.
2. Формам дійсного, умовного і наказового способу.
3. Формам наказового способу.
4. Формам умовного і наказового способу.

14. У котрому рядку всі дієслова стоять у дієвідмінюваній формі:
1. Вирощував би, вирощено, вирощуйте, вирощуватимемо, вирощу.
2. Виростати, виростай, виріс, виростеш, хай виростає.
3. Виростив би. вирощу, хай виростить, виростять, вирости.

4. Отримаю, отримуватимеш, отримавши, хай отримає, отримав би.

15. Визначте рядок, у якому всі дієслівні форми належать до незмінних:
1. Вкритий, вкрити, вкривши, вкрило, вкрито.
2. Записано, записавши, записуючи, записати, записувати.
3. Посіяно, посіяти, посіявши, посійте, посіють.
4. Відкрити, відкривши, відкритий, відкрито, відриваючи.

16. Які граматичні ознаки має інфінітив?
1. Вид, перехідність/неперехідність, час.
2. Перехідність/неперехідність, спосіб.
3. Спосіб, час.
4. Вид, перехідність/неперехідність, стан.

17. У котрому рядку інфінітив виступає підметом ?
1. Якби з ким сісти хліба з'їсти, промовить слово... (*Т. Шевченко*).
2. Жити на землі – не просто, звісно (*В. Кобець*).
3. Оксен їхав туди поглянути, як іде сівба (*Гр. Тютюнник*).
4. Тож підіте і скажіте, що поки я буду жити, не подумаю довіку зброї чесної зложити (*Леся Українка*).

18. У котрому рядку інфінітив виступає обставиною?
1. Зоря на небі рожева уже починала займатись (*Леся Українка*).
2. Взагалі він уникає говорити про свої високі почуття і пориви (*І. Багмут*).
3. Хлопець не може опертися бажанню глянути в вікно (*М. Коцюбинський*).
4. Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (*Т. Шевченко*).

19. У котрих рядках усі дієслова двовидові:
1. Розслідувати, мовити, веліти, абсорбувати, абстрагувати.
2. Авансувати, автоматизувати, адресувати, акредитувати, амністувати.
3. Ампутувати, носити, атакувати, атестувати, інформувати.
4. Телеграфувати, стабілізувати, класти, співати, веліти.

20. У котрих рядках усі дієслова непарновидові?
1. Належати, написати, накульгувати, надіятися, накрапати.
2. Посидіти, побігти, піти, провчитися, погуляти.
3. Лежати, літати, любити, лазити, лінуватися.
4. Полежати, пролітати, полюбити, пролазити, розлінуватися.

21. У котрому рядку від усіх дієслів недоконаного виду можна утворити дієслова доконаного виду за допомогою префіксів?
1.Закреслювати, поскрипувати, ходити, носити, гавкати.
2. Насипáти, силкуватися, нарізáти, спати, читати.
3. Намагатися, білити, в'янути, брати, стукати.
4. Писати, казати, сивіти, робити, креслити.

22. У котрому рядку від усіх дієслів недоконаного виду можна утворити дієслова доконаного виду за допомогою суфіксів?
1. Прати, писати, казати, нести, грати.
2. Кричати, кидати, гримати, зітхати, стукати.
3. Відкидáти, перенóсити, носити, шукати, спати.
4. Знаходити, брати, ходити, говорити, реготати.

23. У котрому рядку всі дієслова можуть утворювати видові пари шляхом зміни наголосу?
1. Відкидати, переносити, закликати, розрізати, скликати.
2. Повторити, ревнувати, говорити, брати, говорити
3. Ловити, лити, біліти, в'язнути, в'янути.
4. Ненавидіти, жаліти, молити, програмувати, питати.

24. У котрих рядках усі дієслова парновидові?
1. Сидіти, сідати, побігти, переходити, лягти.
2. Лягати, стояти, посидіти, побігти, пролежати.
3. Заспокоїти, злетіти, прочитати, біліти, гаснути.
4. Побілити, почервоніти, просвердлити, ненавидіти, жаліти.

25. У котрих рядках є двовидові дієслова?
1. Конфіскувати, лікувати, гарантувати, керувати, полювати.
2. Пакувати, атакувати, бунтувати, інтригувати, екранізувати.
3. Учителювати, маршірувати, фарбувати, вапнувати, співати.
4. Госпіталізувати, екранізувати, викривати, прикривати, спати.

26. У котрих рядках є дієслова, що відрізняються від інших видовими особливостями?
1. Веселіти, відповідати, виходити, в'язати, веліти.
2. 2. Атакувати, женити, телеграфувати, розслідувати, екранізувати.
3. Запрограмувати, запросити, засміятися, засіяти, зав'язати.
4. Імпонувати, посіпувати, пританцьовувати, превалювати, накрапати.

27. У котрому рядку від усіх дієслів можна утворити видову пару за допомогою префіксів?
1. Прагнути, гордувати, намагатися, потребувати, переслідувати.
2. Вітати, знайомити, годувати, конспектувати, нести.
3. Народити, запросити, прославити, вибрати, витерти.
4. Стерти, розтяти, почати, думати, співати.

28. У котрому рядку всі дієслова можуть утворювати видові пари суплетивним способом?
1. Шукати, брати, говорити, ловити.
2. Лити, біліти, в'язнути, в'янути.
3. Ненавидіти, жаліти, молити, програмувати.
4. Писати, ректи, ревнувати, косити.

29. Категорія перехідності – це:
1. Загальнодієслівна категорія, яка виражає відношення дії до об'єкта й суб'єкта.
2. Дієслівна категорія, що виражає відношення дії до суб'єкта.
3. Загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії до об'єкта.
4. Загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії до моменту мовлення.

30. Позначте рядок, у якому всі дієслова – перехідні:
1. Прочитати книгу, відповісти на питання, стати лікарем.
2. Слухати музику, не побачити соловейка, купити солі.
3. Малювати на папері, ходити пішки, чути співи.
4. Відкрити вогонь, перевірити помилки, стати на заваді.

31.У котрому рядку всі дієслова перехідні?
1. Іти, переходити, заходити, жити, вчити.
2. Телеграфувати, копати, виховати, помчати, мовчати.

3. Малювати, заспокоїти, плести, їсти, ховати.
4. Сідати, святкувати, мріяти, споглядати, спати.

32.У котрому рядку всі дієслова неперехідні?
1. Стояти прямо, побачити простір, уникати зустрічі.
2. Копати землю, сісти на стілець, тішити малят.
3. Телефонувати другові, спати довго, сприйняти на слух.
4. Вирощувати хліб, агітувати виборців, позичити грошей.

33. Котрі з підкреслених у тексті дієслів є неперехідними?
Сосновий ліс перебирає (1) струни. Рокоче (2) тиша на глухих басах. Бринять (3) берези. І блукають (4) луни, людьми забуті з вечора в лісах (*Л. Костенко*).

34. Котрі з підкреслених у тексті дієслів є перехідними?
Серпневе сонце стирало (1) бруд з білих хаток, мережило (2) чорні шляхи, що гналися (3) в поле й зникали (4) десь, посинівши (5), як річка (*В. Підмогильний*).

35.У котрому рядку всі дієслова пасивного стану?
1. Дитина збирається до школи, посуд б'ється, фільм демонструється.
2. Вірш читається актором, пісня виконується співаком, картина малюється художником.
3. Собака кусається, дорога в'ється, сестра лаштується.
4. Дощ ллється, лист пишеться, дитина сміється.

36. Позначте рядок із дієсловами пасивного стану:
1. Вітатися з гостем, схилитися від печалі, лаштуватися до сну.
2. Писати твір, не відвідати хворого, купити хліба.
3. Розплетена коса, пісня співається, прийнято рішення.
4. Стати в ряд, спинити перехожого, дочекатися відповіді.

37. У котрому рядку всі дієслова активного стану?
1. Жити, працювати, виховати, вчити, радіти.
2. Читати, вирощувати, благати, опрацювати, думати.
3. Цвісти, мріяти, працювати, навчати, жати.
4. Співати, будувати, дослідити, готувати, мити.

38. Позначте рядок із дієсловами зворотно-середнього стану:
1. Купити цукерок, не виправити помилки, вивчити напам'ять.
2. Скло б'ється, наряджатися на вечорниці, злитися на сусідку.
3. Арія виконується, побачити друга, сприяти налагодженню стосунків.
4. Взятися за двері, припинити розмову, співати тихо.

39. У котрому рядку всі дієслова наказового способу?
1. Принеси, лаштуватися, дістав би, висунула, поверни.
2. Хай несуть, учімося, будьмо, ставайте, малюймо.
3. Читай, сидіти, тримай, врахував, мріяв би.
4. Допоможи, хай приїдуть, пам'ятай, мовчи, відніс.

40. У котрому рядку всі дієслова дійсного способу?
1. Написали, хотів, прийду, пишу, співатиме.
2. Сядьте, натиснути, відвернули, міцнів, було б.
3. Ставати, надіслав би, відпочивай, сказала, буде мріяти.

4. Стримайся, поїхав, змінила, сказав би, позначив.

41. У котрому рядку всі дієслова теперішнього часу?
1. Залишаюся, залишишся, залишився, залишаєшся, залишаються.
2. Звільняю, звільняють, звільняй, звільнять, звільню.
3. Несу, носиш, несімо, носимо, несе.
4. Приїжджаю, приїздять, приїжджаємо, приїздите, приїздиш.

42. У котрому рядку всі дієслова не можуть вживатися в наказовому способі?
1. Волокти, провітрити, воліти, лихоманить, смердіти.
2. Перехотіти, мусити, світати, могти, дощити.
3. Витоптати, відв'язати, пекти, чути, світає.
4. Вислати, шукати, заїсти, бачити, нездужати.

43. У котрому рядку всі дієслова належать до І дієвідміни?
1. Віднести, лазити, бігти, наряджати, пристати.
2. Дружити, кохати, носити, записати, приголомшити.
3. Колоти, казати, малювати, приїхати, стати.
4. Гуркотіти, пилососити, стояти, нести, розорити.

44. У котрому рядку всі дієслова належать до однієї дієвідміни?
1. Вести, плести, берегти, боротися, сіяти.
2. Прагнути, бажати, зберегти, полоти, дати.
3. Просити, воркотіти, ловити, мріяти, вивчити.
4. Стелити, їсти, місити, плести, чекати.

45. У котрому рядку є неправильні особові форми дієслова?.
1. Маєш, гояться, сміються, танцюй, полють.
2. Зумій, здаси, витре, сплять, дивишся.
3. Відчинять, злетиш, кладуть, заберу, поїш.
4. Продаєш, маємо, колять, виносять, стрибають.

46. Позначте рядок, у якому всі дієслова стоять у формі простого майбутнього часу:
1. Працюватиму, прийду, співатиму, захочу, стану.
2. Буду їсти, стану, склею, напишу, буду працювати.
3. Відповім, буду, захочу, стану, приведу.
4. Дам, створю, буду вчити, хотітиму, пектиму.

47. У котрому рядку всі дієслова наказового способу?
1. Веселімося, веселишся, веселись, веселіться, хай веселяться.
2. Виходь, вийди, вийдуть, хай вийде, нехай виходять.
3. Продовж, хай продовжує, продовжуй, продовжуйте, нехай продовжить.
4. Ходімо, йди, будуть іти, хай ходять, підеш.

48. У котрому рядку всі дієслова належать до архаїчної дієвідміни?
1. Змінити, вибілити, хотіти, виставити, висіти.
2. Розповісти, їсти, доповісти, продати, поїсти.
3. Снувати, відпочити, бажати, стояти, міцніти.
4. Мати, дружити, опанувати, приповісти, створити.

49. У котрому рядку допущено помилку при творенні форм наказового способу?
1. Знай, кричимо, ріж, хай подарує, відкиньте.

2. Несіть, нехай простить, стережись, відпочинь, копаймо.
3. Поїдьмо, учіться, хай заспівають, вчи, розкажіть.
4. Дозвольте, нагодуй, хай скаже, приносьте, кричімо.

50. У котрому рядку є неправильні особові форми дієслова?
1. Кличуть, носимо, горять, продаси, віддаю.
2. Орють, борешся, їси, падаю, хочуть.
3. Умієм, віддамо, ріжуть, сплять, полять.
4. Заспіваймо, станьмо, боряться, жнуть, ллється.

Дієприкметник

51. Дієприкметниками є всі слова рядка:
1. Зніяковілий, змужнілий, задумливий.
2. Упорядкований, виконаний, зів'ялий.
3. Зрадливий, подрібнений, описаний.
4. Пом'якшений, працьовитий, улюблений.

52. Укажіть рядок із дієприкметниками активного стану:
1. Прочитана книга, відпрацьований параграф, запрошена дівчина.
2. Квітучий сад, посинілий від холоду, всохлий від спраги.
3. Вишита сорочка, намальована картина, опале листя.
4. Показаний фільм, затужавілі стежки, запорошений снігом.

53. У котрому рядку подано дієприкметники одного стану (пасивного або активного)?
1. Згорнутий, замкнутий, згромаджений, зів'ялий, приведений.
2. Зораний, привезений, насипаний, зацікавлений, прив'язаний.
3. Зміцнілий, оновлений, крокуючий, посинілий, потемнілий.
4. Розталий, пожовклий, осиротілий, відмежований, зроблений.

54. Укажіть рядок з активними дієприкметниками минулого часу:
1. Змарнілий, опалий, здичавілий, позеленілий, проросший.
2. Забіганий, створений, посивілий, працюючий, повернений.
3. Викочений, посинілий, розгаданий, проспіваний, мислячий.
4. Порожевілий, осілий, топлений, битий, написаний.

55. Від усіх дієслів можна утворити дієприкметники за допомогою різних суфіксів (*-т-, -ен-*) у рядку:
1. Зсунути, колоти, одягнути.
2. Замести, замкнути, посунути.
3. Стрінути, знайти, полоти.
4. Здійснити, молоти, тиснути.

56. Укажіть рядок з дієприкметниками, що перейшли у прикметники:
1. Пріле насіння, варена картопля, печений гарбуз.
2. Засіяна пшениця, зшите пальто, зрізане волосся.
3. Написаний лист, печена картопля, відкриті двері.
4. Збудований дім, битий шлях, ріжучий інструмент.

57. Не потребує редагування словосполучення:
1. Плакучі верби.
2. Початкуючі художники.

3. Конкуруючі фірми.
4. Стоячі пасажири.

58. Не потребує редагування словосполучення:
1. Виpуюче море.
2. Захоплююча повість.
3. Балакуча сусідка.
4. Мандруючий сюжет

59. Дієприкметник виступає в ролі присудка в реченні:
1. На березі хвилястої Десни стояло місто, оповите в сни (*М.Рильський*).
2. Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли (*О. Гончар*).
3. Людська краса ніким ще не повторена (*Л. Забашта*).
4. Зігріті крутими стежками, напоєні гірським повітрям, послушники були веселі (*М. Коцюбинський*).

60. Установіть характеристику виділеного в тексті дієприкметника: Мавка виходить з лісу пишно заквітчана, з *розпущеними* косами (*Леся Українка*).
1. Дієприкметник активного стану, минулого часу, доконаного виду.
2. Дієприкметник активного стану, теперішнього часу, недоконаного виду.
3. Дієприкметник пасивного стану, минулого часу, недоконаного виду.
4. Дієприкметник пасивного стану, минулого часу, доконаного виду.

Дієприслівник

61. У котрому рядку подано дієприслівники одного виду?
1. Ідучи, оглянувши, забуваючи, сидячи, стелячи.
2. Вирісши, зробивши, сказавши, живучи, гріючись.
3. Працюючи, нехтуючи, співаючи, тамуючи, роблячи.
4. Утертись, побачивши, побравшись, думаючи, знехтувавши.

62. Укажіть рядок, у якому всі дієприслівники – доконаного виду:
1. Пригнавши, працювавши, підстрибуючи, поздоровивши, відповівши.
2. Підписавши, піднявши, здригнувшись, віддавши, принісши.
3. Синіючи, знайшовши, відстаючи, їхавши, прихилившись.
4. Шукаючи, мріючи, виказавши, війшовши, порівнюючи.

63. У котрому рядку подано дієприслівники одного часу (теперішнього чи минулого)?
1. Залишившись, тремтячи, читаючи.
2. Усміхнувшись, продумавши, зустрівши.
3. Залишаючи, співаючи, знітившись.
4. Думаючи, гріючись, вирісши.

64. Дієприслівники теперішнього часу можна утворити від усіх дієслів рядка:
1. Зажуритись, співати, жити.
2. Похнюпитись, пізнавати, дивитись.
3. Зітхати, замислитись, журитись.
4. Полювати, сміятися, думати.

65. Дієприслівники минулого часу можна утворити від усіх дієслів рядка:
1. Заклеїти, боротися, зловити.
2. Вирости, зняти, відповісти.

3. Застелити, продумати, згинатися.
4. Боротися, здолати, принести.

66. Дієприслівники недоконаного виду можна утворити від обох дієслів рядка:
1. Засміятися, іржати.
2. Сидіти, розхвилюватися.
3. Спати, боротися.
4. Висвітлити, грати

67. Дієприслівники доконаного виду можна утворити від обох дієслів рядка:
1. Боятися, змолоти.
2. Вибачити, кликати.
3. Возити, зв'язати.
4. Заспівати, напоїти.

68. Граматично правильне продовження речення «*Сидячи на дивані, ...*» подано в рядку:
1. Було погано видно.
2. Мені заборонили читати.
3. Я дивився телевізор.
4. Гостям було зручно.

69. Правильно побудовано речення:
1. Глянувши на сина, очі матері засяяли від щастя.
2. Відвідавши цирк, усім було дуже цікаво.
3. Готуючи вечерю, я слухаю веселу музику.
4. Побачивши рідну домівку, у мене забилося серце.

70. Установіть характеристику виділеного в тексті дієприслівника: Він тільки радіє в душі, *дивлячись*, як люди смакують його водою (*О. Гончар*).
1. Дієприслівник минулого часу, доконаного виду, перехідний.
2. Дієприслівник теперішнього часу, недоконаного виду, неперехідний.
3. Дієприслівник минулого часу, недоконаного виду, перехідний.
4. Дієприслівник теперішнього часу, доконаного виду, неперехідний.

Прислівник

71. У котрому рядку кожне словосполучення містить прислівник?
1. Вивчити на/пам'ять, приніс до/дому, світилось у/двох вікнах, багато розмовляти.
2. Заслухана в/голос власної душі, співати в/голос, повернув у/бік, постукати в/останнє вікно.
3. Кинув у/бік, казати в/останнє, заболіло в/середині, шукати в/середині розділу.
4. Глянув у/гору, зв'яже до/купи, цвітуть до/в/кола, працювати в/день.

72. У котрому рядку всі прислівники займенникового походження?
1. Так, навіщо, потім, по-свійськи, потім.
2. Потому, зовсім, по-вашому, чому, анітрохи.
3. Вночию, надто, по-латині, тому, деколи.
4. Нащо, втім, по-іншому, всього-на-всього, чому?

73. У котрому рядку всі прислівники іменникового походження?
1. Бігом, вдома, завидна, щосили, зроду, укупі.
2. Кругом, набік, додому, насподі, уголос, взимку.

3. Навхрест, зліва, зрання, наперебій, догори, вслід.
4. Надалі, вдосвіта, зараз, спочатку, поруч, помалу.

74. У котрому рядку всі прислівники прикметникового походження?
1. Замолоду, весело, урівні, спершу, ліворуч, анітрохи.
2. По-братерськи, знизу, пізно, зрідка, напевне, якнайдовше.
3. Спроста, по-козацьки, зліва, голосно, віддавна, помалу.
4. Згарячу, потихеньку, пізніше, босоніж, навмисне, злегка.

75. У котрому рядку всі прислівники числівникового походження?
1. Вперше, надвоє, зроду, наодинці, вдвічі.
2. Заодно, удесятеро, спершу, натроє, двічі.
3. По-перше, дощенту, четверо, водно, анітрохи.
4. Тричі, поночі, вдруге, поодинці, одинцем, аніскільки.

76.У котрому рядку слово як – прислівник?
1. Чому не маю я широких крил, як ці простори?! (*О. Олесь*).
2. Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля (*Народна творчість*).
3. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті (*Л. Костенко*).
4. Чи знаєте ви, як цвітуть полини? (*З газети*).

77. За значенням прислівники поділяються на:
1. Означальні, міри або ступеня, обставинні, модальні, предикативні.
2. Предикативні, модальні, обставинні, означальні.
3. Означальні, обставинні, предикативні.
4. Предикативні, означальні, способу дії, модальні.

78. Ступені порівняння утворюють:
1. Прислівники способу дії.
2. Прислівники міри або ступеня.
3. Якісно-означальні прислівники.
4. Обставинні прислівники.

79. Слова *зосліпу, спересердя, згарячу* є прислівниками:
1. Способу дії.
2. Причини.
3. Якісно-означальними.
4. Мети.

80. У наведених словосполученнях (*читання вголос, місто вночі, біг галопом*) прислівники виражають:
1. Ознаку дії.
2. Ознаку стану.
3. Ознаку іншої ознаки.
4. Ознаку предмета.

81. У наведених словосполученнях (*піднімався вгору, працюючи дружно, відповідав упевнено*) прислівники виражають:
1. Ознаку дії.
2. Ознаку стану.
3. Ознаку іншої ознаки.
4. Ознаку предмета.

82. У котрому рядку всі прислівники пишуться через дефіс?
1. По/перше, по/вашому, ні/куди, на/весні, на/зло.
2. Будь/як, по/братерськи, в/голос, з давніх/давен, на/певно.
3. Хтозна/де, коли/не/коли, на/бік, у/перше, на/вигляд.
4. По/нашому, де/не/де, віч/на/віч, часто/густо, казна/коли.

83. У котрому рядку всі прислівники пишуться з нн?
1. Гума...о, актив...о, безупи...о, організова...о, со...о.
2. Відмі...о, стара...о, несказа...о, свяще...о, щоде...о.
3. Незрівня...о, негада...о, самовідда...о, нездола...о, дореч...о.
4. Багря...о, непоруш...о, невтом...о, безпереста...о, невпи...о.

84. У котрому рядку всі прислівники можуть виконувати предикативну функцію?
1. Навстіж, недостатньо, холодно, можливо, тепло.
2. Можна, варто, людно, потрібно, треба.
3. Учора, мало, добре, буйно, щедро.
4. Соромно, сухо, темно, легко, спросоння.

85. У котрому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?
Картина навкруги була дуже оригінальна (*І. Нечуй-Левицький*).
1. Навкруги – прийменник, похідний (прислівниковий), вжито з родовим відмінком.
2. Навкруги – прислівник, обставинний місця, відіменниковий, у реченні – обставина.
3. Навкруги – прислівник, обставинний місця, відіменниковий, у реченні – неузгоджене означення.
4. Навкруги – прийменник, непохідний, вжито з родовим відмінком.

Прийменник

86. У котрому рядку всі слова належать до прийменників?
1. Протягом, завдяки, поперед, поміж, для.
2. Незалежно від, довкола, услід, лише.
3. З-за, немов, нехай, згідно з, близько.
4. Хай, поміж, біля, заради.

87. Котрий рядок містить лише непохідні прийменники?
1. Біля, з, по, під, поза, понад, поміж.
2. В, при, коло, за, попід, вздовж, край.
3. На, над, під, у, крім, о, до, при.
4. Кінець, край, навколо, близько.

88. У котрому рядку всі прийменники з походження первинні?
1. Внаслідок, край, круг, кінець, коло, перед, протягом, шляхом.
2. Близько, всупереч, вздовж, вслід, замість, крім, мимо, навскіс.
3. В, на, до, від (од), у (в), при, під, зі (із), над, через, за.
4. Край, в, на, близько, крім, від, у, поверх, при, коло, перед.

89. У котрому рядку всі вторинні прийменники прислівникового походження?
1. Довкруги, навкруги, зверх, ззаду, коло.
2. Кругом, мимо, назад, насупроти, кінець.
3. Нарізно, напередодні, поруч, поряд, за винятком.
4. Близько, всупереч, відносно, вздовж, довкола.

90. У якому рядку всі прийменниково-відмінкові конструкції виражають часові відношення?

1. Прийти перед обідом, працювати після вечері, трапилось по весні, працювати від понеділка, читати з вівторка.
2. Зустрітись після свята, розмовляти на перерві, сидіти на горі, трудитись до понеділка, трудитись задля миру.
3. Відправитись через годину, сталося між 10–12 год., працювати по дві години, зробити за годину, сховатись у лісі.
4. Пам'ятати з дитинства, виконати до вечора, працювати з обіду, йти протягом дня, не з'явитись через хворобу.

91. У котрому рядку всі прийменниково-відмінкові конструкції виражають просторові відношення?

1. Покласти на стіл, висіти під стелею, розташуватись біля річки, сидіти при дорозі, співати на конкурсі.
2. Взяти з собою, рости на високій горі, були посеред лісу, виднітися з-поміж дерев, заніміла від страху.
3. Зупинитись біля лісу, жити під Києвом, сидіти край столу, потемніла в річці, діяти згідно з законом.
4. Чекати в гості, розливати по землі, засинілась над рікою, розмовляти на уроці, закричати від болю.

92. У котрому рядку всі прийменниково-відмінкові конструкції виражають відношення причини?

1. Корчитися з болю, розчервонітися від сорому, померти через нестатки.
2. Тремтіти від хвилювання, йти від бабусі, дякувати за доброту.
3. Не відпочити через клопоти, бліднути від страху, зупинитися біля будинку.
4. Червоний від морозу, перебігти через майдан, побачитися через годину.

93. У котрому рядку всі прийменниково-відмінкові конструкції виражають відношення мети?

1. Навчатися заради батьків, жити для щастя, зробити для нас.
2. Народитися для радості, сказати задля спокою, збирати на подорож.
3. Назвати на честь діда, повернутися з метою навчання, подякувати за подарунок.
4. Пообіцяти на знак вдячності, відійти від будинку, завчити для репетиції.

94. Потребує редагування речення

1. З-за цієї гіпотези колись і виникла суперечка.
2. Студенти діяли згідно зі вказівками деканату.
3. Контракт був розірваний з нашої ініціативи.
4. Він уже давно не живе за цією адресою.

95.У котрому рядку допущено помилку в правописі прийменників?

1. З-попід, з-за, не зважаючи на, заради, попід.
2. Всупереч, навпроти, за винятком, задля, з метою.
3. З-посеред, з-поза, з-поміж, посеред, поміж.
4. Вздовж, за допомогою, на чолі, навколо, побіля.

Сполучник

96. У котрому рядку всі сполучники сурядні?

1. Аби, для того щоб, як, начебто, якщо.

2. Бо, тому що, зате, хай, ні...ні.
3. А, але, теж, або, чи.
4. Коли, тільки, ледве, проте, щойно.

97. У котрому рядку всі сполучники розділові?
1. Ніби, чи, хоч, бо, для того щоб.
2. Або, чи, або...або, чи...чи, не то...не то.
3. Що, або...або, аби, ледве, але.
4. Як, то...то, оскільки, дарма, а.

98. У котрому рядку всі сполучники підрядні?
1. Бо, тому що, оскільки, якби, дарма.
2. Чи, та, проте, начебто, ніби.
3. Але, мов, як, щойно, якщо.
4. Хай, ні...ні, ледве, й, однак.

99. У котрому рядку всі сполучники причинові?
1. Ледве, дарма, хай, нехай, бо.
2. Бо, тому що, у зв'язку з тим що, оскільки, через те що.
3. Коли, як, та й, через те що, коли б.
4. Якщо, аби, наче, немов, оскільки.

100. У котрому рядку слово *що* є сполучником?
1. Вода, що вирвалась з каменю берегів, вода Чорногори, руйнівна (*О. Гончар*).
2. Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох (*І. Франко*).
3. ...І здалося мені, що стрічаю весну (*В. Симоненко*).
4. Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі (*І. Цюпа*).

101. У котрому рядку слово *що* є сполучником?
1. І нехай проміння те не гріє, що послала зірка здалека (*В. Симоненко*).
2. Я знаю, що бійця нащадки спом'януть І нашу віру й кров знесуть на п'єдесталі (*А. Малишко*).
3. Ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день (*Л. Костенко*).
4. Народ, що вільним став, нікому не зломити (*В. Сосюра*).

102. Сполучник умови вжито в реченні
1. В небі чистім і прозорім сонце сяє, наче в морі (*М. Рильський*).
2. Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну (*В. Сосюра*).
3. На те коня кують, щоб не спотикався (*Народна творчість*).
4. Неба було так багато, що очі тонули в нім, як в морі (*М. Коцюбинський*).

103. У котрому реченні є сполучник?
1. В неволі, в самоті немає, нема з ким серце поєднать (*Т. Шевченко*).
2. В небі чистім і прозорім сонце сяє, наче в морі (*М. Рильський*).
3. Під вербами вода була наче зеленаста (*М. Коцюбинський*).
4. Маковеєві наче щось обірвалося всередині (*О. Гончар*).

104. Скільки в поданому тексті сполучників?
Власне, ніякої криниці в дворі немає, а є внизу за городом, що спускається до левади. Мабуть, воду беруть ще з тих часів, які губляться в мороці забуття, бо криниця стара, і вже за пам'яті Нестора Івановича обновлювалась-чистилась не один раз (*Є. Гуцало*).

Варіанти відповіді: 1) два; 2) три; 3) чотири; 4) п'ять.

105. У котрому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?
Близько, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видно було в пітьмі (*М. Коцюбинський*).

1. Хоч – сполучник, підрядний, допустовий, простий.
2. Хоч – частка, модальна (обмежувально-видільна).
3. Хоч – сполучник, сурядний, розділовий, простий.
4. Хоч – сполучник, підрядний, причиновий, простий.

Частка

106. У котрому реченні є частка?

1. Дерева мене чекають, і падає листя на стежку, і падають зорі в долоні, і падає сон у траву (*І. Драч*).
2. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті (*Л. Костенко*).
3. І сонце навіть у тумані для тебе радісно цвіте (*В. Сосюра*).
4. Знову круг мене люди, знов течія (*М. Коцюбинський*).

107. Якою частиною мови є виділені в реченні слова?
Глянь на пташки небесні у повітрі! Чи ж їм не добре там? (*Леся Українка*).
Варіанти відповіді: 1.Дієсловом. 2.Іменником. 3.Прикметником. 4. Часткою.

108. У котрому рядку всі частки модальні (стверджувальні).

1. Так, саме, еге, тільки, ну.
2. Атож, нехай, чи не, майже, ж.
3. Навіть, справді, онде, так, аякже.
4. Так, еге, егеж, атож, авжеж.

109. У котрому реченні є власне модальна частка?

1. Отой не спав, а лише на кілька хвилин впадав у нестяму (*М. Коцюбинський*).
2. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (*О. Довженко*).
3. Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти (*Л. Костенко*).
4. І все-таки до тебе думка лине... (*Леся Українка*).

110. У котрому реченні є стверджувальна частка?

1. Це теж, прихиляючи небо до землі, говорить моя мати... (*О. Довженко*).
2. Дим став немов густішим, до нього примішалося ще щось (*Г. Хоткевич*).
3. Немов чимсь важким придавили йому тіло, і він не в силі зробити бодай найменший рух (*А. Шиян*).
4. Так, я буду крізь сльози сміятись... (*Леся Українка*).

111. У котрому рядку всі частки пишуться окремо?

1. Написав/би, немов/би, як/небудь, що/разу, надумав/таки.
2. Все/ж/таки, отакий/то, як/таки, стань/бо, аби/куди.
3. Усе/ж, тільки/що, таки/прийшли, ну/й, навряд/чи.
4. Поки/що, колись/то, як/от, саме/тому, дай/но.

112. У котрому рядку всі слова з часткою НЕ написано правильно.

1. Ненавидіти, незважаючи на, нечитаючи, не мій, не один.
2. Не турбувати, неабияк, невиконана вчасно робота, не та.
3. Не сьомий, недовіра, несамовито, нещодавно, не мовбито.
4. Нелегко, невтямки, не люблю, не проживши, неабиякий.

113. У котрому рядку всі слова є частками?
1. Тільки, лише, хіба, ж, невже, атож.
2. Бо, ж, або, не, чи, аж.
3. Після, зате, не, ні, лиш, крім, атож.
4. Бо, проте, але, і, та, аби, тобто.

114. У котрому рядку всі слова є частками?
1. Чи, хіба, невже, лише, таки.
2. З, отже, чи не, хай, мовляв.
3. Із-за, ну, що, мовби, ніби.
4. З-поза, якраз, так, ні, якби.

115. У котрому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?
По-моєму, кожна людина мусить хоч раз коли-небудь сягнути свого зеніту (*О. Гончар*).
1. Хоч – частка, модальна (видільна).
2. Хоч – сполучник, підрядний, допустовий, простий.
3. Хоч – частка, формотворча.
4. Хоч – частка, заперечна.

Вигук

116. У котрому рядку всі слова – вигуки?
1. О, ой, алло, вибачте, майже.
2. Хі-хі, гайда, нумо, давай, фу.
3. Ех, ох, гов, здрастуйте, вибачте.
4. Агов, ку-ку, марш, геть, вибачення.

117. У котрому реченні є емоційний вигук?
1. Тепер прощай! Хто знає, чи надовго (*Леся Українка*).
2. Пробач мені, дитинства хато, Що не озвавсь на тихий плач... (*В. Крищенко*).
3. Гнат так знесилився і так злякався, що в нього побіліли губи, і він щосили крикнув: «Р-ря-ту-й-те-е!» (*Г. Тютюнник*).
4. – Боже мій, скільки добра! – жадібно засвітив очима Йонька (*Г. Тютюнник*).

118. У котрому рядку всі вигуки етикетні?
1. Добридень, спасибі, алло, на здоров’я, прощавайте.
2. Даруйте, ой, годі вже, доброї ночі, будьте здорові.
3. Будь ласка, добраніч, оввa, бувайте, геть.
4. Здоровенькі були, вибачте, ой, марш, привіт.

119. У котрому реченні є імперативний вигук?
1. «Під макітрою щось, – дзвінко прошепотів Климко. – Тс-с-с!» (*Г. Тютюнник*).
2. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю! (*П. Тичина*).
3. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідти у город (*І. Карпенко-Карий*).
4. «Х-ха!» – хекнув Чіпка, не то усміхаючись, не то дивуючись (*Панас Мирний*).

120. У котрому реченні є звуконаслідування?
1. Діти бігають, стрибають, Далі – весело гукають: – Ах, метелик!.. подивіться!.. (*Олена Пчілка*).
2. «Спасибі», – аж розквітла Ольвія (*В. Чемерис*).

3. Віть-віть-віть, тьох-тьох-тьох, ай-я-я, ох-ох-ох, там соловейко щебетав (*Народна творчість*).
4. – Здрастуй Женю! Ось я вже й на порозі рідного дому (*О. Гончар*).

Навчально-методичне видання

Венжинович Наталія Федорівна

Пискач Ольга Дмитрівна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

МОРФОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

для студентів українського відділення

філологічного факультету